

Μακεδονικά

Τόμ. 2

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

1941-1952

ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
1953

Τα δραματικά γεγονότα της Θεσσαλονίκης κατά το Μάιο 1876 και οι επιδράσεις τους στο Ανατολικό ζήτημα

Απόστολος Ε. Βακαλόπουλος

doi: [10.12681/makedonika.9249](https://doi.org/10.12681/makedonika.9249)

Copyright © 2016, Απόστολος Ε. Βακαλόπουλος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Βακαλόπουλος Α. Ε. (2017). Τα δραματικά γεγονότα της Θεσσαλονίκης κατά το Μάιο 1876 και οι επιδράσεις τους στο Ανατολικό ζήτημα. *Μακεδονικά*, 2, 193-262. <https://doi.org/10.12681/makedonika.9249>

ΤΑ ΔΡΑΜΑΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ
ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΜΑΪΟ 1876
ΚΑΙ ΟΙ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΤΟΥΣ ΣΤΟ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

Καμιά ειδική μελέτη δὲν ἔχει γραφῇ ὡς σήμερα γιὰ τὰ αἵματηρὰ γεγονότα, ποὺ διαδραματίστηκαν στὶς 5 Μαΐου 1876 (ν. ἡ.) στὴ Θεσσαλονίκη, γιὰ τὸν ἰσχυρὸ τους ἀντίκτυπο στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας καὶ στὶς πρωτεύουσες τῶν μεγάλων εὐρωπαϊκῶν κρατῶν,¹ γιὰ τὶς ζημιώσεις στοὺς διπλωματικοὺς κύκλους, γιὰ τὴν ἀντίδρασή τους καὶ τέλος γιὰ τὶς τυχόν ἐπιδράσεις τῶν γεγονότων στὴ ροὴ τῆς ἱστορίας τοῦ ὑπόδουλου ἑλληνισμοῦ, τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος. Ποιὰ σημασία ἔχει ἡ συστηματικὴ μελέτη τῶν συμβάντων αὐτῶν, εἶναι εὐκόλο νὰ τὸ ἐννοήσῃ κανεὶς, ὅταν ἀναλογιστῇ ὅτι ἔγιναν μετὰ τὶς ἐξεγέρσεις τῆς Ἑρζεγοβίνης καὶ κατόπιν τῆς Βοσνίας, μέσα σὲ μιὰ ἀτμόσφαιρα ἠλεκτρισμένη ἀπὸ τὴν ἐνταση τῆς ρωσικῆς καὶ πανσλαβιστικῆς προπαγάνδας στὰ Βαλκάνια, ἀπὸ τὴ δραστηριότητα τῶν πολεμικῶν ζημιώσεων στὰ βαλκανικὰ κράτη καὶ ἔθνη ἐναντίον τῆς Τουρκίας καὶ ἀπὸ τὸ μεγάλο ἐρεθισμὸ τῶν μουσουλμάνων ἐναντίον τῶν χριστιανῶν. Γι' αὐτοὺς τοὺς λόγους τὰ αἵματηρὰ ἐκεῖνα γεγονότα συνυφαίνονται μὲ τὸ περιλάλητο ἀνατολικὸ ζήτημα καὶ μέσα στὰ πλαίσια αὐτοῦ πρέπει νὰ ἐξεταστοῦν.

Ὅσα γράφτηκαν ὡς σήμερα γιὰ τὰ γεγονότα ἐκεῖνα, βασίζονται κυρίως στὶς συγκεχυμένες εἰδήσεις τῶν ἑλληνικῶν ἐφημερίδων τῆς Ἀθῆνας² ἢ

¹ Βλ. *Histoire illustrée de la guerre d' Orient (1875—76)*, Paris ἄ. ἔ., σελ. 115· «... à Salonique se passa un fait inoui dont le retentissement fut énorme dans toute l' Europe».

² Σ' αὐτὲς βασιζέται ἡ ἔκθεσις τοῦ Ἑπαμ. Κυριακίδου, Ἱστορία τοῦ συγχρόνου Ἑλληνισμοῦ ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος μέχρι τῶν ἡμερῶν μας (1832—1892), Ἀθῆναι 1892, τόμ. 2 σελ. 545—546. Γιὰ τὶς παραμορφωμένες εἰδήσεις ποὺ ἔγραψαν οἱ ἐφημερίδες τῆς Βιέννης, ἰδίως ἡ «Neue Freie Presse» βλ. κρίσεις τοῦ αὐστριακοῦ προξένου στὴ Θεσσαλονίκη Gerhard Ritter von Chiari στὴν ὑπ' ἀρ. 21)25—5—1876 ἔκθεσή του πρὸς τὸν ὑπουργὸ τῶν ἐξωτερικῶν κόμη von Andrassy. Περὶ τὴς ἐπίσης τὶς ἀνυπόστατες πληροφορίες τῆς «Correspondance Uni-

στις ἀναμνήσεις τῶν παλιῶν Θεσσαλονικέων,¹ τὶς ἰσχνές· καὶ βαθιὰ ἀλλοιωμένες ἀπὸ τὶς φῆμες καὶ διαδόσεις, ποὺ ἄρχισαν νὰ κυκλοφοροῦν ἀμέσως καὶ νὰ συσκοτίζουν τὴν ἀλήθεια. «Εἶναι σχεδὸν βέβαιον, ἔγραφε δυὸ μέρους μετὰ τὰ γεγονότα ὁ ἰταλὸς πρόξενος στὴ Θεσσαλονίκη Trabaudi Foscari, ὅτι δὲ θὰ κατορθώσουμε ν' ἀνασύρουμε ἀπόλυτα τὸν πέπλο, ποὺ σκεπάζει αὐτὴ τὴ βδελυρὴ τραγωδία καὶ τὰ αἰτία της».² Πολὺ ὀρθὰ λοιπὸν παρατηροῦσε ὁ Νικ. Γκαρπολάς, ὁ ἐκδότης τῆς ἐφημερίδας «Φάρος τῆς Μακεδονίας», τῆς πρώτης ἐλληνικῆς ἐφημερίδας στὴ Μακεδονία, ὅτι κανεὶς δὲν εἶχε πραγματευτῇ μὲ ἀκρίβεια τὸ τραγικὸ ἐκεῖνο γεγονός. Ὁ ἴδιος ὁ Γκαρπολάς ἐτοίμαζε εἰδικὴ μελέτη, ὅπως ἔγραφε στὸ βιβλίον του «Πῶς ἡ Μακεδονία παρέμεινεν ἐλληνική»,³ ἀλλὰ ὅμως τὸν πρόλαβε ὁ θάνατος.

Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο βρισκόταν ἡ ἱστορικὴ ἐρευνα, ὅταν ἡ ἄδεια νὰ χρησιμοποιήσω τὶς ἐκθέσεις τῶν τότε προξένων τῶν Ἑν. Πολιτειῶν, τῆς Μεγ. Βρετανίας, τῆς Γαλλίας, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Αὐστρίας στὴ Θεσσαλονίκη,⁴ μοῦ ἔδωκε τὴ δυνατότητα νὰ μελετήσω συγκριτικὰ τὰ ἐπίσημα ἱστορικὰ στοιχεῖα τῆς ἐποχῆς καὶ ν' ἀντλήσω ἀπ' αὐτὰ πάμπολλες καὶ ἀκριβεῖς πληροφορίες γιὰ τὰ συνταρακτικὰ ἐκεῖνα γεγονότα. Γι' αὐτὸ βαθιὰ αἰσθάνομαι τὴν ὑποχρέωση νὰ εὐχαριστήσω θερμὰ ὅλους ἐκείνους τοὺς εὐγενικοὺς ἀνώτατους διπλωματικοὺς ὑπαλλήλους καὶ ἐπιστήμονες, ποὺ μὲ βοήθησαν στὶς ἐρευνές μου γιὰ τὴ διαλεύκανση τοῦ ἱστορικοῦ ἐκείνου δράματος:

Τὸ γενικὸ πρόξενον τῶν Ἑν. Πολιτειῶν στὴ Θεσσαλονίκη κ. Raleigh Gibson καὶ τὸ γραμματεῖα τοῦ προξενείου κ. Ἰωάννη Βαφειάδη, γιατί μοῦ ἐπέτρεψαν νὰ μελετήσω καὶ νὰ χρησιμοποιήσω τὰ ἀντίγραφα τῶν ἐκθέσεων τοῦ τότε προξένου Περικλῆ Χ' Λαζάρου, ποὺ εἶναι καταχωρημένα στὸν πρῶτον τόμον τῶν ἀρχείων τοῦ προξενείου. Ὁ τόμος αὐτὸς ἔχει τὰ στοιχεῖα «Consulate of the state, Consulate of Salonica, C 8 - 1. No 1, Jm. May

verselle» στὴν Histoire illustrée de la guerre d' Orient (1875—1876) σελ. 116—117, ποὺ ὁ συντάκτης τοῦ βιβλίου τὶς θεωρεῖ ἀξιόπιστες.

¹ Βλ. Ἀγγ. Μεταλλινού, Παλαιὰ Θεσσαλονίκη εἰκονογραφημένη, Θεσσαλονίκη 1930, τόμ. 1 σελ. 192—194, ὅπου ἐλάχιστα, γραμμένα μὲ βάση τὶς ἀφηγήσεις τοῦ Κίμ. Βατικιώτη, γιοῦ τοῦ τότε Ἑλληνα προξένου Κων. Βατικιώτη. Πρὸς πολὺ περισσότερα, ἀλλ' ἀκριτα στῆς Ἀγγ. Μεταλλινού, Στοιχειώδης ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ κτίσεως αὐτῆς 315 π. Χ.—1912, Θεσσαλονίκη 1944, σελ. 43—58, ποὺ προέρχονται ἀπὸ ἀναδημοσίευση ἀρθροῦ τοῦ Χρ. Γουγούση στὴν ἐφημερίδα «Μακεδονία» τοῦ 1924, ὅπως μοῦ ἀνακοίνωσε ἡ ἴδια ἡ κ. Μεταλλινού.

² Βλ. ὅπ' ἀρ. CLXXII)7—5—1876 ἐκθεσὶ τοῦ.

³ Νικ. Γκαρπολάς, Πῶς ἡ Μακεδονία παρέμεινεν ἐλληνική, Θεσσαλονίκη 1933, τόμ. 1 σελ. 25—26.

⁴ Δυστυχῶς παρ' ὅλη μου τὴ φροντίδα δὲν κατόρθωσα ν' ἀποκτήσω ἀντίγραφα τῶν ἐκθέσεων τοῦ Ἑλληνα προξένου Κων. Βατικιώτη.

1924» καὶ περιέχει ἀντίγραφα ἐκθέσεων ἢ τηλεγραφημάτων ἀπὸ 17 Μαΐου 1870—1 Ἀπριλίου 1902. Τὰ τηλεγραφήματα καὶ οἱ ἐκθέσεις τοῦ Χ΄ Λαζάρου, καθὼς καὶ ἄλλα ἔγγραφα, ποὺ ἀφοροῦν τὰ γεγονότα τῆς Θεσσαλονίκης, ἀπευθύνονται πρὸς τὸν πρεσβευτὴ τῶν Ἑν. Πολιτειῶν στὴν Κωνσταντινούπολη Horace Maynard καὶ εἶναι τὰ ἑξῆς: 1) τηλ. ὑπ' ἀρ. 54)7-5-1876 2) ἔκθ. ὑπ' ἀρ. 55)9-5-1876 3) τηλ. ὑπ' ἀρ. 56)11-5-1876 4) τηλ. ὑπ' ἀρ. 57)12-5-1876 5) τηλ. ὑπ' ἀρ. 58)13-5-1876 6) τηλ. ὑπ' ἀρ. 60)19-5-1876 7) τηλ. ὑπ' ἀρ. 61)24-5-1876 8) ἔκθ. ὑπ' ἀρ. 62)25-5-1876 9) πιστοποίηση τῶν κοιζαμπάσηδων τῆς Μπογδάντσας ἀπὸ 25-4-1876 γιὰ τὴν ἀπαγωγή τῆς κόρης τοῦ Ντέλια Γκιόζα 10) τηλ. ὑπ' ἀρ. 63)25-5-1876 11) ἔκθ. ὑπ' ἀρ. 64)30-5-1876 καὶ συνημμένα ὑπ' ἀρ. 1 καὶ 2 12) ἔκθ. ὑπ' ἀρ. 68)21-6-1876.

Τὸ γενικὸ πρόξενο τῆς Γαλλίας κ. Paul Lorion, γιατί ἐνήργησε νὰ μοῦ σταλεῖν ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο τῶν ἑξωτερικῶν ἀντίγραφα τῶν ἑξῆς ἐγγράφων, ποὺ βρίσκονται στὸ φάκελλο μὲ τὰ στοιχεῖα «Affaires étrangères, Turquie 1876 à 1879. Salonique No 5» 1:) Dérêche ὑπ' ἀρ. 41)1-5-1876 in extenso 2) ὑπ' ἀρ. 1)10-5-1876 in extenso καὶ συνημμένα ὑπ' ἀρ. 1 καὶ 2 3) τηλ. ὑπ' ἀρ. 30525)6978)13-5-1876 in extenso 4) τηλ. ὑπ' ἀρ. 30740)7025)15-5-1876 in extenso 5) τηλ. ὑπ' ἀρ. 2 τῆς 15-5-1876 6) τηλ. 16-5-1876 τοῦ ναυάρχου Jaurès 7) Lettre ὑπ' ἀρ. 2)16-5-1876 καὶ συνημμένα ὑπ' ἀρ. 1, 2, 3, 4, 5, 6 8) ὑπ' ἀρ. 3)17-5-1876 9) τηλ. ὑπ' ἀρ. 32741)7551)25-5-1876 10) Lettre ὑπ' ἀρ. 4)24-5-1876 11) Lettre de Versailles ὑπ' ἀρ. 2)5-6-1876 12) Lettre ὑπ' ἀρ. 6)18-6-1876 καὶ συνημμένα 1 καὶ 2 13) ὑπ' ἀρ. 12)31-7-1876 14) ὑπ' ἀρ. 1)22-8-1876 15) ἐγκύκλιος τῆς πρεσβείας Κωνσταντινούπολης τῆς 23-8-1476 16) τηλ. 17-10-1876 τοῦ ὑπουργείου ἑξωτερικῶν πρὸς τὸν πρόξενο Θεσσαλονίκης 17) τηλ. ὑπ' ἀρ. 3)18-10-1876.

Τὸ γενικὸ πρόξενο τῆς Ἰταλίας κ. Orsini Ratto, γιατί ἔθεσε στὴ διάθεσή μου τὴν ὑπ' ἀρ. CLXXII)7 καὶ 8-5-1876 μακροσκελὴ ἐκθεση τοῦ τότε προξένου Trabaudi Foscarni.¹

Τὸν κ. Seldom Williams, διευθυντὴ τοῦ Ἀγγλικοῦ Ἰνστιτούτου Θεσσαλονίκης, καὶ τὸν κ. William Lowder, καθηγητὴ ἄλλοτε τῆς ἀγγλικῆς φιλολογίας στὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, γιατί ἐνήργησαν στὸ Foreign Office, ὥστε νὰ μοῦ σταλῇ ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη του γιὰ μελέτη ἡ σπάνια σήμερα ἀγγλικὴ βίβλος, ποὺ δημοσιεύτηκε ἀμέσως μετὰ τὰ γεγονότα.²

¹ Πιθανῶς ἡ ἐκθεση αὕτη ἔχει δημοσιευτὴ στὴ δυσσεύρετη σήμερα ἰταλικὴ βίβλος (Documenti diplomatici concernenti gli affari d' Oriente, σελ. 178 κέξ.), ποὺ βγῆκε τὸ Μάρτιο τοῦ 1877 καὶ τὴν ὁποία δὲν κατόρθωσα νὰ χρησιμοποιήσω.

² Correspondence respecting the murder of the French and German Consuls at Salonica. Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty, London 1876.

Τὸν παλὶὸ καὶ ἀγαπητὸ μου μαθητὴ κ. Θεόδωρο Δούμπλα, γιὰτὶ μοῦ ἀντέγραψε ἀπὸ τοὺς εἰδικοὺς φακέλλους τοῦ Haus- Hof- und Staatsarchiv τῆς Βιέννης τὶς κυριότερες σχετικὰς μὲ τὰ γεγονότα ἐκθέσεις καὶ τηλεγραφήματα τοῦ τότε αὐστριακοῦ προξένου Gerhard Ritter von Chiari πρὸς τὸν ὑπουργὸ τῶν ἐξωτερικῶν κόμη von Andrassy. Ἀντίγραφα αὐτῶν στέλλονταν πάντοτε καὶ πρὸς τὸν πρεσβευτὴ τῆς Αὐστρίας στὴν Κωνσταντινούπολη κόμη von Zichy. Τὰ ἔγγραφα, ποὺ χρησιμοποιοῦ στὴ μελέτη μου, βρίσκονται ταξινομημένα μὲ τὰ στοιχεῖα «*Politisches Archiv XXXVIII Faszikel 179*» καὶ εἶναι τὰ ἑξῆς: 1) Τηλ. ὑπ' ἀρ. 4301)245) 6-5-1876 2) ἔκθ. ὑπ' ἀρ. 10)6-5-1876 3) τηλ. ὑπ' ἀρ. 4999)319) 8-5-1876 4) ἔκθ. ὑπ' ἀρ. 11)9-5-1876 5) τηλ. ὑπ' ἀρ. 6040)383) 10-5-1876 6) ἔκθ. ὑπ' ἀρ. 12)11-5-1876 7) ἔκθ. ὑπ' ἀρ. 21)25-5-1876 8) ἔκθ. ὑπ' ἀρ. 22)26-5-1876 9) ἔκθ. ὑπ' ἀρ. 29)31-5-1876 10) ἔκθ. ὑπ' ἀρ. 30)1-6-1876 11) ἔκθ. ὑπ' ἀρ. 32)2-6-1876 12) ἔκθ. ὑπ' ἀρ. 33)3-6-1876.

1. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς τελευταίας ἑκατονταετίας ἡ Θεσσαλονίκη ἀποκτᾷ ὁλοένα καὶ μεγαλύτερη σπουδαιότητα ἀπὸ οἰκονομικὴ καὶ στρατηγικὴ ἄποψη. Τὴ σπουδαιότητά της αὕτὴ τὴν καθορίζει ἡ ἐπὶκαιρη γεωγραφικὴ τῆς θέσις καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων Ἀνατολῆς καὶ Δύσης. Ἡ Θεσσαλονίκη παρουσιάζεται ἰδίως σὰν τὸ τέρμα μιᾶς φυσικῆς διεξόδου τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης καὶ τῶν Βαλκανίων πρὸς τὸ Αἰγαῖο, τὴ Μεσόγειο καὶ τὴν Ἑγγὺς Ἀνατολή. Στὰ ἔχνη τοῦ δρόμου αὐτοῦ βαδίζει τὸν περασμένον αἰῶνα ἡ Αὐστρουγγαρία μὲ ὁδηγὸ τὸ περίφημο πολιτικοοικονομικὸ σύνθημα *Drang nach Osten*, ἀλλὰ ἔχει μεγάλη ἀνταγωνίστρια τὴ Ρωσία, ποὺ ἐπιδιώκει ἐπίσης νὰ ξαπλώσῃ τὴν ἐπιρροή της στὰ Βαλκάνια καὶ στὴν Ἑγγὺς Ἀνατολή.

Μετὰ τὸν Κριμαϊκὸ πόλεμο (1853-1856) ὅχι μόνον οἱ μεγάλες αὐτὲς εὐρωπαϊκὲς δυνάμεις, ἀλλὰ καὶ οἱ μικρὲς βαλκανικὲς, πρὸ πάντων ἡ Ἑλλάδα, ποὺ ἔχει στραμμένα τὰ βλέμματά της πρὸς τὸν ὑπόδουλο ἑλληνισμό τῆς Μακεδονίας, ἀρχίζουν νὰ ἐνδιαφέρονται ζωηρὰ γιὰ τὴν τύχη αὐτῆς καὶ τῆς Θεσσαλονίκης. Κατὰ τὴν κορητικὴ ἰδίως ἐπανάστασις τοῦ 1866-1869 ἡ Ρωσία ἀναπτύσσει μεγάλη δραστηριότητα στὰ Βαλκάνια, ποὺ συμπίπτει μὲ τὴν ἔντασι τῆς πανσλαβιστικῆς προπαγάνδας στὴν Ἑγγὺς Ἀνατολή. Ὑποστηρίζει τὴν Ἑλλάδα στὸ κορητικὸ ζήτημα μὲ τὸ σκοπὸ νὰ τὴν ἀπα-

σχολήση πρὸς Ν.¹ Σχεδὸν παντοῦ στὰ Βαλκάνια ἐργάζονται δραστήρια πρᾶκτορες τοῦ πανσλαβισμού, ἀνοίγονται σχολεῖα, μοιράζονται χρήματα, ὑποτροφίες, βιβλία. Ὁ ῥῶσος πρεσβευτὴς στὴν Κωνσταντινούπολη Ἰγνάτιεφ πρωτοστατεῖ σὲ ὅλα αὐτά.²

Ἀκολουθεῖ τὸ ζήτημα τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς βουλγαρικῆς ἐκκλησίας, ποῦ, ὅπως εἶναι γνωστό, καταλήγει στὸν ἀφορισμὸ τῶν ἀνώτερων Βούλγαρων κληρικῶν, τοῦ ἐξάρχου καὶ τῶν ἐπισκόπων, ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο καὶ στὴν κήρυξη τοῦ σχίσματος τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1872. Ἀποτέλεσμα: νὰ δυσαρεστηθῇ ἡ Ρωσία καὶ νὰ πάψῃ νὰ ὑποστηρίξῃ τὰ ἑλληνικὰ συμφέροντα. Τὸ βουλγαρικὸ ζήτημα φαίνεται πιά σὰν ἓνα ἐπείσودي μέσα στὴν πάλιν τοῦ πανσλαβισμού καὶ τοῦ ἑλληνισμού, ποῦ διαγράφεται τῶρα καθαρότερα.³

Ἡ Ἑλλάδα, γιὰ νὰ προστατεύσῃ τοὺς Ἕλληνες, ποὺ ἔχουν τουρκικὴν ὑπηκοότητα καὶ τὰ γενικότερα συμφέροντά της, προσπαθεῖ νὰ προσεγγίσῃ τὴν Τουρκία καὶ ν' ἀποκαταστήσῃ μαζί της φιλικὲς σχέσεις. Ἡ Ρουμανία καὶ ἡ Σερβία αἰσθάνονται λύπη γιὰ τὴ στάση της αὐτῇ, γιατί θὰ ἐπιθυμοῦσαν πολὺ τὴ συμμετοχὴ της σὲ μιὰ βαλκανικὴ συνεννόηση, γιὰ τὴν ὁποία γίνεται ὁλοένα καὶ περισσότερο λόγος στὰ διπλωματικὰ παρασκήνια. Ἡ Σερβία μάλιστα ἐνδιαφέρεται ζωηρὰ γιὰ τὴν προσέγγιση αὐτῇ. Δὲν ὑπάρχει ὁμως καμιὰ ἀμφιβολία ὅτι ὅλη αὐτὴ ἡ κίνηση κατευθύνεται ἀπὸ τὴ Ρωσία, ποὺ προετοιμάζει τὸ ἔδαφος γιὰ τὴν ἐξάπλωση τῆς ἐπιρροῆς της.⁴

Τὸν Ἰούλιο τοῦ 1875 οἱ κάτοικοι τῆς Ἑρζεγοβίνης ἐπαναστατοῦν κατὰ τῶν Τούρκων καὶ τὸν Αὐγούστο ἡ ἐπανάσταση ξαπλώνεται στὴ Βοσνία. Οἱ εὐρωπαϊκὲς δυνάμεις ἐνδιαφέρονται ζωηρὰ γιὰ τὰ γεγονότα καὶ προτείνουν σειρὰ μεταρρυθμιστικῶν μέτρων ὑπὲρ τῶν ἐπαναστατῶν, γιὰ νὰ ἐμποδίσουν τὴν ἐπέκταση τῆς πυρκαϊᾶς στὰ τόσον εὐφλεκτα Βαλκάνια. Ἀλλὰ οἱ ἐπαναστάτες ζητοῦν πρῶτα νὰ πραγματοποιηθοῦν ὀρισμένα αἰτήματά τους.⁵

Ἡ συγκίνηση στὰ Βαλκάνια εἶναι μεγάλη. Ἡ Σερβία βολιδοσκοπεῖ τίς διαθέσεις τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους τὸν Ἰούλιο τοῦ 1875 καὶ ἐπανε-

¹ Βλ. E. Driault-M. Lhéritier, *Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 à nos jours*, Paris 1925, τόμ. 3 σελ. 320.

² Βλ. Driault-Lhéritier, ἐνθ' ἄν. σελ. 322. Πρβλ. καὶ Σ. Θ. Λάσκαρι, *Διπλωματικὴ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος 1821-1914*, Ἀθῆναι 1947, σελ. 137-138.

³ Βλ. Driault-Lhéritier, ἐνθ' ἄν. σελ. 321-360. Γιά τὸ ζήτημα τῆς βουλγαρικῆς ἐκκλησίας βλ. περισσότερα στοῦ Π. Καρολίδου, *Σύγχρονος ἱστορία τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν λοιπῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ 1821 μέχρι 1921*, Ἀθῆναι 1929, τόμ. 7 σελ. 181-190.

⁴ Βλ. Driault-Lhéritier, ἐνθ' ἄν. σελ. 373-381.

⁵ Βλ. Κυριακίδου, ἐνθ' ἄν. σελ. 514-515. Felix Bamberg, *Geschichte der orientalischen Angelegenheiten im Zeitraume des Pariser und des Berliner Friedens*, Berlin 1892, σελ. 448-449.

λημμένα προσπαθεῖ νὰ προκαλέσῃ τὴν ἔναρξιν διαπραγματεύσεων μαζί του τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1875 καὶ τὸ Φεβρουάριον τοῦ 1876, ἀλλὰ ὁ πρωθυπουργὸς τοῦ Ἀλεξ. Κουμουνδοῦρος ἀρνεῖται νὰ δεχτῇ μὲ τὴν πρόφασιν, ὅτι ἡ χώρα του δὲν εἶναι στρατιωτικὰ προετοιμασμένη. Ἡ πραγματικὴ αἰτία ἦταν ὅτι ὁ Κουμουνδοῦρος δὲν ἤθελε νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἐξέγερσιν τῶν Σλάβων, πού ἀπειλοῦσε τὰ συμφέροντα τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Καὶ ὄχι μόνον αὐτό, ἀλλὰ προδιαγράφοντας καθαρότερα τὴ θέσιν τῆς χώρας του δίνει ὁδηγίαις στὸν πρεσβευτὴ Κουντουριώτῃ στὴν Κωνσταντινούπολιν νὰ ἐπιδιώξῃ νὰ συσφίξῃ, ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερο, τὰς φιλικὰς σχέσεις μὲ τὴν Τουρκία. Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἀκολουθοῦσε φιλειρηνικὴ πολιτικὴ μὲ σκοπὸ νὰ ἐπωφεληθῇ ἀπὸ τὰς μεγάλας ζυμώσεις στὰ Βαλκάνια καὶ ν' ἀποσπᾷσιν τὴν κατάλληλὴν περίστασιν ὁρισμένα ὠφελήματα ἀπὸ τὴν Πύλιν.¹ Ἐπειτα ἡ στάσις τῆς ἦταν σύμφωνη καὶ μὲ τὴν ἐπιθυμίαν τῶν μεγάλων δυνάμεων Αὐστρίας, Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας, πού προσπαθοῦσαν μὲ κάθε τρόπο νὰ ἐμποδίσουν τὴν ἐπέκτασιν τῆς πυρκαϊᾶς στὰ Βαλκάνια.² Καὶ πραγματικὰ ἡ κατάστασις ἦταν ἀνησυχαστικὴ, γιὰ τὴν Σέρβον καὶ Μαυροβούνιον ἐσπεύδαν νὰ βοηθήσουν τοὺς ἐπαναστάτας τῆς Ἑρζεγοβίνης καὶ τῆς Βοσνίας, ἐνῶ οἱ κυβερνήσεις τῶν ἐθελοντῶν ἐτοιμάζονταν γιὰ πόλεμον ἐναντίον τῆς Τουρκίας καὶ ἡ στάσις τῆς Ρωσίας γινόταν ἀπειλητικὴ. Ὁ πολιτικὸς ὀρίζοντας σκοτεινιάζε.³

Οἱ Τοῦρκοι ἦταν ἐξαιρετικὰ ἀνήσυχτοι καὶ ἐρεθισμένοι ἀπὸ τὴν κατάστασιν αὐτὴν στὰ Βαλκάνια. Ὁ θρησκευτικὸς καὶ ἐθνικὸς φανατισμὸς τοὺς κόχλαζε. Εἰδικότερα ἡ ψυχολογία τοῦ τουρκικοῦ πληθυσμοῦ τῆς περιοχῆς Θεσσαλονίκης ἦταν ἡ ἐξῆς σύμφωνα μὲ τὰς πληροφορίες τοῦ αὐστριακοῦ προξένου von Chiari : «Ὁ μουσουλμανικὸς πληθυσμὸς αὐτῆς τῆς χώρας, ἔγραφε, εἶναι ἀπὸ πολὺν καιρὸ ἐρεθισμένος ἐναντίον τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ γενικὰ καὶ ἰδιαίτερα ἐναντίον τῆς εὐρωπαϊκῆς παροικίας καὶ τῶν ἐκπροσώπων τῆς, τῶν προξένων.

Οἱ μουσουλμάνοι, μολονότι τὰ κυβερνητικὰ ὄργανα τοὺς δείχνουν κάθε προτίμησιν, δὲν ὑποφέρουν λιγότερα ἀπὸ τοὺς χριστιανοὺς συμπολίτας τοὺς κάτω ἀπὸ τὴν κακοδιοίκησιν, πού κυριαρχεῖ χρόνια τώρα στὸν τόπον. Ἡ νεολαία τοὺς ἔπαθε σημαντικὰς ἀπώλειαις στὶς ἀποτυχημέναις στρατιωτικαῖς ἐπιχειρήσεσιν τῆς Ἑρζεγοβίνης καὶ Βοσνίας, καθὼς καὶ ἀπὸ τὰς συνεχεῖς ταλαιπωρίας καὶ τὴν κακὴν περίθαλψιν. Κοντὰ σ' αὐτὸν τὸ φόρον τοῦ αἵματος, πού ἐπιβαρύνει ἀποκλειστικὰ αὐτοὺς, προστέθησαν οἱ πολλοὶ πιε-

¹ Βλ. Driault - L'héritier, ἐνθ' ἀν. σελ. 391 - 387 passim. Πρὸβλ. καὶ Καρολίδου, ἐνθ' ἀν. σελ. 191.

² Βλ. S. Th. Lascaris, *La politique extérieure de la Grèce avant et après le congrès de Berlin (1875 - 1881)*, Paris 1924, σελ. 25 - 27.

³ Βλ. Κυριακίδου, ἐνθ' ἀν. σελ. 544 - 445.

στικοὶ φόροι, ποὺ εἰσπράττονται χωρὶς καμιά ἐπιείκεια, καὶ τέλος οἱ χρηματικῆς ζημιές ἀπὸ τὴν ἐλάττωσι τῶν τόκων τοῦ δημοσίου χρέους. Τὰ τουρκικὰ κυβερνητικὰ ὄργανα θεωροῦσαν ὡς αἰτία τῶν κακῶν αὐτῶν περιστάσεων τὴν ἀνυπακοή τοῦ νιόπιου χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ καὶ τὴν ὑποστήριξη, ποὺ τοῦ προσφέρουν δηθὲν οἱ ξένες δυνάμεις καὶ πρὸ πάντων ἡ Ρωσία καὶ ἡ Αὐστρουγγαρία. Ὁ θρησκευτικὸς φανατισμὸς βοήκε ἐδῶ πλούσια τροφή. Κοντὰ σ' αὐτὸ προστέθηκε ἀκόμη καὶ τὸ ἔξῃς: ὅτι τὰ κυβερνητικὰ ὄργανα δὲν ἔφεραν οὔτε τὴν παραμικρότερη δυσκολία στὸ γενικὸ ἔξοπλισμὸ τοῦ μουσουλμανικοῦ πληθυσμοῦ.

Ὁ τουρκικὸς πληθυσμὸς αὐτῆς τῆς ἐπαρχίας βρίσκεται στὸ κατώτατο πνευματικὸ ἐπίπεδο, πράγμα ποὺ ἐξηγεῖται εὐκόλα ἀπὸ τὴν ἔλλειψη καλῶν σχολικῶν ἰδρυμάτων.

Οἱ Τούρκοι, ποὺ ἦταν στὴν ἐξουσία, νόμιζαν πῶς στὸ γενικὸ ἔξοπλισμὸ καὶ στὸ φανατισμὸ τῶν μωαμεθανῶν θὰ ἔβρισκαν ἓνα στοιχείο δύναμης, παράβλεπαν ὅμως τοὺς κινδύνους, ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ ξεπροβάλουν γιὰ τὴ δημόσια ἡσυχία καὶ τάξη.»¹

Καὶ πραγματικὰ μεγάλοι κίνδυνοι ἀπειλοῦσαν ἀπὸ πολὺν καιρὸ τὴ ζωὴ καὶ τὴν παρουσίαν τῶν χριστιανῶν κατοίκων τῆς Θεσσαλονίκης καὶ πρὸ πάντων τῶν Ἑλλήνων. Κατὰ τὸ Δεκέμβριο κιόλας τοῦ 1875 καὶ τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1876 φήμες κυκλοφοροῦσαν μέσα στὴν πόλη, ὅτι οἱ μουσουλμάνοι εἰοιμάζονταν νὰ ξεσηκωθοῦν καὶ νὰ σφάξουν τοὺς χριστιανούς. Τότε τὴν κατάστασι τὴν ἔσωσε ὁ πρόξενος τῆς Γαλλίας Jules Moulin, ὅπως τὸ ἴδιο εἶχει κάνει πρὶν ἀπὸ 5 1)2 χρόνια ὁ προκατόχος του Tissot. Ὁ Moulin δηλαδὴ κατόρθωσε νὰ πείσῃ τὸ βαλὴ νὰ πάρῃ τὰ κατάλληλα μέτρα καὶ ἔτσι ναυάγησε ἡ συνωμοσία τῶν ἀρχῶν τοῦ 1876.² Μολαταῦτα ὁ ἐρεθισμὸς καὶ τὸ μῖσος τῶν μουσουλμάνων ἐναντίον τῶν χριστιανῶν δὲν εἶχε πάψει νὰ κουφοκαίῃ καὶ ν' ἀπειλῇ διαρκῶς τὴ ζωὴ τους.³

Σ' αὐτὴν τὴν ψυχολογικὴν κατάστασι βοήκε τοὺς κατοίκους τῆς Θεσσαλονίκης ἓνα ἀσήμαντο γεγονὸς, ἡ ἀπαγωγὴ ἀπὸ Ἑλλήνες στὸ σιδηροδρομικὸ σταθμὸ τῆς πόλης καὶ ἡ ἀπόκρυψη τῆς σλαβόφωνης νέας Στεφάνας, ἀπὸ τὸ χωριὸ Μπαγδάντσα τῆς σημερινῆς σερβικῆς Μακεδονίας, ποὺ εἶχε ἐκδηλώσει τὴν ἐπιθυμίαν ν' ἀσπαστῇ τὸ μουσουλμανισμῷ. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἦταν ἡ τυχαία ἀφορμὴ σφυδρῶν ἐρεθισμοῦ τῶν μουσουλμανικῶν

¹ Βλ. ὑπ' 21)25-5-1876 ἔκθεσι Chigari πρὸς τὸν ὑπουργὸ τῶν ἐξωτερικῶν κόμη von Andrassy.

² Βλ. ὑπ' ἀρ. 6)18-6-1876 ἔγγραφο τοῦ γραμματέα τοῦ γαλλικοῦ προξενείου Krajewski πρὸς τὸν ὑπουργὸ τῶν ἐξωτερικῶν δούκα Decazes. Πρὸς καὶ Histoire illustrée de la guerre d' Orient (1875-76) σελ. 118.

³ Βλ. τὸ ὑπ' ἀρ. 2 συνημμένο στὸ ὑπ' ἀρ. 6)18-6-1876 ἔγγραφο τοῦ Krajewski.

πνευμάτων στη Θεσσαλονίκη καὶ μεγάλων ἀναταραχῶν σ' αὐτήν, οἱ ὁποῖες εἶχαν ζωνοῦ ἀντίκτυπο στὴν πρωτεύουσα καὶ στὸ ξωτερικὸ τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας καὶ προκάλεσαν μεγάλες ζυμώσεις στὶς πρωτεύουσες τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων καὶ τῆς Ἑλλάδας. Ἐν δὲν παρουσιαζόταν στὴ Θεσσαλονίκη ἡ ἀσήμενη αὐτὴ περίπτωση τῆς ἀπαγωγῆς τῆς νέας, εἶναι βέβαιο ὅτι ἡ ἀναταραχὴ θὰ γεννιόταν ἀπὸ ὁποιαδήποτε ἄλλη τυχαία καὶ ἀσήμενη ἀφορμή.¹

Σύμφωνα μὲ τὴ γραπτὴ μαρτυρία τῶν κοιζαμπάσηδων τοῦ χωριοῦ Μπογδάντσα, στὶς 21 Ἀπριλίου 1876 στὶς 2 τὸ ἀπόγευμα ὁρισμένες τουρκάλες ἄρπαξαν μὲ τὴ βία τὴ Στεφάνα, κόρη τοῦ Ντέλια Γκιόζα, 12 χρόνων, μὲ τὸ σκοπὸ νὰ τὴν προσηλυτίσουν στὸ μουσουλμανισμό.² Ὁ ἀντιπρόσωπος τῶν Ἑν. Πολιτειῶν στὴ Θεσσαλονικὴ Περικλῆς Χ' Λαζάρου σχολιάζοντας τὴ μαρτυρία αὐτὴ ἔγραφε στὴν ὑπ' ἀρ. 62)25-5-1876 ἐκθεσὴ του πὼς ἀκριβέστερες πληροφορίες πρόσθεταν στὴ νέα μερικὰ ἀκόμη χρόνια καὶ πὼς οἱ φῆμες γιὰ τὴν ἐλαφρότητά της καὶ τὶς σχέσεις της μὲ ἕναν νεαρὸ Τοῦρκο τοῦ χωριοῦ της πρὸδίδαν — πρῶγμα ποῦ ἦταν ἀλήθεια — ὅτι ἡ ἄρπαγὴ τῆς ἦταν σκηνοθετημένη καὶ ἐγίνε μὲ τὴ συγκατάθεσή της.³

Ὅσοτερ ἀπὸ μερικὲς μέρες ἡ νέα ἀποφάσισε ν' ἀσπαστῇ ἐπίσημα τὸ μουσουλμανισμό. Ἐτοί στὶς 5 Μαΐου φορώντας τὸ φερεζὲ καὶ τὸ γιασμάκι καὶ συνοδευόμενη ἀπὸ τὸν ἱμάμη καὶ ἄλλους Τοῦρκους ξεκίνησε ἀπὸ τὸ χωριὸ της καὶ ἔφτασε στὸ σιδηροδρομικὸ σταθμὸ Καρασούλι. Ἀπ' ἐκεῖ μὲ τὴ συνοδεία μιᾶς ἀράπισσας πῆρε τὸ τραῖνο γιὰ τὴ Θεσσαλονίκη, ὅπου, ὅπως ἔλεγαν, θὰ ἔκανε τὴν ἐπίσημη ὁμολογία τῆς νέας πίστεως τῆς ἐμπρὸς στὶς τοπικὲς ἀρχὲς τῆς Θεσσαλονικῆς. Μιὰ ἀπλὴ σύμπτωση τὸ ἔφερε, ὥστε ἡ μητέρα της, ποῦ τὴν ἀναζητοῦσε, νὰ πάρῃ τὸ ἴδιο τραῖνο λίγο παραπάνω, στὴ Γευγελή, πηγαίνοντας νὰ παραπονεθῇ στὴ μητρόπολη τῆς Θεσσαλονικῆς. Ἐν ἡ τελευταία αὐτὴ λεπτομέρεια εἶναι ἀκριβής, καθορίζει τὶς θρησκευτικὲς πεποιθήσεις τῆς μητέρας, ποῦ ἀνῆκε στὸ Πατριαρχεῖο καὶ ὄχι στὴ βουλγαρικὴ ἐξουσία. Ἡ μητέρα εἶδε τὴν κόρη της καὶ τοὺς συ-

¹ Πρὸβλ. καὶ γνῶμες τοῦ Chiarì στὴν ὑπ' ἀρ. 21)25-5-1876 ἐκθεσὴ του κα τοῦ Krajewski στὸ ὑπ' ἀρ. 6)18-6-1876 ἔγγραφο τοῦ πρὸς τὸν Decazes: «... l'énement du six mai ayant pour prétexte l'enlèvement d'une fille bulgare, n'était au fond, qu'une manifestation de la haine dont les chrétiens sont l'objet qui est loin d'être éteinte.»

² Βλ. σελ. 64 πρώτου τόμου τοῦ ἀρχείου τοῦ ἀμερικανικοῦ προξενείου. Τὸ ὄνομα τῆς νέας βλ. στὴν κατάθεσή της ἐμπρὸς στὴν ἀνακριτικὴ ἐπιτροπὴ, ποῦ συστήθηκε μετὰ τὰ γεγονότα (Correspondence σελ. 62-63). Ὡς σήμερα ἀνακριτῶς ἡ προφορικὴ καὶ γραπτὴ παράδοση τῆς ἔδινε τὸ ὄνομα «Βελίνκω».

³ Βλ. ὑπ' ἀρ. 62)25-5-1876 ἐκθεσὴ Χ' Λαζάρου. Πρὸβλ. τὶς καταθέσεις τῶν μαρτύρων ἐμπρὸς στὴν ἀνακριτικὴ ἐπιτροπὴ (Correspondence σελ. 61 κέξ. Πρὸβλ. ἐπίσης καὶ ἄλλες μαρτυρίες σελ. 37-38).

νοδούς νὰ περιμένουν στὸ σταθμὸ Καρασσούλι. Ὅταν λοιπὸν ξεκίνησε τὸ τραῖνο, ἤλθε καὶ κάθησε κοντά της. Βέβαιον ὅμως πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὅτι, προτοῦ ἔλθῃ στὸ διαμέρισμά της, ζήτησε τὴ συνδρομὴ τῶν σιδηροδρομικῶν ὑπαλλήλων.¹ Μαζί της ἔμεινε συνομιλῶντας ὡς τὴ Θεσσαλονίκη.²

Πῶς διαδραματίζονται τὰ γεγονότα μετὰ τὴν ἀφίξη τῶν δύο γυναικῶν στὴ Θεσσαλονίκη εἶναι πάρα πολὺ δύσκολον νὰ τὸ ἐξακριβώσῃ κανεὶς, γιατί οἱ μαρτυρίαι τῶν χριστιανῶν καὶ τῶν μουσουλμάνων εἶναι πολλὰ καὶ ἀντικρουόμεναι. Μὲ τὴν ἀναγρίπσιν τῶν παθῶν καὶ τὴν ἔντασιν τῶν σχέσεων τῶν δύο στοιχείων οἱ καταθέσεις τῶν μαρτύρων διαμορφώνονται σὲ ἀπόλυτα ὑποκειμενικὰ γνώμες, ἀντιπροσωπευτικὰ τοῦ ἐρεθισμοῦ καὶ τοῦ φανατισμοῦ τῶν δυὸ παρατάξεων. Ἀπὸ τὴ συγκριτικὴ ὁμῶς μελέτη ὧν τῶν στοιχείων καὶ ἀπὸ τὴ σύμπτωση ὁρισμένων σημείων καὶ τῶν δυὸ ἀντίθετων ἀπόψεων φαίνεται καθαρὰ ὁ σημαντικὸς ρόλος τῆς μητέρας, ποὺ παρακινημένη ἀπὸ τὸ δυνατόν μητρικὸ φίλτρο καὶ τὴν ἔντονη θρησκευτικότητα ἀνέπτυξε μεγάλη δρυστηριότητα, γιὰ νὰ ἐπιβληθῇ στὴν κόρη. Μολαταῦτα μέσα στὸ τραῖνο φαίνεται πὼς δὲν κατόρθωσε νὰ τὴν πείσῃ, ὥστε νὰ μὴν ἀσπαστῇ τὸ μουσουλμανισμὸ. Ὅταν ἔφτασαν στὴ Θεσσαλονίκη στὶς 6 τὸ ἀπόγευμα, κατέβηκε πρῶτα ἡ ἀράπισσα, κατόπιν ἡ νέα καὶ τοὺς ἀκολούθησε ἡ μητέρα.³ Τότε, ὅπως κατέθεσε ἡ ἀράπισσα,⁴ ἡ μητέρα τράβηξε τὴν κόρη της καὶ κάλεσε σὲ βοήθεια τοὺς σιδηροδρομικοὺς ὑπαλλή-

¹ Βλ. ὑπ' ἀρ. 62)25-5-1876 ἔκθεσις Χ' Λαζάρου, ὅπου ὁμοίως, εἴτε ἀπὸ ἀνακριβεῖς πληροφορίες εἴτε καὶ ἀπὸ τὴν πρόθεσιν νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἔμμεση ἀνάμειξη τῆς οἰκογένειάς του στὰ γεγονότα, παρατηροῦνται πολλὰς ἀνακριβεῖς, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν ἀντιπαράθεσιν τῶν πληροφοριῶν τοῦ πρὸς τίς καταθέσεις τῶν διαφόρων μαρτύρων (Correspondence σελ. 61 κ. ἐξ. passim). Ἔτσι ὁ Χ' Λαζάρου, ἀνάμεσα σὲ ἄλλα, διηγεῖται ὅτι ἡ μητέρα, μόλις εἶδε τὴν κόρη της τριγυρισμένη ἀπὸ ἕναν ἱμάμη καὶ δυὸ ἀράπισσας, γενναῖα ἀπελπισία ζήτησε τὴ συνδρομὴ τῶν σιδηροδρομικῶν ὑπαλλήλων γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσίν της. Μερικοὶ θερμόαιμοι ὑπάλληλοι μὲ ἐπὶ κεφαλῇ τὸ Γεώργιον Ἀμποτ (ἡ ἀδελφὴ του ἦταν γκυβερνάντα τοῦ μικροῦ παιδιοῦ τοῦ Χ' Λαζάρου) τὴν καθυσόχασαν καὶ τῆς ὑποσχέθηκαν νὰ τὴ βοηθήσουν. Πραγματικὰ ἀμέσως ὁ Ἀμποτ, προβάλλοντάς τοις σκεπτικὰς τοῦ νέου ὅτι οἱ ἄνδρες δὲν μποροῦν νὰ μένουν στὸ διαμέρισμα τῶν γυναικῶν, ἀνάγκασε τὸν ἱμάμη νὰ καθίσῃ ἄλλοι καὶ στὴ θέσιν τοῦ ἔβαλε τὴν μητέρα τῆς νέας. Ἡ συνάντησί τους ἦταν τόσο συγκινητικὴ, ὥστε μεγάλωσε τὴν ἀγανάκτησιν τῶν ὑπαλλήλων καὶ ἐνίσχυσε τὴν ἀπόφασίν τους νὰ βοηθήσουν τὴν μητέρα.

Στὴν κατάθεσιν ὅπως τόσο τῆς μητέρας, ὅσο καὶ τῆς κόρης ἐμπρὸς στὴν ἀνακριτικὴ ἐπιτροπὴ, δὲ γίνεται: οὔτε καν ὑπαινιγμὸς γιὰ τὴν παρουσίαν τοῦ ἱμάμη στὸ διαμέρισμα τῶν γυναικῶν οὔτε καὶ γιὰ ἀλλαγὴ θέσεων (Βλ. Correspondence σελ. 62-65).

² Correspondence σελ. 63.

³ Βλ. Correspondence σελ. 65.

⁴ Βλ. Correspondence σελ. 62.

λους.¹ Τὴ νέα ἔτρεξαν νὰ τὴ βοηθήσουν δυὸ ζαπτιέδες, ἐνῶ τὴ μητέρα μερινοὶ σιδηροδρομικοὶ ὑπάλληλοι μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸ Γ. Ἀμποτ, νέο μόλις 18 χρόνων, καθὼς καὶ ἄλλοι ἄγνωστοι ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν περιπατητῶν καὶ τῶν θαμῶνων τῶν καφενείων τοῦ σταθμοῦ, ποὺ τὴν ἡμέραν ἐκεῖνη ἦταν γεμάτα, γιατί ἦταν τοῦ Ἀγ. Γεωργίου. Οἱ χριστιανοί, ἀγανακτισμένοι ἀπὸ τὸ σχεδιαζόμενο ἐξισλαμισμὸ τῆς νέας, τῆς τράβηξαν καὶ τῆς ἔσχισαν τὸ γιασμακί καὶ τὸ φερετζέ, ἀλλὰ τελικὰ οἱ δυὸ ζαπτιέδες, ἐνισχυμένοι καὶ ἀπὸ δυὸ ἄλλους συναδέλφους τῶν, κατόρθωσαν νὰ τὴν ἀποσπᾶσουν ἀπὸ τὰ χέρια τους. Ἡ νέα φαινόταν τώρα εὐχαριστημένη ποὺ πῆγαινε μαζί τους, πρᾶγμα ποὺ ἔδειχνε ὅτι ἤθελε νὰ ἐξισλαμιστῇ.

Ἀλλὰ ἐνῶ ἡ συνοδεία προχωροῦσε πρὸς τὴν πόλη μὲ κατεύθυνση πρὸς τὸ κονάκι (διοικητήριο), οἱ χριστιανοί, πολὺ περισσότεροὶ ἀσφαλῶς αὐτὴ τὴ φορά, ὄρμησαν ἐναντίον τῶν ζαπτιέδων καὶ ὕστερ' ἀπὸ πεισματική πάλη ξαναπῆραν τὴ νέα.² Ὡσπου νὰ γίνῃ ὅμως αὐτό, ἡ ἀνθρωπομάζα τῶν συμπλεκόμενων εἶχε μετακινήθῃ 200 περίπου βήματα μακριὰ ἀπὸ τὸ σταθμὸ καὶ εἶχεν ἐξογκωθῇ ἀκόμη περισσότερο ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες θαμῶνες τῶν καφενείων. Στὶς ἀλλεπάλληλες αὐτὲς συμπλοκὰς δὲν ἔγινε χρήσιμη φωνικὸ ὄπλον.³ ὅπως τὸ ἀντίθετο βεβαιώνει ἡ προφορικὴ παράδοση.⁴ Ἡ ἀναίμακτη αὐτὴ σύγκρουση, ποὺ τὴν εἶχε παρακολουθήσει ἀπὸ μακριὰ ὁ πρόξενος τῆς Αὐστρίας von Chiari καὶ ἀπὸ μικρότερη ἀπόσταση ὁ ὑποπρόξενος Gisler, ὁ γραμματέας τοῦ ρωσικοῦ προξενείου Eichler καὶ ὁ γάλλος προξενικὸς ὑπάλληλος Fournier de la Rochelle, ἔδινε τὴν ἐντύπωση ὅτι ἔγινε τυχαῖα καὶ ὅτι δὲν εἶχε προσχεδιαστῇ.⁵ Ἡ παρατήρηση αὐτὴ ἔχει σημασία, γιατί διαψεύδει κατηγορηματικὰ τὶς φήμες, ποὺ κυκλοφόρησαν ἀμέσως τότε στὴ Θεσσαλονίκη, ὅτι δῆθεν τὴν ἀρπαγὴ τῆς κόρης τὴν ὀργάνωσαν οἱ Ἕλληνες πρόκριτοι καὶ ὁ Χ' Λαζάρου.⁶ Ἀλλωστε ὁ τελευταῖος ἔλειπε τὶς ἡμέρες ἐκεῖνες στὴν Ἑδεσσα.⁷ Μολαταῦτα οἱ φήμες αὐτές, ἐπειδὴ κολάκευαν τὴν ἐθνικὴ φιλαυτία τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς

¹ Βλ. ὑπ' ἀρ. 62)25 - 5 - 1876 ἔκθεση Χ' Λαζάρου. Πρβλ. καὶ ὑπ' ἀρ. CLXXII) 7 - 5 - 1876 ἔκθεση Foscarini.

² Βλ. ὑπ. ἀρ. 62)25 - 5 - 1876 ἔκθεση Χ' Λαζάρου. Βλ. καὶ τὴ διαφωτιστικὴ ἔκθεση ἐνὸς ἀνώνυμου Ἀγγλου, αὐτόπτη μάρτυρα τῶν σκηνῶν (Correspondence σελ. 39). Πρβλ. ἐπίσης καὶ κατάθεση τῆς νέας (Correspondence σελ. 63). Πρβλ. καὶ σελ. 40. Πρβλ. καὶ ὑπ' ἀρ. CLXXII) 7 - 5 - 1876.

³ Βλ. ὑπ. ἀρ. 21)25 - 5 - 1876 ἔκθεση Chiari.

⁴ Βλ. «τὰς ἀναμνήσεις τοῦ παπποῦ» (Νικ. Καμμώνα) στὴν ἐφημ. «Ν. Ἀλήθειαν» Θεσσαλονίκης τῆς 26 - 4 - 1919.

⁵ Βλ. ὑπ' ἀρ. 21)25 - 5 - 1876 ἔκθεση Chiari.

⁶ Τὸ μῦθο τῆς προφορικῆς παράδοσης βλ. στὴς Μεταλλινού, Στοιχειώδης ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης σελ. 44—45. Πρβλ. καὶ «Ν. Ἀλήθειαν» 26 - 4 - 1876.

⁷ Βλ. τηλ. ὑπ' ἀρ. 54)7 - 5 - 1876 καὶ 55)9 - 5 - 1876 ἔκθεση Χ' Λαζάρου.

Θεσσαλονίκης καὶ ἀνταποκρίνονταν ἀπόλυτα στοὺς μύχιους πόθους τῶν, ἔγιναν ἀμέσως πιστευτὲς καὶ παραδόθηκαν στοὺς μεταγενεστέρους ὡς σήμερα σὰν αὐθεντικὲς ἀφηγήσεις τῶν ἱστορικῶν ἐκείνων γεγονότων.

Κοντὰ στὸν τόπο τῶν συμπλοκῶν βρέθηκε τὸ ἀμάξι τοῦ προξένου τῶν Ἦν. Πολιτειῶν Χ" Λαζάρου, γιατί, προτοῦ φύγη ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, εἶχε δώσει ἐντολὴ στὸν ἀμαξία του νὰ ἔλθῃ νὰ τὸν πιάρῃ ἀπὸ τὸ σταθμὸ τὴν Παρασκευὴ τὸ ἀπόγεμα. Τὴν ἡμέρα ὅμως ἐκείνη ὁ Χ" Λαζάρου ἀδιθέτησε καὶ ἔτσι ἀναγκάστηκε νὰ μείνῃ μιὰ μέρα ἀκόμη στὴν Ἑδεσα.¹ Στὸ ἀμάξι αὐτό, ποὺ εἶχε γιὰ ἐπιβάτες δυὸ κοριτσάκια δέκα ἐτῶν καὶ μιὰ παλιὰ ὑπηρετρία τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Χ" Λαζάρου, ἀνέβασαν οἱ ἀπαγωγεῖς τὴ νέα καὶ μὲ τὴ συνοδεία τοῦ Γεωργ. Ἀμποτ τὴν ὁδήγησαν γοῦργοι στὸ ἀμερικανικὸ προξενεῖο, ποὺ στεγαζόταν στὸ ἴδιο κτίριο, ὅπου σήμερα εἶναι ἐγκαταστημένο τὸ ὀφθαλμολογικὸ ἱατρεῖο τοῦ κ. Ἡλία (δδὸς Ἐγνατία ἀρ. 107). (Εἰκ. 1) Ἐκεῖ ἀργότερα ἦλθε ἡ μητέρα τῆς νέας καὶ ἓνας γέρος θεῖος τῆς. Ὅλη ὥς ὡς ἡ οἰκογένεια τοῦ προξένου ἔλειπε, γιατί εἶχε βγῇ ἔξω γιὰ περίπατο.

Ἡ πειθήνια στάση τοῦ ἀμαξιά στίς ἐντολὲς τῶν ἀπαγωγέων δὲν ἐξηγεῖται μόνον ἀπὸ τὴ «μωρία ἢ ἀπὸ τὸν ὑπερβολικὸ καὶ αἰτοπο ζῆλο του» ὅπως γράφει ὁ Χ" Λαζάρου, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν πίεση καὶ τὶς ὑποβλητικὲς προτροπὲς τῶν Ἑλλήνων. Ἀλλωστε ὁ Ἀμποτ ἦταν γνωστὸς στὸ προξενεῖο, γιατί ἦταν γιὸς τοῦ θεῖου τοῦ προξένου τῆς Γερμανίας Ἑρρίκου Ἀμποτ καὶ ἡ ἀδελφή του ἦταν γκουβερνάντα τοῦ μικροῦ παιδιοῦ τοῦ Χ" Λαζάρου.

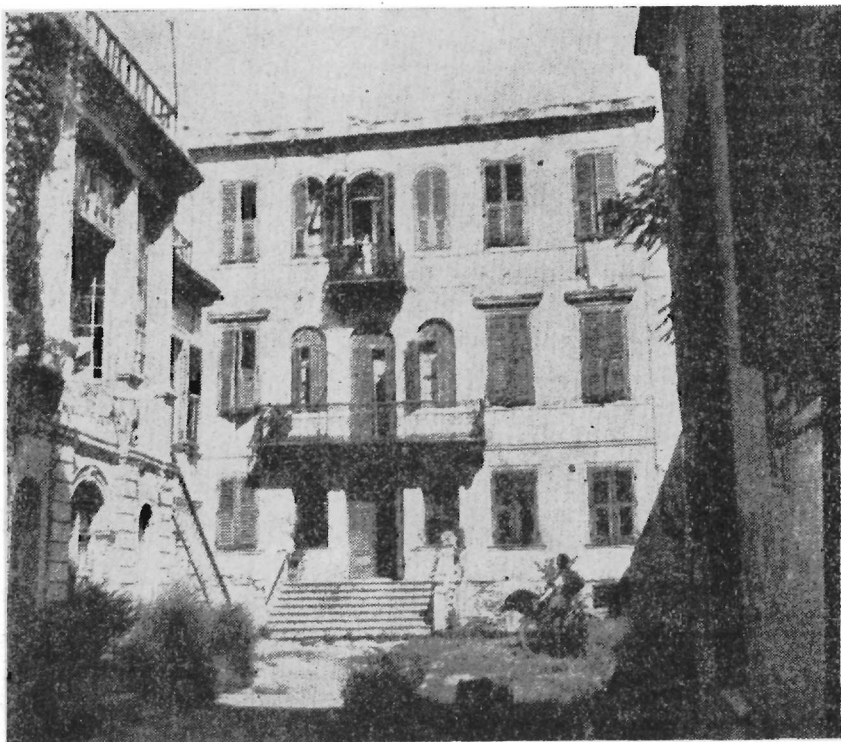
Ὅταν ἐπέστρεψε ἡ μητέρα Χ" Λαζάρου πρώτη στὸ προξενεῖο, οἱ φυγάδες, μητέρα, κόρη καὶ θεῖος τῆς, κατὰ τὶς πληροφορίες τοῦ Χ" Λαζάρου, ἔπεσαν στὰ πόδια τῆς μητέρας του καὶ τῆς ζήτησαν τὴν ἄδεια νὰ μείνουν. Σὲ λίγο φτάνει καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ προξένου, ὁ Νικόλαος Χ" Λαζάρου, ρῶσος ὑπὸ κηδεμόνη, ὅπως καὶ ὁ πρόξενος, συγκινεῖται ἀπὸ τὰ παρκαλῖα τους καὶ δέχεται νὰ τὶς κρατήσῃ τὴ νύχτα τῆς Παρασκευῆς, ἀλλὰ συστήνει στὴν μητέρα του νὰ τὶς διώξῃ τὴν ἄλλη ἡμέρα. Ἐκείνη τὴ νύχτα τὴν πέρασαν μαζὶ μητέρα καὶ κόρη στὴν τραπεζαρία τοῦ προξενείου καὶ τὴν ἄλλην ἡμέρα ἔφυγαν ὄχι ἀπὸ τὴν κύρια εἴσοδο, ἀλλὰ ἀπὸ ἓνα πορτάκι, ποὺ ἔβγαине στὴν αὐλὴ τοῦ Ἀγ. Χαράλάμπου.² «Ἐτσι ἡ οἰκογένειά μου, γράφει ὁ Περικλῆς Χ" Λαζάρου στὴν ὑπ' ἀρ. 62)25 5-1876 ἔκθεσή του ἀποκρούοντας τὶς κατηγορίες γιὰ τὴν ἀνάμειξή του στὴν ὑπόθεση, βρέθηκε ἀπαλλαγμένη ἀπὸ δυὸ ἀνθρώπους, ποὺ μιὰ ἀπλὴ σύμπτωση τοὺς ἔκανε μὲ τὴ βία φιλοξενουμένων τοῦ σπιτιοῦ μου. Καὶ ἡ οἰκογένειά μου τοὺς φιλοξένησε μὲ πρόθε-

¹ Βλ. ὑπ' ἀρ. 55)1-5-1876 ἔκθεση Χ" Λαζάρου. Πρὸβλ. καὶ ἔγγραφο Blunt 14-5-1876 πρὸς Elliot στὴν Correspondence σελ. 33).

² Βλ. ὑπ' ἀρ. 55)5-5-1876 καὶ 62)25 5-1876 ἔκθεσις Χ" Λαζάρου. Γιὰ τὴ συγγένεια τοῦ Γ. Ἀμποτ μὲ τὸν πρόξενο τῆς Γερμανίας Ἑρ. Ἀμποτ βλ. ὑπ' ἀρ. 21)25-5-1876 ἔκθεση Chiari.

ση καθαρά ἀνθρωπιστική καὶ ὄχι μὲ τὸ σκοπὸ νὰ δημιουργήσῃ ταραχές οὔτε νὰ πραγματοποιήσῃ πολιτικὸ πραξικόπημα, ποὺ ἐπιδιώκουν νὰ τῆς ἀποδώσουν ἐδῶ καὶ ἄλλοῦ μερικὲς φατρίες κακῶς πληροφορημένες».¹

Οἱ πληροφορίες ὅμως αὐτὲς τοῦ Χ΄ Λαζάρου δὲ φαίνονται ἀπόλυτα ἀκριβεῖς, ἂν λάβουμε ὑπ' ὄψη τὴν κατάθεσιν τῆς ἐξιλαμισμένης πιά νέας

Εἰκ. 1. Τὸ ἀμερικανικὸ προξενεῖο Θεσσαλονίκης στὰ 1876.

ξυμρὸς στὴν ἀνακριτικὴ ἐπιτροπή, ὅτι τὴν ἄλλην ἡμέρα, Σάββατο, μετὰ τὶς 11,15 τὸ πρωῒ μιὰ ὑπηρέτρια καὶ ἕνας ψηλὸς ἄνδρας μὲ καπέλλο καὶ γε-
νειάδα τὴν ὀδήγησαν σὲ ἄλλο σπίτι, ὅπου βοῆκαν δυὸ ἄντρες καὶ δυὸ γυ-
ναῖκες. Αὐτοὶ τὴν ἀνέβασαν στὸ ἐπάνω πάτωμα καὶ δὲ μίλησαν μαζὶ της,
ἐπειδὴ δὲν ἤξεραν οὔτε τουρκικὰ οὔτε βουλγαρικὰ.² Ἀπ' αὐτὰ φαίνεται
ὅτι οἱ οἰκεῖοι τοῦ Χ΄ Λαζάρου δέχτηκαν μὲ καλωσύνη τὴν κόρη καὶ φρόν-
τισαν νὰ τὴν κρύψουν σὲ ἄλλο ἐλληνικὸ σπίτι, ὅπως θὰ φανῇ ἀκόμη καὶ

¹ Βλ. ὑπ' ἀρ. 62)25 5-1876 ἐκθεσὶ Χ΄ Λαζάρου.

² Correspondence σελ. 63.

ἀπὸ μιᾶ ἄλλῃ λεπτομέρεια, ποὺ θ' ἀναφέρουμε λίγο παρακάτω. Ἡ προθυμία αὐτῇ τῆς οἰκογένειας Χ' Λαζάρου, καθὼς καὶ ἄλλων ἐλληνικῶν οἰκογενειῶν, νὰ προστατεύσουν τὴ φυγάδα, ἐρμηνεύεται, ἂν λάβουμε ὑπ' ὄψη τὸ θερμὸ ζῆλο τῶν Ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης γιὰ τὰ θρησκευτικὰ καὶ ἐθνικὰ ζητήματα, ζῆλο ποὺ τὸν εἶχε ἀσφαλῶς ὑποθάλλει πολὺ τὸ ζήτημα τῆς βουλγαρικῆς ἐκκλησίας, ποὺ εἶχε ταράξει τότε τὸν ἐλληνισμό. Μεγάλος ὅμως τώρα πρόβαλλε ὁ κίνδυνος, μήπως ὁ ξαναμμένος αὐτὸς θρησκευτικὸς ζῆλος τῶν Ἑλλήνων προσκρούσῃ ἐπ' αὐτὸν ἐξαγριωμένο φανατισμὸ τῶν Τούρκων καὶ προκαλέσῃ ἀνεπυνόρθωτες συμφορές, πράγμα βέβαια ποὺ δὲν ἀποσοβήθηκε.

3. Τὸ ἴδιο βράδυ ἡ ἀρπαγὴ τῆς νέας στὸ σταθμὸ ἐγίνε γνωστὴ σὲ ὅλη τὴν πόλιν μὲ χίλιες δυὸ διαφορετικὲς διηγήσεις, ὅπως ἀναφέρει χαρακτηριστικὰ ὁ Ἰταλὸς πρόξενος Foscarini.¹ Ὡστε σ' αὐτὲς τὶς διηγήσεις φαίνεται πὼς ἔχουν τὴν ἀρχὴ τους μερικὲς ἀπὸ τὶς φῆμες καὶ διαδόσεις, ποὺ κυκλοφοροῦν ἀκόμη ὡς σήμερα στὰ στόματα τῶν παλιῶν Θεσσαλονικέων. Ἡ ἐπίθεση τῶν χριστιανῶν ἐναντίον τῶν κρατικῶν ἀστυνομικῶν ὀργάνων, ἡ τόσο προκλητικὴ ἀρπαγὴ τῆς νέας ἀπὸ τὸ δημόσιο χῶρο τοῦ σταθμοῦ καὶ πρὸ πάντων τὸ σχίσιμο τοῦ φρετιζέ καὶ τοῦ γιασμακιού της, ἱερῶν συμβόλων τῆς ἀγνότητος τῶν μουσουλμανίδων, πρόσβαλε τὴ θρησκευτικὴ καὶ ἐθνικὴ συνείδηση τῶν Τούρκων, ποὺ τὴν εἶχαν κάνει ὑπερευαίσθητη οἱ στρατιωτικὲς ἀτυχίες τους στὴν Ἑρζεγοβίνη καὶ Βοσνία, ἡ ἀγανάκτησὶς τους γιὰ τὴν ἀτιμωρησίαν τῆς Σερβίας καὶ Μαυροβουνίου, ποὺ ἐνθάρρουναν καὶ ἐνίσχυναν τοὺς ἐπαναστάτες, οἱ πιεστικοὶ φόροι γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῆς οἰκονομικῆς χρεωκοπίας (6 Ὀκτωβρίου 1875) καὶ γενικὰ ἡ ξένη πρὸς τὰ αἰσθήματα τοῦ τουρκικοῦ λαοῦ φιλορωσικὴ πολιτικὴ τοῦ μεγάλου βεζίρη Μαχμουτ πασᾶ. Ὅλες αὐτὲς οἱ αἰτίες εἶχαν κάνει ἀντιδημοτικὸ καὶ τὸν ἴδιο τὸ σουλτάνο Ἀβδούλ Ἀζίζ.² Ἐπειτα μέσα στὴν ἡλεκτρισμένην αὐτὴν ἀτμόσφαιρα τῆς Θεσσαλονίκης βάλλθηκαν σὲ κυκλοφορίαν ἀπὸ ἀνεύθυνα ἢ καὶ κακοπροαίρετα πρόσωπα τῶν δυὸ παρατάξεων διάφορες φῆμες, ποὺ γέννησαν στοὺς κατοίκους ἀμοιβαῖες ὑποψίες καὶ φόβους. Τὴν ἐπικίνδυνον αὐτὴν ἔξαψη τῶν μουσουλμανικῶν πνευμάτων μποροῦσε νὰ τὴν καταπραῦνῃ μόνο ἡ ἀπόδοση τῆς νέας στὶς τουρκικὲς ἀρχές.³

Οἱ μουσουλμάνοι τῆς Θεσσαλονίκης, μόλις πληροφορήθηκαν τὴν ἀπαγωγὴ τῆς νέας, συγκεντρώθηκαν τὴ νύχτῃ τῆς 5 πρὸς τὴν 6 Μαΐου κατὰ διαταγὴ τῶν ἀρχηγῶν τους, τοῦ μουφτιῆ Ἰμπράμ μπέη καὶ τοῦ γραμματέα τοῦ

¹ Βλ. ὑπ' ἀρ. CLXXII) 7-5-1876 ἐκθεσὴ Foscarini.

² Βλ. Correspondence σελ. 58. Βλ. ἐπίσης καὶ ἀρθρο ABD AL AZIZ στὴν Enzyklopaedie des Islam.

³ Βλ. ἐκθεσὴ 20-5 1876 Blunt πρὸς τὸν Ἀγγλο πρεσβεπτὴ στὴν Κωνσταντινούπολιν H. Elliot.

μολλᾷ καὶ παρέδρου τοῦ μεγάλου συμβουλίου τοῦ βιλαετίου Ἐμὶν ἐφέντη, καὶ ἀποφάσισαν νὰ πάρουν πίσω τὴν κόρη, στὴν ἀνιάγκη καὶ μὲ τὴ βία.¹ Τὴν ἄλλη λοιπὸν ἡμέρα κατὰ τὶς 10 τὸ πρωὶ 100 περίπου ἄτομα συγκεντρώθηκαν στὴν ἀδλί τοῦ διοικητηρίου (Εἰκ. 2) ζητώντας νὰ τοὺς παραδοθῇ ἡ νέα. Ὁ βαλῆς Μεχμέτ Ριφάιτ πασὰς ὅπὸ τὸ παράθυρο τοὺς πρόσταξε νὰ διαλυθοῦν, ἀλλὰ αὐτοὶ δὲν ὑπάκουσαν. Κατόπιν ὁ διευθυντὴς τῆς ἀστυνομίας συνταγματάρχης Σαλίμ μπέης τοὺς συμβούλευσε νὰ διαλυθοῦν, ἀφοῦ προηγουμένως ἐκλέξουν μιὰ ἐπιτροπή, γιὰ νὰ παρακολουθήσῃ καὶ ἡ ἴδια τὰ

Εἰκ. 2. Τὸ διοικητήριον Θεσσαλονίκης καὶ τὸ Σιατλί τζαμί πρὶν ἀπὸ τὴ μεγάλη πυρκαϊὰ τοῦ 1917. (Μὲ τὴν εὐγενῆ παραχώρηση τοῦ φίλου κ. Ἀντώνογλου, προξένου τοῦ Βελγίου).

μέτρα, πὺν θὰ ἔπαιρνε ὁ βαλῆς.² Πραγματικὰ οἱ μουσουλμάνοι ἔστειλαν μιὰ τετραμελῆ ἐπιτροπή, ἀλλὰ καὶ πάλιν δὲ διαλύθηκαν.³

Ὁ βαλῆς ἔκρινε τότε καλὸ νὰ στείλῃ ἀμέσως στὸ ἀμερικανικὸ προξενεῖο δυὸ ἀπεσταλμένους, ἕναν ὑπάλληλο τῆς Πύλης καὶ τὸ διεορμηνέα Γεωργάκη Πετρόπουλο ἐφέντη, γιὰ νὰ ζητήσουν τὴν κόρη. Αὐτοὶ ἔφτασαν κατὰ τὶς 1 μ. μ. στὸ προξενεῖο, ὅπου βρῆκαν μόνον τὴ μητέρα Χ' Λαζάρου, πὺν τοὺς διαβεβαίωσε ὅτι ἡ νέα δὲ βρισκόταν πιά στὸ σπίτι της. Ἐπειδὴ

¹ Βλ. ὑπ' ἀρ. 21)25-5-1876 ἔκθεσις Chiari πρὸς Andrassy. Πρὸβλ. καὶ ἔκθεσις ἀπὸ 7-5-1876 τοῦ Krajewski πρὸς τὸν κόμη de Bourgoing, πρεσβευτὴ τῆς Γαλλίας στὴν Κωνσταντινούπολη.

² Βλ. κατὰθεσις Σαλίμ μπέη (Correspondence σελ. 59).

³ Βλ. ὑπ' ἀρ. 55)9-5-1876 ἔκθεσις Χ' Λαζάρου.

ὁμοῦ δὲν ἔμειναν εὐχαριστημένοι ἀπὸ τὴν ἀπάντησίν της, ἔστειλαν καὶ κάλεσαν ἀπὸ τὸ γραφεῖο του τὸν ἀδελφὸ τοῦ Περικλῆ Χ΄ Λαζάρου Νικόλαο, ποὺ ἔδωσε τὴν ἴδια ἀπάντηση καὶ πρόσθεσε μάλιστα πὼς δὲν ἤξερε, ποῦ βρισκόταν τώρα ἡ κόρη. Κατόπιν μετὰ τὴν ἀναχώρηση τῶν ἀπεσταλμένων, ἔφυγε καὶ ὁ Νικόλαος καὶ πῆγε. στὸ Φραγκομαχαλά, γιὰ νὰ βαιψίση τὸ παιδί ἐνὸς γνωρίμου του, ὅπως γράφει ὁ Χ΄ Λαζάρου.¹ Ἀπὸ τὰ παραπάνω ὁμοῦ δὲ φαίνεται νὰ εἶναι ἀληθινὸ ὅτι οἱ Χ΄ Λαζάρου δὲ γνώριζαν τὸν κορυφῶνα τῆς νέας. Ἐπίσης ἓνα ἄλλο σημεῖο μένει πολὺ σκοτεινόν, μήπως ἡ μετάβασις τοῦ Νικολίου στὸ Φραγκομαχαλά εἶχε σχέση μετὰ τὴν ὑπόθεσιν τῆς νέας, ποὺ τὴν εἶχαν κρύψει σ' ἓνα ἑλληνικὸ σπίτι τῆς συνοικίας αὐτῆς. Τὸ πρᾶγμα μοῦ φαίνεται πολὺ πιθανόν, ἂν λάβῃ κανεὶς ὑπ' ὄψιν τὴν ἐκφυγμὴ κατάστασιν, ποὺ δημιουργήθηκε μέσα στὴν πόλιν μετὰ τὴν βαθμιαία ἐντασιν τοῦ ἐρεθισμοῦ τῶν μουσουλμανικῶν πνευμάτων.

Πραγματικὰ ἡ κατάστασις ἄρχισε νὰ γίνεται ἐπικίνδυνη ἰδίως, ὅταν τὸ πλῆθος τῶν μουσουλμάνων σὰν ἀπὸ σύνθημα ἄρχισε νὰ ἐγκαταλείπῃ τὴν αὐλὴ τοῦ διοικητηρίου καὶ νὰ διευθύνεται πρὸς τὸ διπλανὸ τζαμί Σελὶμ πασᾶ, τὸ γνωστότερον μὲ τὸ ὄνομα Σαατλί τζαμί. (Εἶκ. 3 καὶ 4). Ἐνδιαφέρουσα ἀπὸ ψυχολογικὴ ἄποψιν περιγραφὴ τῶν στιγμῶν ἐκείνων μᾶς δίνει ὁ Ἰταλὸς πρόξενος Foscari: «Ἐκεῖ, γράφει, ὅσο τὸ πλῆθος συγκεντρωνόταν, τόσο τὰ πνεύματα φλογίζονταν. Μερικοὶ ντεσάληδες ἄρχισαν νὰ τρέχουν μέσα ἀπὸ τοὺς δρόμους φωνάζοντας. «Ὅσοι ἀγαποῦν τὸ Μωάμεθ πρέπει νὰ κλείσουν τὰ μαγαζιά τους, νὰ πάρουν τὰ ὅπλα καὶ νὰ διευθυνθοῦν πρὸς τὸ Σαατλί τζαμί». Καὶ ἔτσι αὐτὴ ἡ συνάθροισις, ποὺ στὴν ἀρχὴ φαινόταν μᾶλλον εἰρηνικὴ, πῆρε μὲ μιᾶς ἓναν ἐπαναστατικὸ χαρακτήρα».²

Στὴ μέση τῆς αὐλῆς τοῦ τζαμιοῦ εἶχε στηθῇ καὶ κυμάτιζε ἡ ἱερὴ σημαία, ἐνῶ ἡ συρροὴ τῶν μουσουλμάνων ἐξακολουθοῦσε ἀδιάκοπα. Σκοπὸς τους ἦταν νὰ ἐπιτεθοῦν κατὰ τοῦ ἀμερικανικοῦ προξενείου καὶ ν' ἀπελευθερώσουν τὴ νέα, ποὺ ἐπιθυμοῦσε, ὅπως ἔλεγαν, ν' ἀσπαστῇ τὸ μουσουλμανισμῷ. Οἱ «μετζλὶς», τὰ μέλη τοῦ μεγάλου συμβουλίου τοῦ βιλαετιοῦ εἶχαν συγκεντρωθῇ καὶ αὐτοὶ στὸ τζαμί, γιὰ νὰ καθησυχάσουν «δῆθεν», γράφει ὁ Π. Χ΄ Λαζάρου, τὸ πλῆθος.³

Αὐτὲς ἀκριβῶς οἱ στιγμῆς ἦταν ἡ κρίσιμη καμπὴ στὴν ἱστορίαν τοῦ ἔθνους. Δίκαια λοιπὸν οἱ πρόξενοι καταλογίζουν μεγάλες εὐθύνες

¹ Βλ. ὑπ' ἀρ. 55)9 - 5 - 1876 καὶ 62)25 - 5 - 1876 ἐκθέσεις Χ΄ Λαζάρου. Πρβλ. καὶ ὑπ' ἀρ. 21)25 - 5 - 1876 ἐκθεσὶς Chiari. Πρβλ. καὶ ὑπ' ἀρ. CLXXII)8 - 5 - 1876 ἐκθεσὶς Foscari.

² Βλ. ὑπ' ἀρ. CLXXII)7 - 5 - 1876 ἐκθεσὶς Foscari. Πρβλ. καὶ ὑπ' ἀρ. 21)25 - 5 - 1876 ἐκθεσὶς Chiari.

³ Βλ. ὑπ' ἀρ. 55)9 - 5 - 1876 ἐκθεσὶς Χ΄ Λαζάρου.

στό βάλή. γιατί, ἐνῶ ἔβλεπε τὴν ἐπικίνδυνη τροπὴ τῶν πραγμάτων, δὲν ἔλαβε ἄμεσα καὶ δραστικά μέτρα γιὰ τὴ διάλυση τοῦ ὄχλου.¹ Οἱ ἰσχυρισμοί,

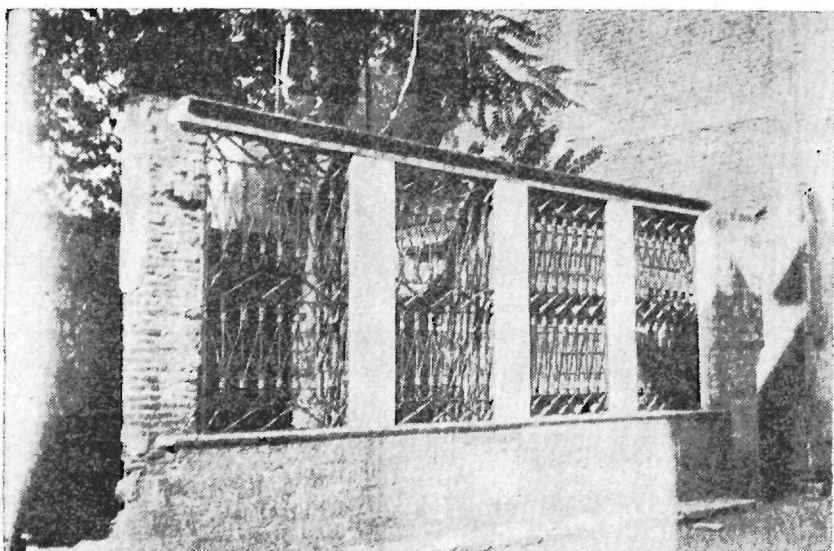
Εἰκ. 3. Τὸ Σαατλί τζαμί. (Μὲ τὴν εὐγενῆ παραχώρηση τοῦ φίλου
κ. Ἰωάν. Ἰωαννίδη, ἀρχισυντάκτη τῆς «Μακεδονίας»)

ποὺ πρόβαλαν ἀργότερα ὁ βαλὴς καὶ ὁ διευθυντὴς τῆς ἀστυνομίας ἐμπρὸς
στὴν ἀνακριτικὴ ἐπιτροπὴ, ὅτι ἔλαβαν ἔγκαιρα τὰ μέτρα τοὺς καὶ ὅτι ζή-

¹ Βλ. Correspondence σελ. 17. Βλ. ὑπ' ὄφ. CLXXII) 7·5·1876 ἔκθεση Foscarini. Βλ. ὑπ' ὄφ. 21) 27·5·1876 ἔκθεση Chiari. Βλ. ἔκθεση ἀπὸ 7·5·1876 Krajewski πρὸς de Bourgoing.

τησαν ἐνισχύσεις, ἦταν πολὺ ἀδύνατοι. Τὰ μέτρα τους ἦταν πολὺ χλιαρά,¹ γιατί ἴσως δὲ φαντάζονταν ποτὲ ὅτι ὁ ἐρεθισμένος μουσουλμανικὸς ὄχλος θὰ ἔφτανε ὡς τὴ διάπραξη ἐνὸς ἀνοσιουργήματος.

Ὁ ἐπιταχυνόμενος ἐρεθισμὸς τῶν μουσουλμανικῶν πνευμάτων, ποὺ ἀπειλοῦσε νὰ ξεσπάσῃ σὲ βάρος τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ τῆς πόλης, εἶχε ἀνησυχήσει πολὺ τοὺς προξένους Γαλλίας, Γερμανίας, Ἰταλίας, Αὐστρίας καὶ Ἀγγλίας. Γι' αὐτὸ ἐνδιαφέρθηκαν ζωηρὰ γιὰ τὴν ἀποκατά-

Εἶκ. 4. Ὁ μόνος τοῖχος, ποὺ σώζεται σήμερα ἀπὸ τὸ Σαατλί τζαμί.

σταση τῆς ἡρεμίας καὶ τῆς τάξης μέσα στὴν πόλη. Ὁ προξένος τῆς Γερμανίας Ἑρρίκος Ἀμποτ ἔστειλε μὲ τὸν καβάση του ἓνα μικρὸ σημείωμα στὸ Νικ. Χ' Λαζάρου, ὅπου τοῦ ἔγραφε πὼς τοῦ φαινόταν καλὸ νὰ παραδώσῃ τὴ νέα μὲ ἐγγύηση, γιὰ νὰ προλάβῃ δυσάρεστες ἱστορίες. Ὁ καβάσης ὅμως ἄρρηξε νὰ φέρῃ τὸ σημείωμα. Κατόπιν ὁ ἴδιος ὁ ἀδελφὸς τοῦ προξένου τῆς Γερμανίας Ἀλφρέδος Ἀμποτ ἐπισκέφτηκε τὴ μητέρα Χ' Λαζάρου καὶ τὴν παρακάλεσε νὰ τοῦ πῇ, ἂν ἡ νέα βρισκόταν ἀκόμη στὸ ἀμερικανικὸ προξενεῖο, πρᾶγμα ποὺ ἡ οἰκοδέσποινα τὸ ἀρνήθηκε.²

Στὶς 2 1)2 περίπου τὸ ἀπόγεμα φάνηκαν νὰ ἔρχονται πρὸς τὸ διοι-

¹ Βλ. κατάθεση Σαλίμ μπέη ἐμπρὸς στὴν ἀναγκρτικὴ ἐπιτροπὴ (Correspondence σελ. 59).

² Βλ. ὑπ' ἀρ. 55)9-5 1876 καὶ 62)25-5-1876 ἐκθέσεις Χ' Λαζάρου

κητήριο ὁ πρόξενος τῆς Γαλλίας Jules Moulin καὶ ὁ πρόξενος τῆς Γερμανίας Ἑρρίκος Ἀμποτ, ντυμένοι ἀπλά, χωρὶς νὰ συνοδεύωνται ἀπὸ καβάση. Ὁ σκοπὸς τους, εἶναι φανερό, ἦταν ν' ἀπαιτήσουν ἀπὸ τὸ βαλὴ νὰ πάρῃ τὰ κατάλληλα μέτρα γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς τάξης. Τὸ ζωηρὸ ἐνδιαφέρον τῶν προξένων αὐτῶν ἐξηγεῖται, ἂν λάβῃ κανεὶς ὑπ' ὄψιν τοὺς συγγενικοὺς δεσμοὺς τῶν μὲ τὸν Περικλῆ Χ' Λαζάρου: ὁ ὁμώνυμος ἐξάδελφός του, ποὺ ἦταν ἐγκαταστημένος στὸ Βόλο, εἶχε γυναῖκα τὴν ἀδελφὴ τοῦ Ἑρρίκου Ἀμποτ καὶ τῆς κυρίας Moulin. Ὅταν οἱ δυὸ πρόξενοι ἔφτασαν ἔμπρὸς στὸ διοικητήριο, μερικοὶ Τοῦρκοι τοὺς παρέσυραν μέσα στὸ Σαατλί τζαμί λέγοντάς τους πὼς ὁ βαλὴς ἦταν μέσα. Ἐκεῖνοι, χωρὶς νὰ λογαριάσουν πόσο ἐπικίνδυνο ἦταν τὸ τόλμημά τους, μπῆκαν στὸν ἤλεκτρισιμένον ἐκεῖνο χώρο, ἀπ' ὅπου δὲν ἐπρόκειτο νὰ ξαναβγοῦν ζωντανοί.¹

Ὁ Moulin φεύγοντας ἀπὸ τὸ προξενεῖο δὲν ἀνακοίνωσε σὲ κανένα τοὺς σκοποὺς του. Ἔτσι μόνον ὕστερ' ἀπὸ μισὴ ὥρα ἔμαθε τὴ μετάβασή του στὸ διοικητήριο ὁ γραμματεὺς τοῦ προξενείου Krajewski. Αὐτὸς ἐπὶ χεῖρῳ, ὅπως λέγει ὁ ἴδιος, νὰ μπῇ στὸ τζαμί, ἀλλὰ ἐμποδίστηκε ἀπὸ τοὺς ἀξιωματικοὺς τῆς ἀστυνομίας, ποὺ τὸν ἰκέτευσαν νὰ παραιτηθῇ ἀπὸ τὸ σχέδιό του, γιὰτὶ ἡ κατάσταση ἐξακολουθοῦσε νὰ χειροτερεύῃ. Καὶ πραγματικὰ ἓνα πλῆθος μουσουλμάνων ὀπλισμένων διευθυνόταν πρὸς τὸ τζαμί, ἐνῶ ἄλλοι ἔτρεχαν νὰ ὀπλιστοῦν. Ἐπίσης σοφτάδες ἔφταναν μὲ ὑψωμένη τὴν πράσινη σημαία. Τότε ὁ Krajewski πείστηκε πὼς ἦταν προτιμότερο νὰ μείνῃ ἀπ' ἔξω, γιὰ νὰ ἐνεργήσῃ ἀποτελεσματικὰ γιὰ τὴ διάσωση τῶν προξένων.²

Ἡ κατάσταση μέσα στὴν πόλιν ἦταν ἐφιαλτικὴ. Παντοῦ βασίλευε ταραχὴ καὶ τρόμος. Οἱ ποικίλες ἀντιφατικὲς φήμες, ποὺ κυκλοφοροῦσαν, μεγάλωναν τὴ σύγχυση. Οἱ χριστιανοὶ καὶ οἱ Ἑβραῖοι ἀποσύρονταν στὰ σπίτια τους καὶ οἱ δρόμοι σὲ λίγο εἶχαν ἐρημωθῇ. Μόνο στὸ Φραγκομαχαλὰ παρατηροῦνταν ομάδες ἀπὸ περιέργους, ποὺ ζητοῦσαν καὶ ἔδιναν πληροφορίες.³

Ὁ Krajewski ἔτρεξε ἀμέσως νὰ συναντήσῃ τὸν πρῦταν τῶν διπλωματικοῦ σώματος, τὸν αὐστριακὸ πρόξενον von Chiari. Λίγα βήματα ἔξω ἀπὸ τὸ προξενεῖο συνάντησε τὸν ἰταλὸ πρόξενον Foscari, ποὺ μόλις εἶχε βγῇ ἀπὸ τὸ κτίριο καὶ γεμάτος ἀνησυχία διευθυνόταν πρὸς τὸ διοικητήριο. Ὁ Krajewski τοῦ ἀνακοίνωσε ὅτι στὸ διοικητήριο ὅλα τὰ γραφεῖα ἦταν ἐρημα καὶ ὅτι οἱ πρόξενοι, καθὼς καὶ ὁ βαλὴς, ποὺ εἶχε μπῇ ἀργότερα

¹ Βλ. ἐπ' ἀρ. 21)25 · 5 · 1876 ἔκθεσις Chiari. Βλ. ἐπίσης ἔκθεσις ἀπὸ 7-5-1876 Krajewski καὶ ὑπ' ἀρ. CLXXII)7 · 5 · 1876 ἔκθεσις Foscari.

² Βλ. ἔκθεσις ἀπὸ 7 · 5 · 1876 Krajewski.

³ Βλ. ὑπ' ἀρ. CLXXII)7 · 5 · 1876 ἔκθεσις Foscari.

στο τζαμί, δὲν μπορούσαν πιά νὰ βγοῦν. Τότε πῆγαν μαζί στὸν Chiari, ἀλλὰ ἐπειδὴ εἶδαν πὼς αὐτὸς ἐπέμενε νὰ πιστεῦῃ ὅτι δὲν ἦταν ἀνάγκη νὰ παρῇ κανένα μέτρο, πῆραν μαζί τους μόνο τὸ διερμηνέα Λαζαρίδη καὶ διευθύνθηκαν στοὺς στρατιῶνες. Ἐκεῖ βρῆκαν τοὺς στρατιῶτες ἀνεργούς στὴν αὐλή. Ὅταν ὁμοῦς ζήτησαν νὰ σταλοῦν δυνάμεις στὸ τζαμί, ὁ διοικητὴς τῆς φρουρᾶς στρεφόμενος πρὸς τὸ Foscariṇi εἶπε ὅτι ἔργο τῶν προξένων εἶναι νὰ διαμαρτυρηθοῦν ἐναντίον τοῦ προξενείου τῶν Ἑν. Πολιτειῶν γιὰ τὴν ἀρπαγὴ τῆς κόρης. Ὁ πρόξενος τότε τοῦ ἀπάντησε πὼς ἡ πράξη αὐτὴ ἔπρεπε νὰ ἐξεταστῇ ἀπὸ ὅλους τοὺς προξένους καὶ τὸ βαλὴ, ὅτι τὶς στιγμὲς αὐτὲς τὸ ἐπεῖγον εἶναι ν' ἀποκατασταθῇ ἡ ἐπικοινωνία μὲ τοὺς προξένους, ὅτι τὸ καθήκον τῶν στρατιωτικῶν εἶναι νὰ μεταφέρουν στὸν τόπο τοῦ κινδύνου χωρὶς κανένα δισταγμὸ ὅλα τὰ στρατεύματα, ποὺμποροῦν νὰ διαθέσουν, καὶ ὅτι εἶναι ὑπεύθυνοι γιὰ κάθε ἀναβολή. Ὑστερ' ἀπὸ αὐτὰ τὰ λόγια ὁ διοικητὴς πῆδησε στὸ ἄλογο καὶ πίσω του τὸν ἀκολούθησαν τροχάδην ὅλοι οἱ ὀπλισμένοι στρατιῶτες. Κατόπιν τους ἔφυγαν ὁ Foscariṇi καὶ ὁ Krajewski. Ὅταν ὁμοῦς ἔφτασαν στὸν τόπο κατὰ τὶς 5 μ. μ. συνάντησαν τὸ βαλὴ, ἀνίκανο ν' ἀρθρώσῃ λέξη, νὰ μπαίνει στὸ διοικητήριο.¹

Παράλληλα πρὸς τὶς ἐπίσημες ἐνέργειες τῶν δυὸ αὐτῶν διπλωματῶν ἐξακολουθοῦσε τὶς ἰδιωτικὰς ἐνέργειές του ὁ Ἀλφρέδος Ἀμποτ, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Γερμανοῦ προξένου. Στὸ ἀναμεταξὺ εἶχε πάρει γράμμα ἀπὸ τὸν αἰχμάλωτο τοῦ ὄχλου μέσα στὸ τζαμί ἀδελφὸ του καὶ σὰν τρελλὸς προσπαθοῦσε νὰ βρῇ τὴ νέα καὶ νὰ τὴν ὀδηγήσῃ στὸ διοικητήριο. Ἔτσι στὶς 3 τὸ ἱπόγεμα ξανάρχεται στὸ ἀμερικανικὸ προξενεῖο καὶ γεμάτος ἀγωνία ρωτᾷ τὴ μητέρα Χ'' Λαζάρου, ποῦ ἦταν δυνατόν νὰ βροῖκεται ἡ νέα. Ἡ Χ'' Λαζάρου ἀπαντᾷ ὅτι, ἂν πιστέψῃ κανεὶς στὶς φῆμες, πρέπει νὰ βροῖκεται στὸ σπῖτι τοῦ Αὐγερινοῦ, Αὐστριακοῦ ὑπηκόου. Ἡ ἀπάντησις αὐτὴ τῆς Χ'' Λαζάρου, ποὺ πιέζεται τώρα ἀπὸ τὴ δραματικὴ τροπὴ τῶν γεγονότων καὶ αἰσθάνεται τὴ μεγάλη εὐθύνη τῆς οἰκογένειάς της ἀπὸ τὴν ἀνάμειξή της σ' αὐτά, εἶναι μιὰ ἔμμεση ὁμολογία ὅτι γνῶριζε τὴ φυγὴ καὶ τὸν κρυφὸν τῆς νέας. Μετὰ τὴν ἀπάντησις τῆς Χ'' Λαζάρου ὁ Ἀλφρέδος Ἀμποτ βγαίνοντας βιαστικὰ συναντᾷ τὸν καθυστερημένο καθάσις τοῦ γερμανικοῦ προξενείου μὲ τὸ πρῶτο σημεῖωμα, ποὺ μνημονεύσαμε, καὶ διευθύνεται πρὸς τὸ σπῖτι τοῦ Αὐγερινοῦ. Στὸ δρόμο συναντᾷ ἐπίσης τὸν καθάσις τοῦ

¹ Βλ. ὑπ' ἀρ. CLXXII)7 - 5 - 1876 ἔκθεσις Foscariṇi. Οἱ ἐνέργειες αὐτὲς τοῦ Ἱταλοῦ προξένου ἐπιβεβαιώνονται ἀπὸ ἀγγλικὴ (Correspondence σελ. 3) καὶ ἀπὸ γαλλικὴ πλευρὰ (Βλ. ἔκθεσις ἀπὸ 7 - 5 - 1876 Krajewski). Ἀντιπρβλ. καὶ τὴν ὑπ' ἀρ. 10)6 - 5 - 1876 ἔκθεσις τοῦ Chiari, ποὺ προσπαθώντας νὰ καλύψῃ τὸν ἑαυτοῦ του ἀναφέρει ὅτι ὁ Foscariṇi ἐπισκέφθηκε τὸ διοικητὴ τῆς φρουρᾶς ὕστερ' ἀπὸ κοινὴ ἀπόφασιν.

ἀγγλικῷ προξενεῖον μὲ 10 ζαπτιέδες νὰ πηγαίνει πρὸς τὸ ἀμερικανικὸ προξενεῖο μὲ σημεῖωμα τοῦ Ἀγγλου προξένου Blunt, ποὺ τὸ εἶχε γράψει βιαστικὰ στὸ διοικητήριον καὶ ποὺ ζητοῦσε τὴν παράδοση τῆς νέας. Ὁ Ἀλφρέδος Ἀμποτ πῆρε ὁ ἴδιος τὸ σημεῖωμα τοῦ Blunt καὶ συνοδευόμενος ἀπὸ τὸν καβάση καὶ τοὺς ζαπτιέδες ἔφτασε στὸ σπίτι του. Ἐκεῖ κοντὰ τοὺς ἄφησε νὰ περιμένουν, πῆγε στὸ σπίτι τοῦ Αὐγερινοῦ, ξαναγύρισε σὲ λίγο μὲ τὴ νέα, τὴν παράδωσε στὸν καβάση καὶ τοῦ εἶπε νὰ τρέξει γρήγορα στὸ τζαμί. Ἦταν ὁμως πολὺ ἀργά.¹

4. Κανεῖς ἀπὸ τοὺς εὐρωπαίους προξένους δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ μᾶς πληροφορήσῃ, πῶς ἔγινε ἡ φορικαλέα ἐκείνη σκηνὴ τοῦ φόνου τῶν δυὸ συναδέλφων τους. Ὅ,τι γνωρίζουμε, ἔρχεται ἀπὸ τουρκικὴ πλευρά, ἀπὸ τὶς καταθέσεις τῶν ἐπισήμων ἐκείνων, ποὺ βρέθηκαν αὐτόπτες μάρτυρες τοῦ δράματος.² Οἱ καταθέσεις ὁμως αὐτές, ὅπως εἶναι ἐπόμενο, παρουσιάζουν πολλὰς ἀντιφάσεις καὶ σκοτεινὰ σημεῖα, γιὰ τὸ οἱ μάρτυρες κοίταζαν νὰ δικαιολογηθοῦν, ποὺ δὲν κατόρθωσαν νὰ σώσουν τοὺς προξένους. Οἱ ἀξιόπιστότερες καὶ διαφωτιστικότερες καταθέσεις εἶναι τοῦ μουλαζιμ (ὕπολο-χαγοῦ) Ἀχμέτ ἐφέντη καὶ ἰδίως τοῦ γιούζ μπαση (λοχαγοῦ) Ἀλῆ ἁγᾶ, ποὺ εἶναι καὶ ὁ μόνος Τοῦρκος, ποὺ τραυματίστηκε ὑπερασπίζοντας τοὺς προξένους. Γι' αὐτὸ μὲ βάση τὶς μαρτυρίες τους θὰ προσπαθίσω νὰ περιγράψω τὴ σκηνὴ τοῦ φόνου.

Ὁ Ἀχμέτ κατέθεσε ὅτι ἦλθε στὸ τζαμί μαζὶ μὲ τὸ διευθυντὴ τῆς ἀστυνομίας Σαλίμ μπέη τὸ Σάββατο στὶς 12 τὸ μεσημέρι καὶ ἀνέβηκαν στὸ δωμάτιο τοῦ Κοτοῦμπ ἐφέντη, ὅπου ἦταν συγκεντρωμένοι οἱ μετζλῆς. Τότε ὁ διευθυντὴς τῆς ἀστυνομίας μπῆκε μέσα, ἀφοῦ προτίτερα τοῦ εἶπε νὰ μείνῃ στὴν πόρτα καὶ νὰ μὴν ἐπιτρέψῃ σὲ κανένα τὴν εἴσοδο. Ὁ Ἀχμέτ θυμοῦνταν πῶς εἶδε τὸ μουφτὴ Ἰμπράμ μπέη, τὸν Ἑμὶν ἐφέντη, τὸ Μεχμέτ πασᾶ ἀπὸ τὴν οἰκογένεια τοῦ Γαζῆ Ἑβρενός, τὸν Ὀσμάν μπέη καὶ τὸ Χακίμ μπέη. Κατόπιν εἶδε τὸ λοχαγὸ Χουσνὴ μπέη νὰ ἔρχεται μὲ τοὺς προξένους. Σὲ λίγο ὁ βαλὴς κάλεσε στὸ διοικητήριον τὸ διευθυντὴ τῆς ἀστυνομίας, ποὺ δὲν ἄργησε νὰ ξαναγύρῃ. Λίγο ἀργότερα ἦλθε καὶ ὁ βαλὴς. Ὁ ἐρεθισμὸς τοῦ ὄχλου μεγάλωνε διαρκῶς σὲ ἔνταση. Οἱ πρόξενοι ἦταν οὐσιαστικὰ αἰχμάλωτοί του. Τότε ὁ πρόξενος τῆς Γερμανίας Ἑρρίκος Ἀμποτ ἔγραψε τὸ γράμμα στὸν ἀδελφὸ του Ἀλφρέδο καὶ τὸν ἐξόρκιζε νὰ φέρῃ τὴ νέα στὸ διοικητήριον. Τὸ γράμμα τὸ πῆρε ὁ διευθυντὴς τῆς

¹ Βλ. ὑπ' ἀρ. 62)25·5·1876 ἔκθεσις Χ' Λαζάρου. Γιὰ τὶς παράλληλες ἐνέργειες τοῦ Ἀγγλου προξένου Blunt βλ. ἀναλυτικὰ στὴν πρώτη ἔκθεσίν του πρὸς τὸν πρεσβευτὴ στὴν Κωνσταντινούπολιν Η. Elliot στὴν Correspondence σελ. 16—17.

² Ἡ κατάθεσις τοῦ Χατζῆ, ὑπηρετῆ τοῦ Ἰσμαήλ Σεσουμπέσογλου, εἶναι, φαίνεται, πολὺ εὐφάνταστη (Βλ. συνημμένον ὑπ' ἀρ. 2 στὴν ἐπιστολὴ τοῦ Krajewski ἀπὸ 18·6·1876 πρὸς Decazes).

ἀστυνομίας καὶ ἔφυγε μὲ τὸ Χουσνή. Ἐπειτα πέρασαν τρία τέταρτα τῆς ὥρας. Ὁ ὄχλος ἄρχισε νὰ φωνάζῃ. Ἀνάμεσά του ξεχώριζαν ἕνας μπουστῆς (πουλητὴς πάγου), ὁ Μποσνιάκ Ἰμπραϊμ καὶ ὁ Τσερκὲς Γιαβέρ. Αὐτοὶ μάλιστα ἐπιχείρησαν ν' ἀνεβοῦν τὶς σκάλες, ἀλλὰ ἐμποδίστηκαν. Τότε ὁ μπουστῆς ἀναρριχήθηκε στὴ στέγη καὶ ἀπ' ἐκεῖ πήδησε στὴν ἐσωτερικὴ στοὰ (ντιβὰν χανὲ) τοῦ πρώτου πατώματος. Ὁ μπουστῆς ἔσπασε τὰ παράθυρα καὶ ἄρχισε νὰ καλῇ τὸ πλῆθος νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ. Μάταια, λέγει ὁ Ἀχμέτ ἐφέντης, αὐτὸς ὁ ἴδιος, ὁ Ἀλῆ ἀγὰς καὶ μερικοὶ ζαπτιέδες ἀγωνίζονταν νὰ συγκρατήσουν τὸν ἀνθρώπινον ἐκεῖνο χείμαρρο, ποὺ εἶχε γιὰ ἀρχηγὸ τὸν Τσερκὲς Γιαβέρ.¹ Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ ἀντίσταση ποὺ πρόβαλαν ἦταν χλιαρή. Ἴσως μάλιστα μερικοὶ ζαπτιέδες μὲ τὴ φιλικὴ καὶ παθητικὴ ἀπέναντι τοῦ ὄχλου στάση τους νὰ τὸν ἀποθράσυναν.² Ὁ μόνος ποὺ πραγματικὰ ἀντιστάθηκε ἦταν ὁ λοχαγὸς Ἀλῆ ἀγὰς, ἀλλὰ ὁ ὄχλος τὸν ἔσπρωξε καὶ τὸν κύλησε κάτω.

Ὁ Ἀλῆ ἀγὰς ξανασηκώθηκε καὶ κατόρθωσε ἀπὸ ἄλλο μέρος νὰ ἀνεβῇ κι' αὐτὸς στὴ στοὰ, ὅπου εἶδε τὸ διευθυντὴ τῆς ἀστυνομίας νὰ συμπλέκεται μὲ εἴκοσι περίπου ἄτομα. Ὁ βαλῆς καὶ οἱ μετζῆλις τριγύριζαν μέσα στὸ δωμάτιο. Τότε ὁ Ἀλῆς φώναξε στὸ διευθυντὴ νὰ μῇ στὸ δωμάτιο, γιὰ νὰ μὴ πορέσῃ εὐκολώτερα ν' ἀποκρούσῃ τοὺς κακοποιούς, ἀλλ' αὐτὸς δὲν τοῦ ἔδωσε καμιὰ ἀπάντηση. Κοίταξε μόνον τὸ βαλῆ καὶ δὲν ἔκλεισε τὴν πόρτα τοῦ δωματίου. Ὁ ὄχλος ἄρχισε τότε νὰ βγάξῃ τὰ κάγκελα τῶν παραθύρων καὶ ἕνας ἕνας μέσα ἀπὸ αὐτὰ νὰ μπαίνει στὸ δωμάτιο. Κατατρομαγμένος ὁ βαλῆς ἄρχισε νὰ φωνάζῃ ζητώντας τὴ βοήθεια τῶν στρατευμάτων. Ὅταν ὁ διευθυντὴς τῆς ἀστυνομίας Σαλίμ μπέης, ὁ συνταγματάρχης Ἀλιὰ μπέης καὶ ὁ Ἀλῆς μπῆκαν στὸ δωμάτιο, εἶδαν τοὺς κακούργους νὰ χτυποῦν τοὺς προξένους μὲ καρέκλες καὶ λοστούς, ἐνῶ ὁ βαλῆς φώναζε «μὴ χτυπᾶτε! μὴ χτυπᾶτε!» Κατόπιν ὁ βαλῆς καὶ τὰ μέλη τοῦ συμβουλίου ξεφανίστηκαν, γιὰ τὴ κοίταξαν πῶς νὰ φύγουν. Ὁ Γάλλος πρόξενος, κάτω ἀπὸ τὰ φοβερά χτυπήματα τοῦ μανιακοῦ ὄχλου, εἶχε πέσει ἀναίσθητος σὲ μιὰ γωνιὰ τοῦ δωματίου. Ὁ πρόξενος τῆς Γερμανίας εἶχε τραυματιστῇ στὸ κεφάλι καὶ σὲ διάφορα ἄλλα μέρη τοῦ σώματος. Ἐξαντλημένος ἔπεσε στὴν ἀγκαλιὰ τοῦ Ἀλῆ ἀγὰς ζητώντας προστασίαν. Μάταια προσπάθησε ὁ καλὸς αὐτὸς ἀξιωματικὸς νὰ τὸν προστατέψῃ μὲ τὸ σῶμα του. Μερικοὶ ὅμως ἀπὸ τὸν ἐγκληματικὸν αὐτὸν ὄχλο τὸν ἄρπαξαν ἀπὸ

¹ Βλ. Correspondence σελ. 60—61. Πρὸς καὶ κατάθεση Σαλίμ μπέη στὴν Correspondence σελ. 59—60. Γιὰ τὸ γράμμα τοῦ Ἀμποτ πρὸς τὸν ἀδελφὸ του βλ. καὶ ὑπ' ἀρ. 1)10·5·1876 ἐκθεσὶς Chiari.

² Βλ. ὑποψίες Krajewski στὸ ὑπ' ἀρ. 1)7·5·1876 ἔγγραφο τοῦ τὸ συνημμένο στὴν ὑπ' ἀρ. 1)10·5·1876 ἐπιστολὴ τοῦ πρὸς τὸν de Bourgoing.

θιά, καὶ ἡ ἐγκατάλειψη τῶν δυὸ προξένων στὴν ἀνελέτη μανία τοῦ ὄχλου. Οἱ εὐθύνες τῶν ἀνωτάτων αὐτῶν Τούρκων πολιτικῶν, θρησκευτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν ἦταν βαρύτερες, ὅταν μάλιστα σκεφτῇ κανεὶς τὴν μεγάλη ἠθικὴ ἐπιβολή τους στὸ μουσουλμανικὸ πλῆθυσμό, ἐπιβολή ποὺ δὲν εἶχαν τὴν ψυχραιμία νὰ τὴν ἀσκήσουν.¹

Ἀμέσως μετὰ τὸ φόνο ὁ ὄχλος ἑξαλλος ξεχύθηκε στὸ δρόμο χειρονομώντας μανιακὰ καὶ ξεφωνίζοντας κατάρες καὶ ἀπειλές διευθύνθηκε πρὸς τὸ ἀμερικανικὸ προξενεῖο, ὅπου νόμιζε πὼς οἱ χριστιανοὶ εἶχαν κρύψει τὴν νέα. Εἶχε φτάσει πιά κοντά, ὅταν βρέθηκε μπροστά του ὁ καβάσης τοῦ ἀγγλικοῦ προξενείου μὲ τὴ νέα σπεύδοντας, ὅσο μπορούσε πρὸς γρήγορα, πρὸς τὸ τζαμί. Ἡ ξαφνικὴ ἐμφάνισις τῆς νέας καταπράυνε κάπως τὰ ἐρεθισμένα πνεύματα τῶν μουσουλμάνων. Ἔτσι σώθηκε ἀπὸ βέβαιο θάνατο ἡ οἰκογένεια τοῦ Περ. Χ' Λαζάρου καὶ πολλῶν ἴσως ἄλλων χριστιανικῶν οἰκογενειῶν καὶ ἀποσοβήθηκε ἡ γένεσις λεηλασιῶν καὶ ἀναρχίας μέσα στὴν πόλη.² Ὁ ὄχλος παρέλαβε ἀμέσως τὴ νέα καὶ τὴν ὁδήγησε στὸ διοικητήριον.³

Ἐνῶ αὐτὰ συνέβαιναν στοὺς δρόμους τῆς Θεσσαλονίκης, μέσα στὸ διοικητήριον διαδραματίζονταν ἄλλες ζωηρὲς σκηνές. Οἱ πρόξενοι τῆς Ἀγγλίας, Ἰταλίας καὶ πιθανὸν ὁ Ἰλαριόνωφ τῆς Ρωσίας ἔκαναν ζωηρὲς παραστάσεις στὸ βαλὴ καὶ τὸν καθιστοῦσαν ὑπεύθυνον γιὰ ὅ,τι συνέβαινε καὶ γιὰ ὅ,τι μπορούσε ἀκόμη νὰ συμβῇ, ἐνῶ αὐτός, κάτω ἀπὸ τὴν ἄμεση ἐπίδραση τῶν τραγικῶν γεγονότων, βρισκόταν σὲ μιὰ κατάστασι ἀπόλυτης ἐξουθένωσης καὶ ἀμηχανίας.⁴

Οἱ πρόξενοι ἀπὸ τὸ διοικητήριον τηλεγράφησαν στὶς πρεσβεῖες τους τὰ τραγικὰ νέα.⁵ Ὁ Blunt μάλιστα ζήτησε ἀπὸ τὴν πρεσβεΐα τῆς Ἀθίνης τὴν ἀποστολὴ ἑνὸς πολεμικοῦ γιὰ τὴν προστασία τῶν βρετανικῶν συμφερόντων.⁶ Κατόπιν ὁ Foscari, μόλις ἔμαθε ὅτι τὰ πτώματα τῶν δυστυχισμένων προξένων βρισκόνταν ἀκόμη στὸ τζαμί, πῆρε μαζί του ἕνα λοχαγὸ τῶν ζαπτιέδων, τὸ διερμηνέα του καὶ διευθύνθηκε πρὸς τὰ ἐκεῖ. Ἦταν ὁ πρῶτος εὐρωπαῖος ποὺ ἔμπαινε στὸ τζαμί μετὰ τὸ φόνο τῶν

¹ Πρβλ. καὶ σκέψεις Chiari στὴν ὑπ' ἀρ. 21)25 - 5 - 1876 ἐκθεσὴ του.

² Βλ. ὑπ' ἀρ. 62)9 - 5 - 1876 ἐκθεσὴ Χ' Λαζάρου. Βλ. ἐπίσης ἐκθεσὴ Blunt 14 - 5 - 1876 πρὸς Η. Elliot στὴν Correspondence σελ. 33. Πρβλ. καὶ σχετικὴ μὲ ταραχές φήμη στὴν ὑπ' ἀρ. 21)25 - 5 - 1876 ἐκθεσὴ Chiari.

³ Βλ. ὑπ' ἀρ. 62)9 - 5 - 1876 ἐκθεσὴ Χ' Λαζάρου. Correspondence σελ. 52.

⁴ Βλ. ὑπ' ἀρ. 10)8 - 5 - 1876 ἐκθεσὴ Chiari πρὸς Andrassy. Πρβλ. καὶ ὑπ' ἀρ. 1)7 - 5 - 1876 συνημμένο στὸ ὑπ' ἀρ. 1)10 - 5 - 1876 ἔγγραφο τοῦ Krajewski πρὸς τὸν de Bourgoing.

⁵ Βλ. ὑπ' ἀρ. CLXXII)7 - 5 - 1876 ἐκθεσὴ Foscari.

⁶ Βλ. τὸ τηλεγράφημά του στὴν Correspondence σελ. 13 καὶ σελ. 23. Πρβλ. καὶ ὑπ' ἀρ. CLXXII)7 - 5 - 1876 ἐκθεσὴ Foscari.

προξένων καὶ ἀντίκρυζε τὸ φορικτὸ θέαμα τῶν νεκρῶν. «Ἡ περιοχή τῆς εἰσόδου τοῦ τζαμιοῦ, ἔγραφε στὴν ἐκθέσὶ του, ἦταν γεμάτῃ ἀπὸ ντόπιους ἄοπλους Τούρκους, ποὺ ἦταν σκαρφαλωμένοι στὰ κάγκελα τοῦ περιβόλου καὶ ἔβλεπαν πρὸς τὸ ἐσωτερικόν. Οἱ οὐσιγερὲς παρατηρήσεις τοῦ ἀξιωματικοῦ τοὺς ἔκαναν νὰ παραμερίσουν. Εἶχαν ὅμως στὸ πρόσωπο ἓνα ὕφος θριαμβοῦ, ποὺ δὲν τὸ ἔκρυβαν καθόλου. Μόλις μᾶς ἄνοιξε τέλος τὴν πόρτα ἓνας ἀπὸ τοὺς τρεῖς ζαπτιέδες, ποὺ φύλαγαν ἐκεῖ ὡς φρουροί, εἶδα στὸ ἓνα μέρος τῆς αὐλῆς μερικοὺς σοφτάδες, ποὺ πλένονταν γιὰ τὴν ἐσπερινὴ προσευχή τους, καὶ λίγα βήματα πέρα ἀπὸ τὴν πόρτα, σὲ μιὰ γωνιὰ τῆς αὐλῆς, δυὸ ἀνθρώπινες μορφές, ἀγνώριστες καὶ ἀποσυνθεμένες. Ἦταν τὰ δυὸ θύματα. Μὲ μεγάλη δυσκολία, ἂν καὶ γινώριζα ὅτι ἦταν αὐτοί, μπόρεσα σκύβοντας ἐπάνω τους νὰ ξεχωρίσω τὸν ἓναν ἀπὸ τὸν ἄλλο. Τὸ κεφάλι τοῦ δυστηγισμένου Moulin ἦταν σὲ μιὰ ἀπερίγραπτη κατάσταση, ὁ λαιμός του κομμένος στὴ μέση, μιὰ πλατιὰ πληγὴ ἀπὸ γιταγάνι στὸ ἓνα του σκέλος, τὰ φορέματά του κουρέλια, σχεδὸν χωρὶς πουκάμισο. Τὸ κρανίον τοῦ Ἀμποῦ ἦταν σχισμένο στὰ δυὸ καὶ τὰ μάτια του πεταγμένα ἔξω ἀπὸ τὶς κόγχες. Φοβερὸ θέαμα! Εἶχαν σφαχτῇ σὲ μιὰ αἵθουσα τοῦ τζαμιοῦ μπροστὰ στὸ βαλὴ καὶ στὸ μετζλὶς καὶ κατόπιν σύρθηκαν ἀπὸ τὸ μανιασμένον ὄχλον στὴν αὐλὴ. Ἐκεῖ ἀφρέθηκαν τὰ πτώματά τους γεμάτα ἀπὸ πληγές, αἷμα καὶ σκόνη σὶν πτώματα κακοποιῶν. Βγῆκα ἀπ' ἐκεῖ. Δὲν ξέρω γιὰ ποῖο πρᾶγμα ἤμουν περισσότερο ἀγανακτισμένος. Οἱ Τούρκοι, ποὺ ἦταν ἔξω ἀπὸ τὰ κάγκελα, συναγωνίζονταν νὰ φτύνουν πρὸς τὰ πτώματα. Γύρισον πίσω ἀναζητώντας τὸ βαλὴ καὶ τὸν βοῆκα στὸ μέσο τοῦ μετζλὶς νὰ σκαρώνη τὸ τηλεγράφημά του γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη.¹ Τοῦ εἶπα ὅτι τὰ πτώματα τῶν δυὸ προξένων τὰ εἶχαν πετάξει σὰ σκυλιὰ καὶ τὰ εἶχαν ἀφήσει ἐκτεθειμένα στὶς προσβολὰς ἐκείνων τῶν δημίων· τὸν ἐρώτησα μήπως δὲ σκεφτόταν ὅτι αὐτὸ θὰ πρόσθετε ἀκόμη κάτι στὸν ἐρεθισμὸ τῆς κοινῆς γνώμης. Τότε παράγγειλε σὲ δυὸ ἀπὸ αὐτοὺς, ποὺ παραβρίσκονταν, νὰ τὰ πάρουν, νὰ τὰ μεταφέρουν σ' ἓνα δωμάτιο τοῦ τζαμιοῦ καὶ νὰ τὰ σκεπάσουν μὲ ἓνα χαλί».²

Ἀμέσως μετὰ τὴ σύγχυση τῶν πρώτων στιγμῶν συγκεντρώθηκαν στὸ αὐστριακὸ προξενεῖο οἱ προξένοι καὶ ἀποφάσισαν νὰ δεχτοῦν προσωρινὰ τὴν πρόταση τοῦ βαλὴ νὰ φρουρηθῇ τὸ κάθε προξενεῖο μὲ 10 ἄνδρες καὶ

¹ Βλ. τὸ κείμενο τοῦ τηλεγραφήματος στὴν Correspondence σελ. 8—9.

² Βλ. ὑπ' ἀρ. CLXXII)7·5·1876 ἐκθέση Foscari. Ἡ εἰσοδος τοῦ Foscarini στὸ τζαμί μαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ τὸν Krajewski. (Βλ. ὑπ' ἀρ.1)7·5·1876 συνημμένο στὸ ὑπ' ἀρ. 1)10·5·1876 ἐγγράφον τοῦ πρὸς τὸν de Bourgoing. Πρβλ. καὶ ὑπ' ἀρ. 21)25·5·1876 ἐκθέση Chiari. Τὸ κεφάλι μόνο τοῦ Ἀμποῦ εἶχε 18 τραύματα ἀπὸ διάφορα φονικά ὄργανα, ἐνῶ τὸ σῶμα του 20. Τὸ πτώμα τοῦ Γάλλου προξένου εἶχε πολὺ περισσότερα (Βλ. ὑπ' ἀρ. 55)9·5·1876 ἐκθέση Χ' Λαζάρου).

νὰ συνέλθουν τὴν ἄλλη μέρα σὲ νέα πάλι συνεδρίαση, γιατί ἡ κατάσταση ἦταν ἀκόμη ἀνησυχαστική. Τὸ καραβάν σαράϊ, ποὺ βρισκόταν ἀπέναντι ἀπὸ τὸ αὐστριακὸ προξενεῖο, ἦταν γεμάτο ἀπὸ ὀπλισμένους Ἀλβανούς, ἐνῶ στίφη πάνοπλων Τούρκων μὲ ἀπειλητικὸ ὕψος περνοῦσαν μέσα ἀπὸ τοὺς δρόμους τῆς συνοικίας τῶν Φράγκων. Ἀργότερα ὅμως ἄρχισαν νὰ κυκλοφοροῦν στρατιωτικοὶ περίπολοι καὶ οἱ δρόμοι ἐρημώθηκαν.¹

Ἀργὰ κατὰ τὶς 9 ὁ Th. Krajewski μὲ τὸν ἡγούμενο τῶν Λαζαριστῶν πατέρα Aug. Bonetti, τὸν ἱερέα Léon Laurent καὶ μὲ 4 ἄλλους Εὐρωπαίους μπόρεσε νὰ πάγῃ στὸ ἰζαμί μὲ δυὸ ταλίκες (ἀμάξια τοῦ τόπου) καὶ νὰ παραλάβῃ τὰ πτώματα. Τοῦ Ἀμποῦ τὸ μετέφεραν στὸ σπῖτι του κοντὰ στὴν ἀπαρηγόρητη γριὰ μητέρα του, ἐνῶ τοῦ Moulin στὸ νοσοκομεῖο τῶν «Ἀδελφῶν τοῦ ἔλεους», κοντὰ στὸ γαλλικὸ νοσοκομεῖο, ἐπειδὴ φοβοῦνταν, μήπως τὸ θλιβερὸ θέαμα τοῦ νεκροῦ ἐπιδεινώσῃ τὴν ἀπελπιστικὴ κίωλας κατάστασι τῆς υἱείας τῆς κυρίας Moulin.²

Ἡ εἰδηση τῶν τραγικῶν γεγονότων ἐγινε γνωστὴ στὴν Κωνσταντινούπολιν ἀργὰ τῇ νύχτῃ τῆς ἰδίας μέρας.³ Τὴν ἄλλη μέρα τὸ ἀπόγεμα οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν μεγάλων δυνάμεων συνῆλθαν σὲ σύσκεψη στὴ ρωσικὴ πρεσβεΐα, στὴν ὁποία πῆρε μέρος καὶ ὁ ἴδιος ὁ ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Τουρκίας Ρασὶδ πασάς. Αὐτὸς ἐξέφρασε σὲ ὅλους καὶ ἰδιαίτερα στοὺς ἀντιπρόσωπους τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Γερμανίας τὴν ἀγανάκτηση τοῦ μονάρχη του γιὰ τὰ θλιβερά γεγονότα τῆς Θεσσαλονίκης, τοὺς διαβεβαίωσε γιὰ τὴ σταθερὴ του ἀπόφαση νὰ τιμωρήσῃ παραδειγματικὰ τοὺς ἐνόχους καὶ ὑποσχέθηκε νὰ γίνῃ ἡ κηδεΐα τῶν προξένων μὲ ὅλες τὶς τιμές. Οἱ πρεσβευτὲς ὅμως ἔκριναν φρόνιμο νὰ τὴν ἀναβάλουν, ὥσπου πάψῃ νὰ ὑπάρχῃ στὴ Θεσσαλονίκη ὁ φόβος νέων ταραχῶν. Κατόπιν εἰσηγήθησαν στὸ Ρασὶδ νὰ σταλῇ στὸν τόπο τῶν ταραχῶν γιὰ τὶς ἀναγκοὶς αὐτοκρατορικὸς ἀπεσταλμένος, ποὺ νὰ τὸν συνοδέψουν ἀντιπρόσωποι τῆς γαλλικῆς καὶ γερμανικῆς πρεσβεΐας, καὶ ἐπέμειναν στὴ γρήγορη ἐπιβολὴ τῆς δικαιοσύνης καὶ στὴν κοινοποίησι τῆς δικαστικῆς ἀπόφασης σὲ ὅλη τὴν αὐτοκρατορία. Ἀκόμη πρότειναν νὰ σταλῇ ἐγκύκλιος σὲ ὅλους τοὺς γενικοὺς διοικητὲς καὶ νὰ τοὺς καθιστᾷ ὑπευθύνους γιὰ τὶς ὑπερβασίες, ποὺ θὰ ἦταν ἐνδεχόμενον νὰ σημειωθοῦν στὶς περιοχὰς τους. Δήλωσαν κατόπιν ὅτι οἱ διάφορες κυβερνήσεις θὰ στείλουν πολεμικὰ στὴ Θεσσαλονίκη καὶ ὅτι ἔπρεπε νὰ γίνουν δεκτὰ μὲ τὶς ἀρμόζουσες τιμές. Καὶ τελευταῖα τὸν ἔκαναν προσεκτικὸ στὴν ἐπικίνδυνη ἀρθρογραφία μιᾶς μερίδας τοῦ τουρκικοῦ

¹ Βλ. ὑπ' ἀρ. 10)6 · 5 · 1876 καὶ 21)25 · 5 · 1876 ἐκθέσεις Chiari.

² Βλ. πρακτικὸ παραλαβῆς τῶν πτωμάτων στὸ ὑπ' ἀρ. 2 συνημμένο στὸ ὑπ' ἀρ. 1)10 · 5 · 1876 ἔγγραφο τοῦ Krajewski πρὸς τὸν Decazes.

³ Βλ. τὰ κείμενα τῶν ἀλληπαλλήλων τηλεγραφημάτων τοῦ βαλῆ στὴν Correspondence σελ. 8 - 9.

τύπου, ἡ ὁποία προπαγάνδιζε τὸν ἱερὸ πόλεμο ἐναντίον τῶν χριστιανῶν.

Ὁ Ρασίδ πασὰς συμφώνησε σὲ ὅλα καὶ ὑποσχέθηκε ὅτι θὰ πραγματοποιηθοῦν. Τότε ὁ Βρετανὸς πρεσβευτὴς H. Elliot ζήτησε ν' ἀντιπροσωπευτῇ καὶ ἡ κυβέρνησή του στὴν ἀνακριτικὴ ἐπιτροπὴ μὲ τὸν πρόξενό Blunt, ἐπειδὴ ὁ πρόξενος τῆς Γερμανίας Ἑρρῖκος Ἀμποτ ἦταν Ἕλληνας ὑπὸ τοῦ Elliot ἦταν ἕνας εὐφυὲς διπλωματικός ἐλιγμός, πὺν δὲν ἀπόβλεπε τόσο στὴν ἱκανοποίηση τῆς χώρας του, ὅσο στὴ σκοπιμότητα νὰ παρακολουθῇ ἀπὸ κοντὰ τὶς κινήσεις καὶ τὶς σκέψεις τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Γαλλίας καὶ Γερμανίας.

Ἀμέσως μετὰ τὴ σύσκεψη αὕτῃ ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις ἔστειλε στὶς εὐρωπαϊκὰς πρεσβεῖες στὴν Κωνσταντινούπολιν ἐπίσημη ἀνακοίνωσι, μὲ τὴν ὁποία γνωστοποιοῦσε τὴν ἀποστολὴν στὴ Θεσσαλονικίαν τοῦ στρατηγοῦ Ἑσρέφ πασᾶ ὡς νέου βαλῆ τῆς πόλεως καὶ τοῦ «μουστεσάρ» (συμβούλου) Βαχὰν ἐφέντη, ὑπαλλήλου τοῦ ὑπουργείου δικαιοσύνης. Οἱ δύο αὐτοὶ ἀπεσταλμένοι εἶχαν τὴν ἐντολὴν νὰ κάνουν αὐστηρότατες ἀνακρίσεις γιὰ τὰ γεγονότα καὶ νὰ τιμωρήσων παραδειγματικὰ τοὺς ἐνόχους, σὲ ὁποιαδήποτε τάξιν καὶ ἂν ἀνῆκαν αὐτοί.¹ Ὁ διορισμὸς τοῦ Ἑσρέφ πασᾶ ἦταν μιὰ καλὴ ἐγγύησι γιὰ τὴ γρήγορην ἀπονομὴν τῆς δικαιοσύνης, γιὰτὶ εἶχε δεῖξει μεγάλη δραστηριότητα στὴ διεξαγωγὴν τῶν ἀνακρίσεων γιὰ τὶς πρόσφατες σφαγὰς τῆς Ποδογορίτσας.²

Τὴν ἴδιαν ἀκόμη ἡμέραν καὶ τὴν ἐπομένην ὁ Ρασίδ, βασιζόμενος καὶ στὶς πληροφορίες τῶν ἀλλεπάλληλων τηλεγραφημάτων τοῦ βαλῆ Θεσσαλονίκης, στέλνει στὸν πρεσβευτὴ τῆς Τουρκίας στὸ Λονδίνον Μουσούρο πασᾶ δύο μεγάλα τηλεγραφήματα, μὲ τὰ ὁποία προσπαθεῖ ν' ἀπαλύνῃ τὴν κακὴ ἐντύπωσιν τῶν γεγονότων καὶ νὰ ρίξῃ τὴν εὐθύνην τῆς δημιουργίας τους στὸν πρόξενον τῶν Ἑν. Πολιτειῶν Περ. Χ' Λαζάρου ἀναφέρει ἀκόμη τὴν ἐπιβολὴν τῆς τάξεως στὴν πόλιν, τὴν ἔναρξιν τῶν συλλήψεων τῶν ἐνόχων, πρᾶγμα ἀνταρτίων, τὴ συγκέντρωσιν τῶν πρεσβευτῶν τῶν μεγάλων δυνάμεων στὴ ρωσικὴ πρεσβεΐα καὶ τὴ λήψιν τῶν γνωστῶν ἀποφάσεων. «Γνωρίζουμε, γράφει, ὅτι (τὸ γεγονὸς αὐτὸ) θὰ δώσῃ στοὺς κακολόγους μας ὕλην γιὰ τὶς πρὸς ἄδικας κατηγορίας καὶ ὅτι οἱ ἐχθροὶ μας δὲ θὰ διστάσουν νὰ ἐπωφεληθοῦν ἀπὸ τὴν εὐκαιρίαν, γιὰ νὰ ἐξογκώσουν ὑπερμετρετὰ τὰ γεγονότα, ν' ἀποδώσουν στὸ συμβάν—τοῦ ὁποίου ἄλλωστε τὴ σπουδαιότητα δὲν τὴν παραγνωρίζουμε—ἕνα χαρακτηριστικὸν ἐξαιρετικὸν σοβαρὸν, τέτοιον

¹ Βλ. Correspondence σελ. 7—8. Τὸ κείμενον τῆς ἐγκυκλίου, πὺν πραγματικὰ ἐβγαλε μετὰ τὰ γεγονότα ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις, βλ. σελ. 28.

² Βλ. Correspondence σελ. 9.

³ Βλ. Correspondence σελ. 8.

ὅμως ποὺ δὲ θὰ μπορούσε νὰ ἔχη τέλος νὰ τοῦ δώσουν τὸ χρῶμα ἐνὸς κινήματος, ποὺ προετοιμάστηκε ψυχρὰ καὶ ξέσπασε σὰν ἐκδήλωση τοῦ μίσους μοισουλμάνων καὶ χριστιανῶν καὶ τῆς μισαλλοδοξίας τῶν πρώτων ἀπέναντι τῶν τελευταίων». Κατόπιν ὁ Ρασίδ δίνει στὸν πρεσβευτὴ ὁρισμένα στοιχεῖα ἀπὸ τὸ δρᾶμα, ποὺ θὰ μπορούσε νὰ τὰ χρησιμοποιήσει, γιὰ ν' ἀποδείξῃ ὅτι τὸ ἔγκλημα δὲν ἦταν προμελετημένο, ὅτι ὅλα προῆλθαν ἀπὸ μιὰ πρόκληση τῶν χριστιανῶν, ποὺ πρόσβαλαν τὴν περιβολὴ μιᾶς μουσουλμανίδας, καὶ ἔτσι ν' ἀποκρούσῃ τὶς πλάνες καὶ τὶς κακόβουλες ὑπερβολές, μὲ τὶς ὁποῖες θὰ γινόταν προσπάθεια νὰ ἐπηρεάσουν τὴν κοινὴ γνώμη.¹

Παρόμοια τηλεγραφήματα πρέπει νὰ στάλθηκαν καὶ στὶς τουρκικὲς πρεσβεῖες τῶν ἄλλων μεγάλων εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων καὶ νὰ κοινοποιήθηκαν στοὺς ὑπουργοὺς τῶν ἐξωτερικῶν, γιὰ νὰ μειώσουν τὴν κακὴ ἀπήχηση τῶν γεγονότων. Τὸ ἔγκλημα πραγματικὰ εἶχε προκαλέσει στὶς πρωτεύουσες τῆς Εὐρώπης καὶ εἰδικὰ στὴν Ἑλλάδα ζωνερὴ συγκίνηση.² Ὅπως εἶχε γίνῃ, τὴν ἡμέρα, σὲ μιὰ εἰρηνικὴ πόλη καὶ ἔμπρὸς στὶς ἀνίσχυρες ἀρχὲς ἔδειχνε πὼς τὰ τουρκικὰ πράγματα δὲν ἐπιδέχονταν πιά καμιὰ θεράπεια.³

Μολαταῦτα ὁ ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Γαλλίας Decazes μὲ τὸ ἀπὸ 8-5-1876 ἔγγραφό του δίνει ὁδηγίες στὸν πρεσβευτὴ ὑποκόμη de Gontaut-Biron στὸ Βερολίνο νὰ ἐπωφεληθῇ ἀπὸ τὴν προσεχῇ συνάντηση τῶν ὑπουργῶν τῶν τριῶν αὐτοκρατοριῶν Ρωσίας, Γερμανίας καὶ Αὐστρίας στὴ γερμανικὴ πρωτεύουσα καὶ νὰ τοὺς δώσῃ νὰ ἐννοήσουν ὅτι ἡ Γαλλία, ἂν καὶ θρηνεῖ τὸ θάνατο τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς στὴ Θεσσαλονίκη, ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι προσηλωμένη στὴν πολιτικὴ τῆς ἀναμονῆς τῶν γεγονότων, πολιτικὴ εὐσυμβίβαστη μὲ τὶς εἰρηνιστικὲς τοὺς προσπάθειες, ποὺ καταβάλλουν ἢ θὰ καταβάλλουν γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς τάξης στὴν Ἑρζεγοβίνη· ὅτι ἡ πολιτικὴ κατάσταση τώρα, ὅπως παρουσιάζεται μετὰ τὸ ἔγκλημα τῆς Θεσσαλονίκης, ἐπιβάλλει τὴν ὅσο τὸ δυνατόν γρηγορώτερη εἰρήνευση τῶν Βαλκανίων, γιὰ νὰ μὴ παραταθῇ ἡ κρίσις αὐτή, ποὺ ἐρεθίζει ταυτόχρονα χριστιανοὺς καὶ μουσουλμάνους.⁴

Ὑστερ' ἀπὸ πέντε ἀκριβῶς ἡμέρες ὁ de Gontaut — Biron τηλεγραφεῖ στὸν Decazes ὅτι μόλις βγῆκε ἀπὸ μιὰ συγκέντρωση τῶν πρεσβευτῶν Γαλλίας, Ἀγγλίας καὶ Ἰταλίας στὴν καγκελλαρία, ὅπου οἱ πρίγκιπες καὶ ὑπουργοὶ τῶν ἐξωτερικῶν Bismarck καὶ Gortschakow — παρὼν ἦταν καὶ

¹ Βλ. τὰ τηλεγραφήματα στὴν Correspondence σελ. 1, 5—6.

² Βλ. Histoire illustrée de la guerre d'Orient (1875—76) σελ. 115. Driault — L'héritier, ἐνθ' ἀν. σελ. 389.

³ Βλ. Bamberg, ἐνθ' ἀν. σελ. 452.

⁴ Βλ. Documents diplomatiques. Affaires d'Orient (1875 · 1876 · 1877), Paris. 1877, σελ. 125 · 127.

ὁ κόμης Andrassy τῆς Αὐστρίας-τοὺς ἀνακοίνωσαν ὅτι ἡ ἀνεπάρκεια τῶν ἀποτελεσμάτων γιὰ τὴν εἰρήνευση τῆς Ἑρζεγοβίνης, καθὼς καὶ τὰ γεγονότα τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ὁ ἀναβρασμός, ποὺ ξαπλώνεται σὲ ἓνα τμῆμα τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας, τοὺς ἔκαναν νὰ καθορίσουν τὰ κύρια σημεῖα, ποὺ θὰ μπορούσαν, κατὰ τὴ γνώμη τους, νὰ ἐπιβάλουν τὴν εἰρήνευση στὰ Βαλκάνια· ὅτι ὁ σκοπὸς τῶν τριῶν αὐτοκρατοριῶν ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἡ διατήρηση τῆς ἀκεραιότητος τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας, ἀλλὰ μὲ σοβαρὲς βελτιώσεις στὴν ὀργάνωσή της, μὲ μιὰ λέξη, τὸ status quo βελτιωμένο· ὅτι ὑπάρχει ἀπόλυτη σύμπωση ἀπόψεων ἀνάμεσα στοὺς ὑπουργοὺς γιὰ τὸ σκοπὸ, ποὺ ἐπιδιώκουν, καὶ γιὰ τὰ σημεῖα, ποὺ ἀποτελοῦν τὸ ἀντικείμενο τῆς νέας διακοίνωσης (νότας)· τέλος ὅτι ὑπολογίζουν στὴ συνδρομὴ τῶν ἄλλων μεγάλων χριστιανικῶν δυνάμεων. Κατόπιν τοὺς διάβασαν τὸ κείμενο τῆς διακοίνωσης καὶ τοὺς ζήτησαν σχετικὰ τὴ γνώμη. Ὁ πρεσβευτὴς τῆς Ἀγγλίας ἐπιφυλάχθηκε ν' ἀπαντήσῃ, γιατί εἶπε ὅτι δὲν εἶχε ὁδηγίες, ἐνῶ οἱ δυὸ ἄλλοι πρεσβευτὲς ἀπάντησαν πῶς γενικὰ ἡ ἰδέα τῆς εἰρήνευσης θὰ ἦταν ἀρεστὴ στὶς κυβερνήσεις τους.¹

Οἱ μεγάλες δυνάμεις φοβήθηκαν, μήπως ἡ τραγικὴ δολοφονία τῶν προξένων ἦταν ἡ ἀρχὴ μόνον τῆς ἔκρηξης τοῦ μουσουλμανικοῦ φανατισμοῦ ἐναντίον τῶν χριστιανῶν. Γι' αὐτὸ ἀμέσως μετὰ τὰ πρῶτα τηλεγραφήματα ἡ Ἀγγλία, καθὼς καὶ οἱ ἄλλες μεγάλες δυνάμεις, εἶχαν ἀρχίσει νὰ παίρνουν δραστικὰ μέτρα, γιὰ νὰ προλάβουν τὴ γενίκευση τῶν ταραχῶν καὶ νὰ προστατεύσουν τὴ ζωὴ τῶν ὑπηκόων τους. Ὁ πρόξενος Blunt, ὅπως εἶδαμε, εἶχε τηλεγραφῆσει στὴν πρεσβεῖα τῆς Ἀθήνας ζητώντας τὴν ἀποστολὴ ἑνὸς πολεμικοῦ. Πραγματικὰ τὴν ἄλλη μέρα, 7 τοῦ μηνός, ξεκινοῦσε ἀπὸ τὸν Πειραιᾶ τὸ πολεμικὸ «Bittern». Ὁ κυβερνήτης του μετὰ τὴν ἀφίξή του στὴ Θεσσαλονίκη ἀνάφερε ὅτι ἀπειλοῦνταν ταραχὲς στὰ περίχωρα καὶ ὅτι ἦταν ἀναγκαῖα ἡ παρουσία δυὸ θωρηκῶν, γιατί οἱ τουρκικὲς ἀρχὲς δὲν εἶχαν τὴ δύναμη νὰ κρατήσουν τὴν τάξη. Ἐπίσης ὁ Βρετανὸς πρεσβευτὴς στὴν Κωνσταντινούπολη H. Elliot τηλεγραφοῦσε στὸ ὑπουργεῖο τῶν ἐξωτερικῶν ὅτι ἐκεῖ οἱ Τούρκοι τὶς τελευταῖες μέρες ἀγόραζαν ὄπλα, ἄγνωστο ὅμως γιὰ ποιὸν σκοπὸ, ὅτι ἐπομένως ὑπῆρχαν φόβοι νὰ ἐκραγοῦν σοβαροὺς ταραχὲς καὶ ὅτι ὑπῆρχε μεγάλη ἀνησυχία σὲ ὅλες τὶς τάξεις τοῦ λαοῦ. Γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν κρίσιμων αὐτῶν περιστάσεων τὸ ναυαρχεῖο τηλεγραφοῦσε στὶς 10 τοῦ μηνός στὸν ὑποναύαρχο Sir James R. Drummond στὴ Γιάφα νὰ κατευθυνθῇ στὴ Σμύρνη μὲ τὰ πολεμικὰ «Hercules» «Invincible» καὶ «Pallas» καὶ νὰ περιμένῃ ἐκεῖ ὁδηγίες.² Τὴν ἄλλη μέρα καὶ

¹ Βλ. Documents diplomatiques ἐνθ' ἀν. σελ. 127 - 131.

² Τὸ ἔγγραφο, τὰ σχετικὰ μὲ τὶς ζυμώσεις στὸ ὑπουργεῖο τῶν ἐξωτερικῶν καὶ στὸ ναυαρχεῖο τῆς Ἀγγλίας, καθὼς καὶ μὲ τὶς μετακινήσεις τῶν πολεμικῶν τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων βλ. στὴν Correspondence passim.

ὄχι τὴν ἴδια, ὅπως ἀναφέρει ὁ Bamberg, μεγάλη διαδήλωση ἱεροσπουδαστῶν (σοφτᾶδων) στὴν Κωνσταντινούπολη εἶχε ὥς ἀποτέλεσμα τὴν ἄμεση ἀνατροπὴ τοῦ φιλορώσου μεγάλου βεζίρη Μαχμούδ πασᾶ καὶ τοῦ σείχου-λίσλάμη. Ἡ μεταβολὴ αὕτη ἦταν μεγάλο πλῆγμα γιὰ τὴ ρωσικὴ πολιτικὴ καὶ γιὰ τὸ ῥῶσο πρεσβευτὴ Ἰγνάτιεφ, ποὺ ἀπὸ τότε ἄρχισε νὰ δέχνεται φανερὰ ἐχθρικὸς ἀπέναντι τῶν Τούρκων.¹ Ἔτσι ἔγινε γνωστὸ στὸ Λονδίνο ὅτι ὁ ἀναβρασμὸς τῶν μουσουλμάνων τῆς Κωνσταντινούπολης στρεφόταν μᾶλλον ἐναντίον τῆς κυβέερνησης, ἀλλὰ ὅτι ἐξ αἰτίας τοῦ φανατισμοῦ τους ἡ θέσῃ τῶν χριστιανῶν ἦταν πάρα πολὺ κρίσιμη.² Οἱ σπουδαῖες ἀλλαγές στὴν κυβέερνηση τοῦ σουλτάνου ἦταν ὁ διορισμὸς ὡς μεγάλου βεζίρου τοῦ Μεχμέτ Ρουσδὴ πασᾶ, ποὺ τὸν ἐκτιμοῦσαν περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον μέσα στὴν αὐτοκρατορία, καὶ ὁ διορισμὸς ὡς ὑπουργοῦ τῶν στρατιωτικῶν τοῦ Χουσεῖν Ἀβνῆ πασᾶ, ἀνθρώπου μὲ ἀδάμαστη θέληση.³ Μολαταῦτα ὅλοι περίμεναν νέες ἐκδηλώσεις καὶ νέες ἀπαιτήσεις τῶν σοφτᾶδων. «Οἱ ὄχλοι, παρατηροῦσε χαρακτηριστικὰ κρίνοντας τὰ γεγονότα ὁ Γάλλος πρεσβευτὴς Bougoinx, δὲ σταματοῦν στὸ δρόμο τους καὶ δὲν εἶναι καθόλου ὑπερβολὴ νὰ θεωρήσῃ κανεὶς ὅτι τὰ γεγονότα θὰ ἔχουν ἀποφασιστικὲς συνέπειες γιὰ τὸ μέλλον τῆς Τουρκίας».⁴

Ἀξιομνημόνευτα ἦταν καὶ τὰ μέτρα τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους. Ἡ κυβέερνηση ἀνάθεσε στὸν πρεσβευτὴ τῆς στὴν Κωνσταντινούπολη Κουντουριώτῃ νὰ ἐνεργήσῃ μαζὶ μὲ τοὺς ἄλλους εὐρωπαίους συναδέλφους του καὶ νὰ κάνουν προσηκτικὸ τὸ σουλτάνο στὴν ἀνάγκη νὰ τηρηθῇ μὲ κάθε θυσία ἡ τάξη στὴν πρωτεύουσα καὶ στὶς ἐπαρχίες. Σύγχρονα δίνει διαταγὴ ν' ἀποπλεύσῃ ἀμέσως τὸ θωρηκτὸ «Γεώργιος» γιὰ τὴ Θεσσαλονίκη, γιὰ νὰ προστατεύσῃ τοὺς Ἕλληνες ὑπηκόους. Ἀκόμη ὁ ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν Κοντόσταυλος ἀπευθύνει στὶς 10 Μαΐου στοὺς Ἕλληνες προξένους στὴν Τουρκία ἐμπιστευτικὴ ἐγκύκλιο συστήνοντάς ψυχραιμία καὶ ἡρεμία στοὺς Ἕλληνες καὶ ἀποχὴ ἀπὸ κάθε ἐνέργεια ἐναντίον τῶν Τούρκων, γιὰτὶ θὰ μποροῦσε νὰ ἔχῃ τὶς πιὸ σοβαρὲς συνέπειες γιὰ τὴν τύχη τους.

Μέσα στὴν Ἑλλάδα τὰ πνεύματα ἦταν τόσο ἐρεθισμένα, ὥστε νὰ ἀνησυχοῦν σοβαρὰ τὴν ἐλληνικὴ κυβέερνηση. Ὁ τύπος εἶχε ἀρχίσει μιὰ μεγάλη ἐκστρατεία γιὰ τὴν ἀνάγκη τῆς δράσης τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐναντίον τῆς Τουρκίας. Γι' αὐτὸ μάλιστα τὸ σκοπὸ εἶχαν συστηθῇ ἐπιτροπές.⁵

6. Ἐνῶ ἡ δολοφονία τῶν προξένων εἶχε δημιουργήσει, στὴν Ἀνατολὴ ἰδίως, μιὰ ἐπικίνδυνη πολιτικὴ ἀτμόσφαιρα, τὰ πολεμικὰ τῶν εὐρω-

¹ Βλ. Bamberg, ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 452.

² Βλ. Correspondence σελ. 5.

³ Βλ. Documents diplomatiques σελ. 132. Bamberg, ἐνθ' ἀν. σελ. 452.

⁴ Documents diplomatiques ἐνθ' ἀν. σελ. 133.

⁵ Βλ. Lascaris, ἐνθ' ἀν. σελ. 24.

παϊκῶν δυνάμεων καὶ τῆς Τουρκίας ἔπλεαν ὑλοταχῶς πρὸς τὸν τόπο τῶν ταραχῶν, γιὰ νὰ προλάβουν τὴν ἐξάπλωσίν τους καὶ νὰ ἐπιβάλουν τὴν τάξιν. Οἱ μετακινήσεις τῶν πολεμικῶν πρὸς τὴ Θεσσαλονίκη καὶ πρὸς αὐτὴν ἀκόμη τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐξακολούθησαν γιὰ κάμποσες μέρες.¹

Στις 9 τοῦ μηνός, τὸ πρωτὶ, εἶχε φτάσει στὴ Θεσσαλονίκη ἡ τουρκικὴ κορβέττα «Ἰτζεδίν» μὲ ἀποβατικὸ σῶμα 250 τακτικῶν στρατιωτῶν. Στὸ ἴδιον πλοῖο βρίσκονταν ὁ νέος βαλῆς Ἑσρέφ πασάς, ὁ Βαχὰν ἐφέντης καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Γαλλίας καὶ Γερμανίας Robert καὶ Gillet. Τοὺς ἀπεσταλμένους τῆς Πύλης ἤλθε νὰ χαιρετίσῃ ἐπιτροπὴ τοῦ προξενικοῦ σώματος ἀπὸ τὸν Κραjewski, τὸν ὑποπρόξενον τῆς Αὐστρίας Gsiller καὶ τὸ διερμηνεὺν τοῦ ἰταλικοῦ προξενείου Λαζαρίδην. Τοὺς ἀπεσταλμένους θέλησε νὰ ἐπισκεφτῇ καὶ ὁ τέως βαλῆς Μεχμέτ Ριφαὺτ πασάς, ἀλλὰ δὲν ἔγινε δεκτός. Μετὰ τὴν ἀπόβασίν τους τοὺς ἐπισκέφθηκε ὅλο τὸ προξενικὸ σῶμα, ποὺ ὄρισε ὡς ἀντιπρόσωπό του στὴν ἐπιτροπὴ τὸν ἰταλὸ πρόξενον Foscari-ni, γὰ νὰ τὴ διαφωτίσῃ γιὰ τὰ γεγονότα.²

Παρὰ τὴν παρουσίαν τῶν πολεμικῶν καὶ τῆς ἐπιτροπῆς ὁ τουρκικὸς πληθυσμὸς ἐξακολουθοῦσε νὰ εἶναι ἀκόμη ἐρεθισμένος καὶ ὀπλισμένος καὶ τὰ καταστήματα ἦταν κλειστά.³ Μικροπανικοὶ ἀπὸ φήμες γιὰ δῆθεν ἐξεγέρσεις τοῦ μουσουλμανικοῦ πληθυσμοῦ τάραξαν τοὺς χριστιανοὺς κατοίκους καὶ τοὺς προξένους, ποὺ ἔβλεπαν τὸ προσεχὲς μέλλον πολὺ σκοτεινόν. Τὸ φόβο τους τὸν ἐνίσχυαν καὶ οἱ εἰδήσεις γιὰ τὸν ἀδιάκοπο ἐρχομὸ μουσουλμάνων ἀπὸ τὰ περίχωρα μέσα στὴν πόλιν.⁴ Στις 10 Μαΐου φτάνει ἡ τουρκικὴ κορβέττα «Σελιμιέ» μὲ 200 τακτικούς. Μολαταῦτα οἱ φήμες γιὰ εἰς ἐχθρικὰς διαθέσεις τοῦ μουσουλμανικοῦ πληθυσμοῦ ὀργιάζουν καὶ κάνουν τοὺς εὐρωπαίους ἀπεσταλμένους νὰ συστήσουν στὸ βαλῆ νὰ μὴ παρθοῦν ἀκόμη δραστικὰ μέτρα ἐναντίον τῶν ἐνόχων τῆς δολοφονίας τῶν προξένων.⁵ Ὁ Αὐστριακὸς πρόξενος τηλεγραφεῖ ὅτι οἱ δολοφόνοι ἐξακο-

¹ Ὡς τὶς 16 Μαΐου εἶχαν συγκεντρωθῇ στὸ λιμάνι τῆς Θεσσαλονίκης 13 πολεμικά, 9 εὐρωπαϊκά (2 ἀγγλικά, 2 γαλλικά, 2 ἰταλικά, 1 γερμανικόν, 1 ρωσικόν, 1 ἐλ-ληνικόν) καὶ 4 τουρκικά. Τὸν κατάλογο τῶν ὀνομάτων τῶν πολεμικῶν καὶ τῶν διοικη-τῶν τους βλ. στὸ ὑπ' ἀρ. 1 συνημμένο τοῦ ὑπ' ἀρ. 2) 16-5-1876 ἐγγράφου τοῦ Κραjewski πρὸς Decazes. Παρόμοιο, ἀλλὰ λεπτομερέστερον ἀκόμη κατάλογο τῶν πολεμικῶν, ποὺ βρίσκονταν στὸ λιμάνι τῆς Θεσσαλονίκης τὴν 14 Μαΐου, βλ. στὴν Cor-respondence σελ. 21.

² Βλ. ὑπ' ἀρ. 11) 9-5-1876, 21) 25-5-1876 καὶ 22) 26-6-1876 ἐκθέσεις Chiari. Πρβλ. καὶ ὑπ' ἀρ. 1) 10-5-1876 ἐγγράφον Κραjewski πρὸς Decazes. Γιὰ τὴν ἀντιπρο-σώπηση τοῦ προξενικοῦ σώματος ἀπὸ τὸ Foscari-ni βλ. ὑπ' ἀρ. 55) 9-5-1876 ἐκθεση Χ' Λαζάρου. Βλ. ἐπίσης Correspondence σελ. 25.

³ Βλ. ὑπ' ἀρ. 55) 9-5-1876 ἐκθεση Χ' Λαζάρου.

⁴ Βλ. ὑπ' ἀρ. 11) 9-5-1876 καὶ 12) 11-5-1876 ἐκθέσεις Chiari. Πρβλ. καὶ ὑπ' ἀρ. 1) 10-5-1876 ἐγγράφον Κραjewski πρὸς Decazes.

⁵ Βλ. ὑπ' ἀρ. 1) 10-5-1876 ἐγγράφον Κραjewski πρὸς Decazes.

λουθοῦν νὰ κυκλοφοροῦν ἀκόμη ἐλεύθεροι στοὺς δρόμους, ὅτι ἡ διοίκηση δὲν ἔχει καμιά δύναμη, γιατί δὲν ἔχει ἐμπιστοσύνη στοὺς ἀξιωματικούς καὶ τοὺς ἐφέδρους, ὅτι χρειάζεται μόνο 650 καλοὺς στρατιῶτες, ὅτι ἡ ἰδέα τῆς ἀπόβασης εὐρωπαϊκῶν στρατευμάτων, ἰδίως ρωσικῶν, ἀποκρούεται ἀπὸ τὸν Ἑγγλο πρόξενο γιὰ «πολιτικούς ἐνδοιασμούς» καὶ ὅτι ὦ; μόνη ἐλπίδα γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς τάξης ἀπομένει ἡ ἀποστολὴ ἐμπιστῶν τουρκικῶν στρατευμάτων.¹ Ὁ Αὐστριακὸς πρόξενος ἀνησυχεῖ πολὺ, φαίνεται, ἀπὸ τὴν κατάσταση μέσα στὴν πόλη καὶ δὲν κρύβει τὴν ἀγανάκτησή του γιὰ τὴν ἄρνηση τοῦ Ἑγγλου συναδέλφου του νὰ δεχτῇ τὴν ἀπόβαση εὐρωπαϊκῶν ἀγνημάτων.² Ἡ ἄκαμπτη αὐτὴ στάση τοῦ Blunt εἶναι χαρακτηριστικὴ τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς στὴν Ἑγγὺς Ἀνατολὴ καὶ τοῦ οὐξύτατου ἀνταγωνισμοῦ τῶν ἀγγλικῶν καὶ ρωσικῶν συμφερόντων σ' αὐτήν. Οἱ Ἑγγλοι προβοῦνται, μήπως ἡ ἀπόβαση ρωσικῶν στρατευμάτων προκαλέσῃ νέες περιπλοκὰς καὶ δημιουργήσῃ ἀπρόοπτες ἐξελίξεις στὸ ἀνατολικὸ ζήτημα.

Στις 11 Μαΐου ὁ Χ' Λαζάρου τηλεγραφεῖ ὅτι ὑπάρχουν φόβοι σφαγῶν τῶν χριστιανῶν σὲ διάφορα μέρη τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ ὅτι ὁ τρόμος στὴ χώρα εἶναι γενικός.³ Στις 12, ἂν καὶ ὁ ἐρεθισμὸς μέσα στὴν πόλη βρίσκεται σὲ ὕφεση καὶ φτάνουν νέες στρατιωτικὲς ἐνισχύσεις ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, οἱ ἐπίτροποι ὡς Πύλης, ἄγρυπνοι καὶ συνετοί, δὲν κρίνουν ἀκόμη τὸν καιρὸ κατάλληλο, γιὰ νὰ προβοῦν σὲ συλλήψεις τῶν ἐνόχων.⁴ Τὸ βράδυ ὅμως τῆς ἰδίας ἡμέρας ἀρχίζουν τὶς συλλήψεις.⁵

Στις 13 Μαΐου τὰ νέα ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ εἶναι καθησυχαστικά καὶ ἡρεμία βασιλεῦει στὴν πόλη.⁶ τὰ εὐρωπαϊκὰ πολεμικὰ ἐξακολουθοῦν νὰ φτάνουν στὸ λιμάνι, καθὼς ἐπίσης τουρκικὰ με ἀποβατικὰ στρατεύματα. Οἱ τουρκικὲς ἀρχὲς συλλαμβάνουν τὴν ἴδια μέρα 36 άτομα καὶ τὴ μεθεπομένη ἄλλα 16, χωρὶς νὰ συναντήσουν τὴν παραμικρὴ ἀντίσταση.⁷ Ἀνάμεσα στοὺς πρώτους ἦταν ὁ πρώην μουφτής Ἰμπράμ μπέης, μέλος τοῦ μεγάλου συμβουλίου τοῦ βιλαετίου, καὶ ὁ Ἐμὶν ἐφέντης, γραμματέας τοῦ Σερχῆ, πού ἡ κοινὴ γνώμη τοὺς κατηγοροῦσε ὡς ὑποκινητὲς τῶν ταραχῶν. Τὸν πρώτο

¹ Βλ. ὑπ' ἀρ. 6040)333)10-5-1876 τηλεγρ. Chiari. Τὰ ἴδια περίπου ἀναλυτικὰ καὶ στὴν ὑπ' ἀρ. 12)11-5-1876 σύντομη ἐκθεση Chiari. Πρβλ. καὶ τηλεγρ. 10-5-1876 Blunt πρὸς τὸν H. Elliot (Correspondence σελ. 25).

² Βλ. ὑπ' ἀρ. 12)11-5-1876 ἐκθεση Chiari.

³ Τηλ. 11-5-1876.

⁴ Βλ. τηλ. Blunt πρὸς H. Elliot τῆς 12-5-1876 στὴν Correspondence σελ. 25. Πρβλ. καὶ ὑπ' ἀρ. 21)25-5-1876 ἐκθεση Chiari.

⁵ Βλ. ὑπ' ἀρ. 2)15-5-1876 τηλ. Krajewski. Πρβλ. καὶ ὑπ' ἀρ. 4)14-5-1876 συνημμένο στὸ ὑπ' ἀρ. 16-5-1876 ἔγγραφο.

⁶ Βλ. ὑπ' ἀρ. 58)13-5-1876 τηλ. Χ' Λαζάρου.

⁷ Βλ. Correspondence σελ. 10. Οἱ Τοῦρκοι ἐπίτροποι ἀνεβάζουν αὐτοὺς, πού ἔπιασαν πρῶτα, σὲ 36 άτομα, ἐνῶ ὅλοι οἱ πρόξενοι σὲ 35.

ὅμως τὸν ἄφησαν ἐλεύθερο σχεδὸν ἡμέσως, ἀφοῦ ἔδωσε τὸ λόγο του, ὅτι εἶναι πάντα στὴ διάθεση τῆς δικαιοσύνης, ἐνῶ τὸ δεύτερο, παρὰ τὴν προσφορά πολλῶν μουσουλμάνων προκρίτων νὰ ἐγγυηθοῦν γιὰ τὸ ἄτομό του, τὸν κράτησαν, γιατί οἱ κατηγορίες ἐναντίον του ἦταν βαρύτερες.¹ Ὅλοι αὐτοὶ ποὺ πιάστηκαν, ὁδηγήθηκαν ἀμέσως στὸ τουρκικὸ πολεμικὸ «Σελιμιέ», ὅπου καὶ ἄρχισαν νὰ τοὺς ἀνακρίνουν.² Οἱ μουσουλμάνοι ἔμειναν κατάπληκτοι ἀπὸ τὶς συλλήψεις, ἐνῶ οἱ χριστιανοὶ ἄρχισαν νὰ συνέρχωνται ἀπὸ τὸ φόβο.³

Ὁ Ἀγγλος πρόξενος Blunt μιλώντας γιὰ τὶς συλλήψεις διαβεβαιώνει τὸν πρεσβευτὴ H. Elliot ὅτι οἱ ἐπίτροποι πῆραν ὅλα τὰ δυνατὰ μέτρα, γιὰ νὰ ἐπιβάλλουν τὴν τάξη καὶ νὰ καταστήσουν τὸ κύρος τοὺς σεβαστό, ὅτι ἂν καὶ ἐπικρατεῖ ἀκόμη κάποια ἀνησυχία καὶ ἐρεθισμός, ἰδίως στὶς συνοικίες τῶν Φράγκων καὶ τῶν Ἑλλήνων, οἱ ἐπίτροποι τὰ διευθέτησαν ὅλα μὲ ἐπιδέξιο καὶ σταθερὸ τρόπο καὶ ὅτι ἡ παρουσία καὶ ἡ καθημερινὴ ἀφίξη τουρκικῶν καὶ εὐρωπαϊκῶν πολεμικῶν στὸ λιμάνι ἀποτελεῖ ἓνα πολῦτιμο ἡθικὸ στήριγμα γι' αὐτούς.⁴ Τώρα ἡ κοινὴ γνώμη τῶν χριστιανῶν ἀπαιτοῦσε νὰ τιμωρηθοῦν παραδειγματικὰ οἱ πραγματικοὶ ὑπαίτιοι τῶν γεγονότων, οἱ ὑποκινητὲς τῆς ὀχλαγωγίας ἐκείνης, ποὺ κατέληξε στὸ φόνο τῶν προξένων καὶ ὄχι ὁρισμένα ἄτομα τοῦ ὄχλου, ποὺ ἔγιναν τὰ ὄργανα τοῦ ἐγκλήματος.⁵

Στις 16 Μαΐου 6 ἀπὸ τοὺς κρατούμενους, ἀσήμαντα ἄτομα ἀπὸ τὶς λαϊκὲς τάξεις, καταδικάζονται σὲ θάνατο καὶ ὁδηγοῦνται στὴν κρεμάλα, ποὺ στήθηκε στὸ κάτω μέρος τῆς σημερινῆς Πλατείας Ἐλευθερίας κοντὰ στὸ λιμάνι.⁶ Τὴν ἐκτέλεσή τους, ἔμπρὸς στοὺς ἀντίπροσώπους τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν καὶ τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων καὶ σὲ ἄπειρο πλήθος θεατῶν, περιγράφει παραστατικὰ ὁ ἄγγλος πρόξενος Blunt στὴν ἐκθέσή του τῆς 17 Μαΐου πρὸς τὸν ὑπουργὸ τῶν ἐξωτερικῶν κόμη Derby : «... Τοὺς κρέμασαν, γράφει, σ' ἓνα ἀνοιχτὸ μέρος κοντὰ στὸ παραθαλάσσιο τεῖχος. Ἐκεῖ εἶχε παραταχτῇ σὲ μεγάλο βάθος ἓνα ἀπόσπασμα πεζικοῦ, ποὺ σχημάτιζε τὶς τρεῖς πλευρὲς ἑνὸς τετραγώνου. Ἡ τέταρτη πλευρὰ ἔβλεπε πρὸς τὴ θάλασσα. Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τοὺς ἄνδρες αὐτοὺς εἶχαν τοποθετηθῇ ἓνας στοῖχος πεζικοῦ καὶ μιὰ ἄλλη ἱππικοῦ. Κατὰ τὶς 5 τὸ ἀπόγεμα ἔφτασαν μερικοὶ Ἑβραῖοι μὲ σφυριά. Αὐτοὶ μέσα σὲ λίγο χρόνον ἔκαναν τρύπες στὴ γῆ καὶ ἐπάνω σ' αὐτὲς στερέωσαν τὰ ἱκρίωματα, ποὺ τὰ εἶχαν μεταφέρει μὲ καράβια. Ὅταν πιά ἦταν ἔτοιμα, οἱ δῆμιοι προσάρμοσαν σ' αὐτὰ τὰ σχοινιά. Ὑστερ' αὐτοῦ

¹ Βλ. ὑπ' ἀρ. 4) 14-5-1876 συνημμένο στὸ ὑπ' ἀρ. 2) 16-5-1876 ἔγγραφο.

² Βλ. Correspondence σελ. 12, 26.

³ Τηλ. 2) 15-5-1876 Krajewski.

⁴ Βλ. Correspondence 20—21.

⁵ Βλ. ὑπ' ἀρ. 2) 16-5-1876 ἐκθεση Krajewski πρὸς Decazes.

⁶ Βλ. Μεταλλινού, Στοιχ. ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης σελ. 57.

λίγα λεπτά οἱ ἐγκληματίες συνοδευόμενοι ἀπὸ ἰσχυρὴ φρουρὰ ἀποβιβάστηκαν ἀπὸ δυὸ πλοίαρια τῆς τουρκικῆς ναυαρχίδας, μέσα στὴν ὁποία εἶχαν ἀνακριθῇ καὶ καταδικαστῇ σὲ θάνατο. Ἀφοῦ τοὺς ἔβγαλαν τὶς ἀλυσίδες καὶ τοὺς ἔδωσαν νερό, γιὰ νὰ κάνουν τὴ συνηθισμένη κάθαρση, τοὺς ὀδήγησαν δεμένους στὸ τετράγωνο. Μπῆκαν μὲ ἀνασκουμπωμένα τὰ μπράτσα τους καὶ μὲ σφιγμένα τὰ ζωνάρια τους σὰ νὰ ἐτοιμάζονταν γιὰ ἕναν ἀγώνα. Ἐπειτα ὁ ἱμῆμης τῆς ναυαρχίδας εἶπε μερικὰ λόγια στὸν καθένα καὶ κατόπιν γονάτισαν καὶ προσευχήθηκαν.

Ὁ πρῶτος μελλοθάνατος ἦταν ἕνας ἀράπης, ποὺ μὲ μεγάλους διασκελισμούς ἀνέβηκε στὸ κοντινότερο ἱκρίωμα, ἄρπαξε τὸ σχοινί, τὸ ἔβαλε γύρω ἀπὸ τὸ λαιμό του καὶ κλώτισσε μακριὰ μὲ τὰ πόδια του τὸ σκαμνί, ἐπάνω στὸ ὁποῖο εἶχε ἀνέβῃ. Οἱ ἄλλοι πέντε φαίνονταν σὰ νὰ ἀνυπομονοῦσαν νὰ πεθάνουν καὶ ὁ καθένας τους βοηθοῦσε τοὺς δημίους στὰ ἔργα τους.

Ὁ θάνατος δὲν ἦταν ἀκαριαῖος. Οἱ σφαδασμοὶ τους ἐξακολούθησαν γιὰ κάμποσα λεπτά μετὰ τὸ τράβηγμα τοῦ σχοινοῦ πρὸς τὰ ἐπάνω. Κανεῖς δὲ θὰ μποροῦσε νὰ φανῇ ἀνώτερός τους στὸ θάρος, στὴν ψυχρὴ ἀδιαφορία, μὲ τὴν ὁποία ἀντιμετώπισαν ὅλοι τὸ πεπρωμένο τους.

Ὁ γενικὸς διοικητὴς ὡς αὐτοκρατορικὸς ἐπίτροπος καὶ οἱ δύο ἀπεσταλμένοι τῆς γαλλικῆς καὶ γερμανικῆς πρεσβείας καὶ ἐγὼ ἤμασταν παρόντες στὴν ἐκτέλεση. Ἦταν ἕνα φορικτὸ θέαμα».¹

Ἀνάμεσα στοὺς ἄξιωματικοὺς τῶν δυὸ γαλλικῶν πολεμικῶν, ποὺ ἦταν ἀγκυροβολημένα στὸ λιμάνι, ἦταν καὶ ὁ Pierre Loti, ὁ γνωστὸς μυθιστοριογράφος. Ἡ ἀνάμνηση τῆς σκηνῆς αὐτῆς τοῦ ἔμεινε τόσο ζωηρὴ στὸ μυαλό του, ὥστε ἡ περιγραφὴ τῆς μπῆκε σὰν ἀρχὴ σ' ἕνα ἀπὸ τὰ μυθιστορήματά του, στὴν «Azizade».²

Οἱ ἐκτελέσεις ὅμως τῶν ἑξὶ αὐτῶν αἰτόμων δὲ φαίνεται νὰ ἱκανοποίησαν τὴν κοινὴ γνώμη τῶν χριστιανῶν κατοίκων τῆς Θεσσαλονίκης. Τὴ γνώμη αὐτὴ τὴ διερμηνεύει τὴν ἄλλη μέρα ἐμπρὸς στὴν ἀνακριτικὴ ἐπιτροπὴ ὁ Ἄγγλος πρόξενος Blunt, ποὺ ζητεῖ τὴν εἰσαγωγὴ σὲ δίκη μερικῶν αἰτόμων ὑψηλῆς κοινωνικῆς τάξης, ποὺ βρισκόνταν ἀκόμη κάτω ἀπὸ ἐπιτήρηση μόνο, ἐνῶ κατηγοροῦνταν ὅτι ἦταν οἱ ἡθικοὶ αὐτοκτονοὶ τοῦ ἐγκλήματος.³ Ἡ κοινὴ αὐτὴ γνώμη, ὅτι οἱ κύριοι ἔνοχοι τοῦ ἐγκλήματος ἔμειναν ἀτιμώρητοι, ἐπέζησε κατὰ παράδοση ὡς σήμερα.⁴ Τὰ δυὸ τουρκικὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς διαβεβαίωσαν τὸν Blunt ὅτι θὰ ἐνεργήσουν πλήρη καὶ

¹ Βλ. Correspondence σελ. 29.

² Λογοτεχνικὲς ἀνάμνησεις ἀπὸ τὰ γεγονότα τοῦ Μαΐου 1876 βλ. καὶ στὸ βιβλίο τοῦ Leon Sciaaky, Farewell to Salonica, Portrait of an Era, ὅπου ὅμως ἡ ἐξιστόρησή τους εἶναι γεμάτη ἀπὸ φοβερὰς ἱστορικῆς ἀνακρίβειες.

³ Βλ. Correspondence σελ. 34-35. Π.βλ. καὶ ὑπ' ἀρ. 22|26-5-1876 ἐκθεσὴ Chiari.

⁴ Βλ. Μεταλλινού, ἐνθ' ἄν. σελ. 56-57.

ἀμερόληπτη ἀνάκριση καὶ ὅτι δὲ θὰ διστάσουν νὰ τιμωρήσουν αὐστηρὰ κάθε ἔνοχο σὲ ὁποιαδήποτε τάξη καὶ ἂν ἀνήκει.¹

Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος οἱ ἐκτελέσεις προκαλέσαν μεγάλη ἀγανάκτηση καὶ ἀναβρασμὸ στὸν τουρκικὸ πληθυσμὸ καὶ σ' αὐτὰ ἀκόμη τὰ ἐπίλεκτα στρατεύματα, ποὺ εἶχαν ἔλθει ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη. Ἡ παρουσία ὅμως τοῦ ἐπιβλητικοῦ στόλου τῶν εὐρωπαϊκῶν πολεμικῶν ἐμπόδιζε τὴν ἐκδίλωση τῶν φανατικῶν καὶ ἄγριων διαθέσεών τους ἀπέναντι τῶν Εὐρωπαίων.² Πάντως ὁ τουρκικὸς πληθυσμὸς καὶ ἀπέναντι τῶν εὐρωπαϊκῶν στρατιωτικῶν ἔδειχνε μιὰ στάση συγκρατημένη καὶ ἐχθρική.³

Τρεῖς μέρες ἀργότερα, στὶς 19 Μαΐου, ἔγινε ἡ κηδεῖα τῶν προξένων μὲ μεγάλη πομπὴ καὶ τάξη. Ὅλοι οἱ ἐπίσημοι ἦταν παρόντες: ὁ γενικὸς διοικητὴς Ἑσρέφ πασάς, ὁ σύμβουλος Βαχὰν ἐφέντης, ὁ Τοῦρκος διοικητὴς τῆς ταξιαρχίας Ἰμπραῖμ πασάς, ὁ Τοῦρκος ἀντιναύαρχος Μεχμέτ πασάς, οἱ ἀπεσταλμένοι τῶν πρεσβειῶν Γαλλίας καὶ Γερμανίας, ὁ Γάλλος ἀντιναύαρχος Jaurès, ὁ Ρῶσος ἀντιναύαρχος Boutakow, τὸ προξενικὸ σῶμα, οἱ κυβερνήτες καὶ τὰ ἐπιτελεῖα τῶν ξένων πολεμικῶν, ὁ ὀρθόδοξος καὶ ὁ καθολικὸς κληρὸς. Ἀγήματα τῶν εὐρωπαϊκῶν πολεμικῶν εἶχαν σχηματίσει τὶς τιμητικὰς φρουρὰς τῶν νεκρῶν, ἐνῶ τουρκικὰ στρατεύματα εἶχαν παραταχτῇ στοὺς δρόμους ἐκείνους, ἀπ' ὅπου ἐπρόκειτο νὰ περάσουν οἱ νεκρικὲς πομπές. Τὰ ἄλλα εἶχαν ἀποσυρθῇ στοὺς στρατῶνες τους.

Πρῶτα ἔγινε ἡ ἐκφορά τοῦ νεκροῦ τοῦ J. Moulin. Ἀφοῦ τοῦ ἔψαλαν τὴ νεκρώσιμη ἀκολουθία στὴν καθολικὴ ἐκκλησία, τὸν μετέφεραν στὴν παραλία καὶ ἀπ' ἐκεῖ μὲ αἰμάκατο στὴ γαλλικὴ ναυαρχίδα. Κατόπιν μὲ μεγάλη ἐπίσης ἐπισημότητα ἔγινε ἡ κηδεῖα τοῦ Ἑρρίκου Ἀμποτ. Ὁμοβροντίες τῶν πολεμικῶν τίμησαν τὴ μνήμη καὶ τῶν δυὸ νεκρῶν, ἐνῶ τὰ ναυτικὰ ἀγήματα παρουσίαζαν τὰ ὅπλα τους. Κατὰ τὴ διάρκεια τῶν δυὸ αὐτῶν τελετῶν, ποὺ βάσταξαν τέσσερις περίπου ὥρες, τὰ καταστήματα καὶ οἱ ἀγορὲς ἔμειναν κλειστές. Γενικὰ ὅμως ὅλη ἡ μέρα ἦταν ἡμέρα πένθους.⁴

Τὴν ἄλλη μέρα ἡ ἀνακριτικὴ ἐπιτροπὴ κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῆς κοινῆς γνώμης καὶ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν δυνάμεων, Robert τῆς Γαλ-

¹ Βλ. Correspondence σελ. 34.

² Βλ. ὑπ' ἀριθ. 21)25-5-1876 καὶ 22)36 5-1876 ἐκθέσεις Chiari. Πρβλ. καὶ Correspondence σελ. 27.

³ Βλ. περιγραφή τοῦ Loti στὸ μυθιστόρημα «Aziyadé».

⁴ Βλ. ἐκθεση 20-5-1876 τοῦ Blunt πρὸς Elliot (Correspondence σελ. 30-31, ὅπου τὸ πρόγραμμα τῆς κηδεῖας τῶν προξένων). Πρβλ. καὶ τὸν ὑπ' ἀρ. 4)24-5-1876 ἔγγραφο Krajewski πρὸς Decazes καὶ τὴν ὑπ' ἀρ. 21)25-6-1876 ἐκθεση Chiari. Πρβλ. καὶ ὑπ' ἀρ. 32741)7551)23-6-1876 τηλ. ἐνὸς ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς τοῦ Ἀμποτ πρὸς τὸ ὑπουργεῖο τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Γαλλίας γιὰ τὴν ἀναχώρηση τῆς φρεγάτας «Fraissinet» μὲ τὸ νεκρὸ τοῦ Moulin.

λίας, Gillet τῆς Γερμανίας καὶ Blunt τῆς Ἀγγλίας, ἄρχισε νὰ ἀσχολεῖται μὲ τὴν εὐθύνην ὀρισμένων προσώπων τῶν ἀνώτερων κοινωνικῶν τάξεων, ὅπως π.χ. τοῦ ἄλλοτε βαλῆ Ριφινὰ πασᾶ κ.ἄ., πρᾶγμα πού κατατρόμαξε τοὺς εὐποροὺς μουσουλμάνους τῆς Θεσσαλονίκης, γιατί γιὰ πρώτη φορὰ ἴσως ἔβλεπαν τὴ δικαιοσύνη νὰ τολμᾷ νὰ ὑψώνεται ὡς τὸ ἀνάστημά τους. Ἰδίως ἐντύπωση προκαλοῦσε ὅτι ὁ πρῶην βαλῆς καὶ ὁ διευθυντὴς τῆς ἀστυνομίας εἶχαν σχετικὴ ἐλευθερία μέσα στὴ φυλακὴ, πρᾶγμα πού ἦταν δυνατόν νὰ βλάψῃ τὸ ἀνακριτικὸ ἔργο.²

Ἀλλὰ παρὰ τὴν καλὴ θέληση τῶν εὐρωπαϊκῶν ἀντιπροσώπων στὴν ἀνακριτικὴ ἐπιτροπὴ καὶ τὴ σταθερὴ ἀπόφαση τῶν δυὸ κυβερνήσεων Γαλλίας καὶ Γερμανίας νὰ ἐπιδιώξουν τὴν τιμωρίαν τῶν πραγματικῶν ἐνόχων,³ οἱ ἔρευνες πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ προχωροῦν μὲ πολὺ ἀργὸ ρυθμὸ καὶ τελικὰ ὑφαίνονται σὰ νὰ ἀποτελειματώνωνται, ὥστε ὁ Krajewski ἐκφράζει τὴ γνώμη, ὅτι ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις δὲν τολμᾷ νὰ τιμωρήσῃ τοὺς ἐνόχους, ὅταν αὐτοὶ ἀνήκουν στὴν εὐπρεπὴ τάξιν ἢ στὸν παντοδύναμο φανατικὸ κληρὸ.⁴ Ἐπίσης ἡ γερμανικὴ κυβέρνησις εἶναι πολὺ ἀγανακτισμένη ἀπὸ τὸν τρόπο αὐτὸν τῆς διεξαγωγῆς τῶν ἀνακρίσεων καὶ ζητεῖ τὴν ὑποστήριξιν τῆς ἀγγλικῆς κυβέρνησεως στὴν ἐπιβολὴ τῆς δικαιοσύνης.⁵ Ἡ ἀγανάκτησίς της μεγαλύνει ἀκόμη περισσότερον μὲ τὴν εἰδηση, ὅτι ὁ βαλῆς, ὁ διευθυντὴς τῆς ἀστυνομίας καὶ οἱ ἄλλοι ἔνοχοι ἀξιωματικοὶ καταδικάσθησαν ἀπὸ τὸ στρατοδικεῖο τῆς Θεσσαλονίκης σὲ ἐλαφρὲς ποινές.⁶ Ἡ κοινὴ ἐπίσης γνώμη τῆς πόλεως καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν μένουν κατάπληκτοι ἀπὸ τὴν ἐτυμηγορίαν.⁷ Ἡ Πύλη τότε ἐμπρὸς στίς ἔντονες διαμαρτυρίας, πού ἀκούσθησαν ἀπὸ παντοῦ, ἀναγκάστηκε ν' ἀκυρώσῃ τὴν ἀπόφασιν τοῦ στρατοδικείου καὶ νὰ διατάξῃ τὴ μεταφορὰ τῶν ὑποδίκων στὴν Κωνσταντινούπολιν, γιὰ νὰ ὑποβληθοῦν σὲ νέα δίκη ἐμπρὸς σὲ ἀνώτερον δικαστήριον.⁸ Οἱ ὑπόδικοι αὐτοὶ ἦσαν οἱ μόνοι, πού δὲν εἶχαν τιμωρηθῇ ἀκόμη. Ὅλοι σχεδὸν οἱ ἄλλοι εἶχαν καταδικασθῇ σὲ ποινές, πού κυμαίνονταν ἀπὸ τὴ θανατικὴ ποινὴ ὡς τὴ μηνιαία φυλάκισιν.⁹ Ἐπίσης ἡ Πύλη δέχεται νὰ πληρώσῃ 600.000 φρ. ὡς ἀποζημίωσιν στὴ χήραν καὶ στὰ ἀνήλικα

¹ Βλ. τὸ ὑπ' ἀρ. 4)24-5-1876 ἔγγραφο Krajewski πρὸς Decazes.

² Βλ. ὑπ' ἀρ. 22)26-5-1876 ἔκθεσις Chiari.

³ Βλ. ὑπ' ἀρ. 22)26-5-1876 ἔκθεσις Chiari. Βλ. ὑπ' ἀρ. 2)5-6-1876 ἔγγραφο Decazes πρὸς Krajewski. Πρὸς βλ. καὶ Correspondence σελ. 40.

⁴ Βλ. ὑπ' ἀρ. 6)8-6-1876 ἔγγραφο Krajewski πρὸς Decazes.

⁵ Βλ. Correspondence σελ. 40.

⁶ Βλ. Correspondence σελ. 44 κέξ.

⁷ Βλ. ὑπ' ἀρ. 68)21-6-1876 ἔκθεσις Χ' Λαζάρου.

⁸ Βλ. Correspondence σελ. 45. Πρὸς βλ. καὶ ὑπ' ἀρ. 65)21-6-1876 ἔκθεσις Χ' Λαζάρου.

⁹ Βλ. ὑπ' ἀρ. 2 συνημμένο σὺν ἀπὸ 30)-6-1876 ἔγγραφο τοῦ Χ' Λαζάρου.

παιδιά τοῦ Γάλλου προξένου καὶ 300.000 στὴν ἄτεκνη χήρα τοῦ Ἑρρίκου Ἀμποτ.¹

7. Μὲ τὴν ταφή τῶν δυὸ ἀτυχῶν προξένων καὶ κατόπιν μὲ τὴν τιμωρία τῶν περισσότερων ἐνόχων δὲν ἤρεμεῖ ἡ κατάστασις στὴ Θεσσαλονίκη καὶ στὶς περισσότερες πόλεις τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Σχεδὸν σύγχρονα μὲ τὸ φόνο τῶν προξένων εἶχαν φτάσει ἀστραπιαῖα ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ καὶ κυκλοφοροῦσαν μέσα στὴν πόλιν φήμες γιὰ σφαγὲς βουλγαρικῶν πληθυσμῶν στὴν περιοχὴ Φιλιππούπολης καὶ στὸ Τατάρ Παζαρτζίκ.² Ἦταν οἱ ἀρχεὲς βουλγαρικῶν ξεγερόσεων. Ἔτσι μετὰ τὸ φόνο τῶν προξένων ὁ ἀναβρασμὸς τῶν μουσουλμάνων αὐξάνεται σὲ ἔντασις σὲ ὅλη τὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία. Παντοῦ οἱ σοφράδες, οἱ δερβίσηδες, οἱ χοτζάδες δίνουν τὸ σύνθημα καὶ παρακινοῦν τοὺς μουσουλμάνους σὲ ἱερὸ πόλεμο ἐναντίον τῶν χριστιανῶν. Ἡ προπαγάνδα τοὺς εἶναι ἔντονη.³

Εἰδικὰ γιὰ τὸν ἐρεθισμὸ τῶν φανατικῶν Τούρκων κατοίκων τῆς Καβάλας, ποὺ ἀποτελοῦσαν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη τὰ 3/4 τοῦ ὅλου πληθυσμοῦ τῆς, καὶ γιὰ τὸν ἀναβρασμὸ τῶν μουσουλμάνων τοῦ ἐσωτερικοῦ, πολλὲς καὶ ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες μᾶς δίνει ὁ ὑποπρόξενος τῆς Γαλλίας στὴν Καβάλα Π. Βουλγαρίδης στὰ ἀλλεπάλληλα ἔγγραφα τοῦ τῆς 11, 12 καὶ 14 Μαΐου πρὸς τὸν Krajewski. Ὁ Βουλγαρίδης ἀναφέρει ὅτι ἀμέσως μετὰ τὴ γνώσιν τοῦ φόνου τῶν προξένων οἱ Τούρκοι τῆς Καβάλας ἄρχισαν ξαφνικὰ νὰ συγκεντρώνωνται ἐδῶ κι' ἐκεῖ, νὰ ἐπιδιορθώνουν φανερὰ τὰ ὅπλα τους, ν' ἀκονίζουν τὰ γιαταγάνια τους καὶ ὅτι κέντρο τῶν ζυμώσεών τους ἦταν ὁ μεντρεσὲς (ιεροσπουδαστήριον) τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ, ὅπου φημολογοῦνταν ὅτι ὑπῆρχε ἀποθήκη ὅπλων καὶ πυρομαχικῶν· ὁ καϊμακάμης ὅμως τὸν διαβεβαίωσε ὅτι οἱ μουσουλμάνοι δὲν τρέφουν ἐκδικητικὰ αἰσθήματα ἐναντίον τῶν χριστιανῶν, ἀλλὰ παίρνουν μόνο τὰ μέτρα τους γιὰ ἐνδεχόμενη ἀμυνά τους. Εἰδικὰ στὸ γράμμα τοῦ τῆς 12 Μαΐου ὁ Βουλγαρίδης γράφει ὅτι ἡ ἐξέγερσις τῶν Βουλγάρων τάραξε πολὺ τὸν τουρκικὸ πληθυσμὸ, ὅτι διπλασίασε τὸ ζῆλον τοῦ γιὰ τὸν ἐξοπλισμὸ τοῦ καὶ ὅτι ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ κατεβαίνουν στὴν Καβάλα ἄτομα, ποὺ ἀγοράζουν μεγάλες ποσότητες μολυβιοῦ μὲ προορισμὸ τὶς ἐπαναστατημένους βουλγαρικὰς ἐπαρχίες. Μολαταῦτα ὁ πληθυσμὸς τοῦ ὑπαίθρου σὲ ὅλη τὴν ἑκτασι τοῦ σαντζακιοῦ Δράμας εἶναι ἥσυχος· παρὰ πονεῖται μόνο γιὰ τὸ σκληρὸ τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο εἰσπράττονται οἱ φόροι καὶ ἀρνεῖται ἀπόλυτα νὰ πληρώσῃ τὸ νέο φόρο ἐπιτηδεύματος (patente). Ἐπίσης οἱ μουδρίηδες τοῦ ἐσωτερικοῦ φέρονται μὲ τὴ μεγαλύτερη σκληρό-

¹ Βλ. Correspondence σελ. 46.

² Βλ. ὑπ' ἀρ. 1)10-5-1876 ἔγγραφον Krajewski πρὸς Decazes.

³ Βλ. ὑπ' ἀρ. 3)12-5-1876 συνημμενο στὸ ὑπ' ἀρ. 2)16-5-1876 ἔγγραφο τοῦ Krajewski. Πρὸς τὴν καὶ ἐκθεσὶν τοῦ Ἀγγλοῦ υποπρόξενου Suter στὴ Λάρισα πρὸς Blunt (Correspondence σελ. 32).

τητα ἐναντίον τῶν φτωχῶν χωρικῶν, ποὺ δὲν κατορθώνουν νὰ πληρώσουν τοὺς φόρους. Ἔτσι ὁμως μεγαλώνει ἡ δυσαρέσκεια καὶ ἡ ἀγανάκτηση τῶν κατοίκων τοῦ ὑπαίθρου.¹

Ὁ ζῶηρος αὐτὸς ἐρεθισμὸς τῶν μουσουλμάνων τοῦ ἐσωτερικοῦ δὲ διαφεύγει τὴν προσοχὴ καὶ τοῦ Ἁγγλου προξένου Blunt, ποὺ ἀναφέρει ὅτι, καθὼς ἔμαθε ἐμπιστευτικά, οἱ οὐλεμάδες τῆς Κωνσταντινούπολης βολιδόσκοπησαν τοὺς συναδέλφους των τῆς Θεσσαλονίκης, ἂν ἐπιδοκιμάζουν τὴν ἐκθρόνιση τοῦ σουλτάνου καὶ παρατηρεῖ ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ξεσπάσουν ταραχὲς σοβαρότερες ἀπὸ τῆς Θεσσαλονίκης καὶ νὰ στραφοῦν ὄχι τόσον ἐναντίον τῶν χριστιανῶν, ὅσον ἐναντίον τοῦ σουλτάνου καὶ τῆς κυβένησός του.² Πραγματικὰ οἱ φόβοι του ἦταν βάσιμοι, ἐφόσον συνεχιζόταν ὁ ἐρεθισμὸς τῶν Τούρκων, ποὺ τώρα ἔβρισκε καὶ νέα τροφὴ στὴν ἐξέγερση τῶν Βουλγάρων. Τὸ κέντρο τῆς κοινῆς γνώμης μετατοπίζεται τώρα καὶ πρὸς τὰ ἐκεῖ.³ Ὁ σλαβικὸς κίνδυνος ἀπειλεῖ τὴν τουρκικὴ αὐτοκρατορία ἀπὸ διάφορα σημεῖα τῆς Βαλκανικῆς.

Ἡ γενικὴ κατάσταση τῆς Τουρκίας, ὅπως παρουσιάζεται τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ἀπεικονίζεται σύντομα καὶ ἀνάγλυφα στὴν ἐκθεση, ποὺ ἐπισυνάπτει ὁ Π. Χ'' Λαζάρου στὸ ὑπ' ἀρ. 64)30-5-1876 ἔγγραφο τοῦ πρὸς τὸν πρεσβευτὴ τῶν Ἡν. Πολιτειῶν στὴν Κωνσταντινούπολη Horace Maynard. Μὲ τὴν ἐκθεσὴ του αὐτὴ ὁ Χ'' Λαζάρου ἀποδείχνεται ὅχι μόνον ἓνας δξυδερκὴς παρατηρητὴς τῶν πολιτικῶν πραγμάτων τῆς Τουρκίας, ἀλλὰ καὶ ἓνας θορμὸς συνήγορος τῶν ἑλληνικῶν ἀπόψεων στὴν ἀμερικανικὴ κυβένηση. Γι' αὐτὸ παρακάτω παραθέτω αὐτούσια τὴ μετάφρασή της: «Ἐχει διαπιστωθῇ ὅτι ἀπὸ καιρὸ κυριαρχεῖ μεγάλη δυσαρέσκεια στὰ πνεύματα τῶν Ἑλλήνων, τῶν μωαμεθανῶν καὶ ὅλου γενικὰ τοῦ λαοῦ ἐναντίον τῆς τωρινῆς κατάστασης τῶν πραγμάτων, δηλαδὴ ἐναντίον τῆς κεντρικῆς ἀρχῆς καὶ ἐναντίον τοῦ ἴδιου ἀκόμη τοῦ σουλτάνου. Ἡ δυσαρέσκεια αὕτῃ προέρχεται κυρίως ἀπὸ τοὺς ἀβάστακτους νέους φόρους, ποὺ βάζουν κάθε μέρα, ἀπὸ τὶς φοβερὲς καταχρήσεις, ποὺ κάνουν οἱ Τούρκοι ὑπάλληλοι, καὶ ἀπὸ τὴν ἀστάθεια τοῦ κυβερνητικοῦ συστήματος.

Ἡ δυσαρέσκεια καὶ ἡ ἀπελπισία αὕτῃ θὰ διαρκέσουν, ἐφόσον τὰ πράγματα μένουν σ' αὕτῃ τὴν κατάσταση καὶ δὲ βελτιωθῇ τὸ διεφθαρμένο καὶ φαῦλο αὐτὸ σύστημα, ποὺ τὴν ἀρχὴ του τὴν ἔχει στὸν ἴδιο τὸ σουλτάνο. Αὕτῃ ἡ δυσάρεστη ἐντύπωση ἔχει χαραχθῇ βαθιὰ στὶς ψυχὰς τοῦ λαοῦ

1 Βλ. τὰ ὑπ' ἀρ. 4,5,6 συνημμένα στὸ ὑπ' ἀρ. 2)16-5-1876 ἔγγραφο τοῦ Krajewski πρὸς Decazes. Γιὰ τὴν ἐξέγερση τῶν Βουλγάρων βλ. καὶ ἐκθεση 18-5-1876 Blunt πρὸς Stuart (Correspondence σελ. 27). Γιὰ τὴν ἔλλειψη ἀσφάλειας στοὺς δρόμους, ποὺ ὁδηγοῦν στὸ ἐσωτερικὸ βλ. ὑπ' ἀρ. 21)25-5-1876 ἐκθεση Chiari.

2 Βλ. Correspondence σελ. 27.

3 Βλ. ὑπ' ἀρ. 4)21-5-1876 ἔγγραφο Krajewski πρὸς Decazes.

γενικά και ιδιαίτερα τῶν Τούρκων, πού ἀντιλήφθηκαν τὴν κατάσταση ὕστερ' ἀπὸ τοὺς χριστιανούς. Πρὶν ἀπὸ λίγο χρόνον οἱ μουσουλμάνοι πρόκριτοι καὶ μερικοὶ χριστιανοὶ ἄρχισαν νὰ ἐμβαθύνουν στὶς αἰτίες καὶ ν' ἀναζητοῦν ἓνα μέσο θεραπείας, γιὰ νὰ βελτιώσουν τὴν κακὴν κατάσταση. Ὅλοι συμφωνοῦν πῶς ἡ πηγὴ τοῦ κακοῦ προέρχεται ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν σουλτάνον. Μὲ πολλὰς προφυλάξεις οἱ μωαμεθανοὶ θέλησαν ν' ἀποκαταστήσουν μιὰ στενὴ συνεννόηση μὲ τὸ χριστιανικὸν στοιχεῖον. Ζήτησαν τὴ συνδρομὴ του, χωρὶς ὅμως νὰ ἀποκαλύψουν, ποῖος ἦταν ὁ τελικὸς σκοπὸς τους. Εἶναι σχεδὸν βέβαιον, ἀλλὰ πολὺ δύσκολον νὰ τὸ ἀποδείξῃ κανεὶς, ὅτι οἱ μωαμεθανοὶ πρόκριτοι ἔθεσαν τὶς βάσεις μιᾶς κοινῆς συνεννόησης, πού ἐπισφραγίστηκε μὲ τὴν ὑπογραφὴ πρωτοκόλλου. Λέγεται ἐπίσης ὅτι ὑπάρχει μυστικὴ συνεννόηση ἀνάμεσα στοὺς σοφτάδες τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὅτι συνεχῆς εἶναι ἡ ἀλληλογραφία τους. Ὁ τύπος τῶν συγκεντρώσεων τῶν συνωμοτῶν εἶναι ἄγνωστος. Οἱ μωαμεθανοὶ ἐκτὸς ἀπὸ τὴν δυσαρέσκειά τους ἐναντίον τῆς κεντρικῆς ἀρχῆς γιὰ τὶς καταχρήσεις καὶ τὴ φιλορωσικὴ πολιτικὴ τῆς τρέφουν μεγάλον μῖσος ἐναντίον τῆς Ρωσίας καὶ τοῦ σλαβικοῦ στοιχείου τῆς Τουρκίας. Πιστεύουν ὅτι ὑπάρχει μεταξύ τους στενὴ συνεννόηση, πού ἔχει ὡς βάση τὸ σχέδιον τῆς ἀνατροπῆς τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας. Τὸ μῖσος καὶ τὸ πάθος τῆς ἐκδίκησης τῶν Τούρκων ἐναντίον τῶν Σλάβων ἔχει προχωρήσει σὲ τέτοιον σημεῖον, ὥστε μὲ τὴν παραμικρὴν πρόκληση θὰ εἶναι ἔτοιμοι ν' ἀναλάβουν ἱερὸν πόλεμον ἐναντίον τους. Ἡ δυσαρέσκεια τῶν Ἑλλήνων ἐναντίον τῆς κυβέερνησης πηγάζει ἀπὸ δυὸ αἰτίες: πρῶτα ἀπὸ τὶς παραπάνω αἰτίες, πού τὶς συμμερίζονται καὶ οἱ Τούρκοι, καὶ ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἀπερίσκεπτην πολιτικὴν, πού ἀκολούθησε ἡ κυβέερνησις στὸ βουλγαρικὸν ζήτημα, γιὰ τὴ λύσιν του υἱοθέτησε παράνομα μέσα καὶ ἔδειξε ἀπόλυτον μεροληπτικὸν πνεῦμα. Κατὰ τὴ γνώμην μου, ἡ Εὐρώπη ἔκανε μεγάλον σφάλμα ἀδιαφορώντας γι' αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν, πού ἦταν ἡ ἀρχὴ τῆς διάλυσης τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας μὲ ἐπακόλουθα ὀλοφάνερους κινδύνους. Αὐτοὶ εἶναι κυρίως οἱ λόγοι, γιὰ τοὺς ὁποίους οἱ Ἕλληνες εἶναι δυσαρεστημένοι. Ἐπειδὴ ὅμως δὲ σκέφτηκαν νὰ ἐξεγερθοῦν, γι' αὐτὸ ἔμειναν ἥσυχοι καὶ εἰρηνικοὶ μετὰ τὴν ἐναρξιν τοῦ πολέμου τῆς Ἑρζεγοβίνης, μολονότι κάθε μέρον κυκλοφοροῦν φήμες, ὅτι κινδυνεύουν νὰ σφαγοῦν ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Τὸ λυπηρὸν ὅμως συμβάν, πού ἔγινε καὶ πού ἐπιβεβαιώνει κάπως τὴ φήμην τῆς σφαγῆς, φόβισε πολὺ τοὺς χριστιανούς καὶ τοὺς ἀναγκάζει νὰ σκεφτοῦν τώρα γιὰ τὴν ἄμυνά τους. Τὸ τελευταῖον συμβάν ἦταν ἀπροσδόκητον καὶ τυχαῖον, ἀλλὰ βρῆκε τοὺς μωαμεθανούς προετοιμασμένους γιὰ δράσιν χάριν στὶς μυστικὰς συμφωνίας, πού εἶχαν κάνει μεταξύ τους. Ἀλλιῶς δὲν μπορεῖ νὰ ἐξηγηθῇ κανεὶς, πῶς μέσα σὲ μιὰ στιγμὴ ὅλος ὁ πληθυσμὸς, ἀνάμεσα στὸν ὁποῖον βρίσκονταν καὶ χωρικοὶ ἀπὸ τὰ γύρω χωριά, ἀνταποκρίθηκε

στήν πρόσκληση, ὀπλίστηκε μὲ κάθε τι, ποὺ ἔπερτε στὰ χέρια του καὶ ἔτρεξε στὸν τόπο τῆς συγκέντρωσης. Αὐτὸ δὲν ἔγινε γιὰ μιὰ νεκρὴ κόρη οὔτε γιὰ τὴ δῆθεν προσβολὴ στὸ φρετζὲ καὶ στὸ γιασμάκι. Παρόμοιες ἀποστασίες καὶ ἐπιστροφές τῶν ἀποστατῶν στήν πρώτη τους θρησκεία ἔγιναν πολλὲς φορὲς καὶ θεωρήθηκαν σὰν ἓνα πρᾶγμα πολὺ φυσικὸ. Ὁ κίνδυνος δὲν πέρασε ἀκόμη καὶ κατὰ τὴ γνώμη μου αὐτὴ ἡ φανερὴ ἡσυχία δὲν εἶναι παρὰ ἐπιφανειακὴ καὶ στὸ βάθος ὑπάρχει μιὰ μεγάλῃ δόσῃ μίσους καὶ ἐκδίκησης. Παντοῦ οἱ Ἕλληνες ἔχουν πάρεϊ ρητὲς διαταγὲς νὰ μείνουν ἡσυχοὶ καὶ εἰρηνικοὶ καὶ προσεκτικοὶ ἀποφεύγοντας κάθε αἰτία ἐρεθισμοῦ. Οἱ μωαμεθανοὶ εἶναι ἐχθρικοί, οἱ Ἕλληνες ὑπάκουοι. Μολαταῦτα οἱ μὲν φοβοῦνται τοὺς δέ. Τὸ μέλλον φαίνεται σκοτεινὸ καὶ κλείνει μεγάλους κινδύνους. Οἱ μεγαλύτεροι φόβοι προέρχονται ἰδίως ἀπὸ τὴ θηριωδία καὶ τὸ φανατισμὸ τῶν Τούρκων».¹

8. Κατὰ τὴν διάρκεια τῶν δραματικῶν αὐτῶν ἡμερῶν, ποὺ περνοῦσε ἡ Θεσσαλονίκη, παρὰ τὴ φαινομενικὴ σύμπτωσις τῶν χριστιανικῶν κριτῶν, δὲν ἔπαυε καθόλου ὁ κρυφὸς ἀνταγωνισμὸς τους. Μετὰ τὴν κηδεία κιόλας τῶν προξένων ἄρχισαν νὰ παρατηροῦνται μέσα στοὺς κύκλους τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς δυὸ ἀντίθετες ἀπόψεις· ἡ μιὰ ἀντιπροσωπευόταν ἀπὸ τοὺς ἀπεσταλμένους τῶν πρεσβειῶν Γαλλίας καὶ Γερμανίας, Robert καὶ Gillet, ποὺ ζητοῦσαν τὴν ἀντίστοιχῃ πρὸς τὸ ἀνοσιούργημα ἱκανοποίηση, καὶ ἡ ἄλλῃ ἀπὸ τὸ Βαχὰν ἐφέντη καὶ τὸν Ἀγγλο πρόξενο Blunt, ποὺ ἐπιδίωκαν νὰ ματαιώσουν τὶς προσπάθειες τῶν πρώτων.² Τώρα φαινόταν πιά καθαρὰ πόσο εὐφυὲς καὶ ποιὰ σκοπιμότητα ἐξυπηρετοῦσε ἡ πρότασις ἐκείνῃ τοῦ Elliot πρὸς τὸν ὑπουργὸ τῶν ἐξωτερικῶν Ρασὶδ πασά, ν' ἀντιπροσωπευθῇ ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις στήν ἀνακριτικὴ ἐπιτροπὴ. Οἱ Ἀγγλοὶ δὲν ἐπιθυμοῦν νὰ μειωθῇ ὑπερβολικὰ τὸ γόητρο τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ἀφοῦ μάλιστα ἡ διαδήλωση τῶν σοφιάδων τῆς 11 Μαΐου εἶχε ἀπομακρύνει τὸ φιλορῶσο μεγάλο βεζίρη Μαχμουδ πασά.

Ἡ μικρὴ Ἑλλάδα, ποὺ ἐμφανίζεται καὶ αὐτὴ στὸ προσκήνιο, γιὰ νὰ προασπίσῃ τὰ προαιώνια ζωτικὰ της συμφέροντα στὴ Θεσσαλονίκη καὶ στὴ Μακεδονία, ἀποκλείεται ἀπὸ ὅλα τὰ συμβούλια τῶν πρεσβευτῶν στήν Κωνσταντινούπολη. Εἶναι ὁ φορτικὸς ἀνίσχυρος σύντροφος. Ἡ ἀγανάκτησὴ της εἶναι μεγάλῃ. «Στὴν Κωνσταντινούπολη, γράφει ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις πρὸς τὸ βασιλεῖα, οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν μεγάλων δυνάμεων κάνουν τὴν ἀδικίαν νὰ ἀποκλείσουν ἀπὸ τὰ συμβούλιά τους, γιὰ τὰ ζητήματα τῆς Θεσσαλονίκης καὶ γενικὰ τῆς Ἀνατολῆς, τὸν ὑπουργὸ σας μὲ τὴν πρόφασιν, ὅτι ἡ Ἑλλάδα

¹ Βλ. ἔκθεσις Χ'' Λαζάρου μὲ τὸν τίτλο «La situation actuelle des affaires à Salonique».

² Βλ. ὑπ' ἀρ. 22)26-5-1876 ἔκθεσις Chiari.

δὲν ἔχει υπογράψει τὴ συνθήκη τοῦ Παρισιοῦ. Ἀλλά, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἡ συνθήκη αὐτὴ ἔχει παραβιαστῇ μὲ κρίσιον ἄλλο τρόπο, τὸ ἄμεσο καὶ ἑξαιρετικὸ ἐνδιαφέρον, ποὺ ἔχουμε γιὰ τὰ ζητήματα τῆς Ἀνατολῆς, καὶ ἡ πολιτικὴ μας, ποὺ ἔχει κάνει τὴν Ἑλλάδα δορυφόρο τῶν μεγάλων δυνάμεων, ἀκόμη καὶ στὰ κατ' ἐξοχὴν ἑλληνικὰ ζητήματα, θὰ ἔπρεπε ν' ἀντισταθμίσουν κάθε ἄλλη ἀντίθετη δικαιολογία καὶ νὰ κάνουν δεκτὴ τὴν Ἑλλάδα σὲ ὅλα τὰ εὐρωπαϊκὰ μυστικοσυμβούλια γιὰ τὰ ζητήματα τῆς Ἀνατολῆς, καὶ πρὸ πάντων ὅχι μόνο στὴν Κωνσταντινούπολη, ἀλλὰ σὲ ὅλες τὶς πρωτεύουσες τῆς Εὐρώπης».¹

Λίγο ἀργότερα ὁ Ἑλληνας πρεσβευτὴς στὴ Βιέννη Ὑψηλάντης μιλώντας γιὰ τὰ γεγονότα τῆς Θεσσαλονίκης τονίζει στὸν κόμη Andrassy τὰ εἰδικὰ συμφέροντα τῆς Ἑλλάδας καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴν ὑπόθεση ἐκείνη: «Κανένα ἄλλο κράτος, τοῦ λέγει, δὲ θὰ μποροῦσε νὰ προβάλῃ τόσο μεγάλα συμφέροντα ὥς τὰ δικά μας . . . καὶ γιὰ τὸ μεγάλο ἀριθμὸ τῶν ὑπηκόων μας καὶ γιὰ τὴν ἑλληνικὴ καταγωγὴ τῶν χριστιανῶν κατοίκων τῆς πόλης».²

Ἡ μικρὴ Ἑλλάδα προσπαθεῖ, ὅπως μπορεῖ καλύτερα, ν' ἀντιπροσωπεύσῃ τὰ συμφέροντα τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴν Ἀνατολή. Οἱ μεγάλες δυνάμεις ὅχι μόνο τὴν παραμερίζουν, ἀλλὰ καὶ παρακολουθοῦν προσεκτικὰ ὅλες τὶς κινήσεις της. Ἀποκαλυπτικὴ εἶναι ἰδίως ἡ ὑπ' ἀρ. 3313-6-1876 ἐκθεση τοῦ Chiari, γιατί σ' αὐτὴν ὁ Αὐστριακὸς πρόξενος περιγράφει διεξοδικὰ τὰ αἰσθήματα τῶν Ἑλλήνων κατοίκων τῆς Θεσσαλονίκης, ποὺ μέσα σὲ κρίσιμες ἐκείνες στιγμὲς τῆς πολιτικῆς ἀναταραχῆς στὴν Εὐρώπη, ἰδίως στὰ Βαλκάνια, συναισθανόμενοι πολὺ καλὰ τὰ συμφέροντά τους, παρουσιάζουν ἀδιάσπαστη καὶ συμπαγῇ ἐνότητα. «Οἱ περισσότεροι ἐδῶ Ἕλληνες, γράφει, ἔχουν τουρκικὴ παρὰ ἑλληνικὴν ὑπηκοότητα· μερικοὶ ἔχουν ξένην ὑπηκοότητα, μάλιστα καὶ αὐстроουγγρικὴ. Μολαταῦτα ὅλοι τους στὰ ἐθνικά τους ζητήματα αἰσθάνονται καθ' ὁλοκληρίαν τὰ ἴδια αἰσθήματα καὶ θεωροῦν μόνο τὴν Ἑλλάδα ὡς τὴν πραγματικὴν τους πατρίδα ἢ μᾶλλον τὴ χώρα τοῦ γένους των, ἀπὸ τὴν ὁποία κάποτε θὰ ἰδρυνθῇ τὸ πραγματικὸν κράτος.

Οἱ ἐδῶ Ἕλληνες διακρίνονται γιὰ τὸ ζωηρό τους πατριωτισμὸ καὶ δείχνουν ἰδίως ἕναν ἀκούραστο ζήλο γιὰ τὴν προαγωγὴν τῆς μόρφωσης τοῦ λαοῦ. Ἔτσι κανεὶς εὐπορὸς δὲν πεθαίνει, χωρὶς νὰ ἀφήσῃ σημαντικὰ κληροδοτήματα γιὰ σχολικοὺς σκοποὺς. Τὰ κληροδοτήματα αὐτὰ πάντοτε πληρώνονται ἀμέσως καὶ μὲ τὴ μεγαλύτερη προθυμία, ἀκόμη καὶ διὰ τὴν τελευταίαν ἐπιθυμία τοῦ διαθέτη ἐκφράζεται προφορικὰ καὶ μόνο μπροστὰ στοὺς δικαιούχους κληρονόμους.

¹ Βλ. Driault — Lhéritier, ἐνθ' ἄν. σελ. 390.

² Βλ. Driault — Lhéritier, ἐνθ' ἄν. σελ. 387 — 388.

Τὸ τραγικὸ γεγονὸς τῆς 6 Μαΐου συνέβαλε μόνον σ' αὐτό, νὰ ἐνισχύσῃ, ἂν ἦταν δυνατόν, ἀκόμη περισσότερο τὸ αἶσθημα τῆς ἐνότητος τῶν Ἑλλήνων, ἀφοῦ τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ θύματα, ὁ Ἑρρῖκος Ἀμποτ, ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς δικούς των καὶ ἓνας ἀπὸ τοὺς πρώτους ἀνάμεσά τους.

Ἐπειτα οἱ Ἕλληνες δέχονται σφοδρὲς ἐπιθέσεις ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν Τούρκων, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ φανατικῶν τουρκόφιλων Εὐρωπαίων. Μετὰ τὸ θλιβερὸ γεγονὸς ἡ τακτικὴ τῶν Τούρκων ἀπέβλεψε νὰ παρουσιάσῃ τὴν ἀπαγωγὴ τῆς βουλγαρίδας νέας σὰ μιὰ πράξη, ποὺ σχεδιάστηκε ἀπὸ ἑλληνικὴ (ἂν ἦταν δυνατόν μάλιστα, ἀπὸ ρωσικὴ) πλευρά, γιὰ νὰ ρίξουν ἐπάνω της τὴν πρώτη καὶ βιρύτατη εὐθύνη. Ἀκόμη πρὸ ζῶηροι ἀπὸ τοὺς Τούρκους στὶς ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων κατηγορίες ἦταν οἱ τουρκόφιλοι à tout prix τοῦ Φραγκομαχαλά, ποὺ βρίσκονται κάτω ἀπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Ἀγγλου προξένου Blunt¹ ... Προσπάθησαν ἐπίσης νὰ μπλέξουν σ' αὐτὴν τὴν υπόθεσιν τὸν ἐδῶ Ἕλληνα γενικὸ πρόξενο κ. Βατικιώτη καὶ τὸ ταξίδι, ποὺ ἔκαμε στὴν Ἑδεσσα μὲ τὸν πρίγκιπα Μαυροκορδάτο καὶ τὸν Ἀμερικανὸ υποπρόξενο Π. Χ' Λαζάρου· ὅτι ὁ Βατικιώτης θέλησε νὰ εἶναι ἀπὸν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀπαγωγῆς, ποὺ δῆθεν αὐτὸς τὴν ὀργάνωσε, ἐνῶ εἶναι γεγονός, ὅτι οἱ παραπάνω πῆγαν στὴν Ἑδεσσα, γιὰ νὰ μοιράσουν γιὰ σχολικοὺς σκοποὺς τὰ χρήματα τοῦ συλλόγου τῆς Ἀθήνας, ποὺ τὰ ἔφερε ὁ Μαυροκορδάτος.

Ἡ ἐμφάνισις τῶν ἑλληνικῶν πολεμικῶν πλοίων προκάλεσε φυσικὰ πολὺ ἐκανοποιητικὴ ἐντύπωση στὸν ἑλληνικὸ πληθυσμό· τοὺς εὐχαρίστησε ὑπερβολικὰ τὸ ὅτι ἀντιπροσωπεύτηκαν σὰ δύναμι καὶ μάλιστα ἐμπρὸς στὴν ὀθωμανικὴ κυβέρνησιν. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἡ ἐμφάνισί τους δὲν ἔκανε καθόλου εὐχάριστη ἐντύπωση στοὺς Τούρκους ἀνώτατους ὑπαλλήλους καὶ στὸν πληθυσμό· τὴ θεώρησαν σὰν ἐξευτελισμὸ τους καὶ ταυτόχρονα σὰ μιὰ πρόκλησιν. Ἐπίσης ὁ κ. Blunt καὶ οἱ ὁπαδοὶ του παρατήρησαν τὰ δυὸ ἑλληνικὰ πολεμικὰ μὲ πολὺ φθονερὰ μάτια. Ὅλες ὁμῶς αὐτὲς οἱ ἐντυπώσεις παραμερίστηκαν κιόλας μέσα σὲ λίγες μέρες μὲ τὴν ἐμφάνισιν τόσο πολλῶν ἄλλων καὶ μεγαλύτερων πολεμικῶν σκαφῶν, ὥστε τώρα πιά ἀπὸ καιρὸ δὲ μιλοῦν γιὰ τὴν παρουσίαν τοῦ ἐνὸς πολεμικοῦ, ποὺ μένει ἀκόμη. Ἀλλωστε ἡ στάσις τῶν Ἑλλήνων τὸν τελευταῖο καιρὸ, ἂν ἐξαιρέσῃ κανεῖς τὴν ἀρπαγὴ τῆς κόρης, ἦταν ἡσυχὴ καὶ συνετὴ πρὸ πάντων μετὰ τὸ τραγικὸ γεγονός. Τὸ πρᾶγμα γίνεται περισσότερο κατανοητό, ὅταν σκεφτῇ κανεῖς

¹ Πραγματικὰ τίς πρώτες ἡμέρες ὁ Blunt εἶχε τὴ γνώμη, ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶχαν ὀργανώσει τὴν ἀπαγωγὴ (βλ. ἔκθεσὶ τοῦ 7.5.1876 πρὸς τὸν Elliot στὴν Correspondence σελ. 16). Στις 14 ὁμοῦ Μαΐου ἔγραφε πρὸς τὸν Elliot ὅτι ὁ Π. Χ' Λαζάρου δὲν εἶχε καμιά ἀνάμειξιν στὴν ἀρπαγὴ καὶ τὸν παρακαλοῦσε νὰ θέσῃ τὴ μαρτυρίαν τοῦ αὐτοῦ ὑπ' ὄψιν τοῦ Ἀμερικανοῦ πρεσβευτῆ H. Maynard (βλ. Correspondence σελ. 33 Περβλ. καὶ ὑπ' ἀρ. 62) 25.5.1876 ἔκθεσις Χ' Λαζάρου).

ὅτι ἐδῶ ἀπέναντι τῶν μωαμεθανῶν τουλάχιστο ὥς συμπάγῃς μᾶζα μειοψηφοῦν καὶ ὅτι οἱ ἐθνικὲς τους ἐπιδιώξεις κινδυνεύουν ἀπὸ τὴ βουλγαρικὴ ἐθνικὴ συνείδηση, ποὺ ἀφυπνίζεται ὁλοένα καὶ περισσότερο».¹

Οἱ Ἕλληνες, ἂν καὶ δυσαρεστημένοι ἀπὸ τὴν κακοδιοίκηση τῶν Τούρκων, δὲν κινοῦνται ὑπακούοντας, ὅπως εἶδαμε, στὶς συστάσεις τῶν κατὰ τόπους Ἑλλήνων προξένων καὶ κατανοώντας ἀπόλυτα τὰ γενικότερα συμφέροντα τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους. Ἡ σχεδιαζόμενη ἐξέγερση τῶν νότιων Σλάβων μὲ τὴν ὑποκίνηση τῆς Ρωσίας τοὺς φοβίζει καὶ τοὺς κάνει νὰ κρατήσουν παθητικὴ στάση ἀπέναντι τῶν Τούρκων. Ἄν ὅμως ἡ τραγικὴ δολοφονία τῶν προξένων Γαλλίας καὶ Γερμανίας καὶ ἡ ἔνταση τῶν σχέσεων Ἑλλήνων καὶ Τούρκων δὲν ἔφερε παρὰ μιὰ ἀναρρίπιση μόνο τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος τῶν Ἑλλήνων, εἶχε πολὺ μεγαλύτερη ἐπίδραση στοὺς Τούρκους, ποὺ εἶχαν ὑποφέρει πολὺ ἀπὸ τὶς ἀλλεπάλληλες τελευταῖες ταπεινώσεις τους. Κοντὰ στὶς τύσες δυσαρέσκειες, ποὺ εἶχαν ἐναντίον τοῦ σουλτάνου (τὶς ἐπιβολὲς φόρων, τὶς ἀποτυχίες τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων στὴ Βοσνίζ καὶ Ἐρζεγοβίνη κ.τ.λ.), προστέθηκαν καὶ αὐτὲς καὶ μεγάλωσαν τὸν ἀναβρασμό τους ἐναντίον του. Καὶ αὐτὴ ἡ ἡλεκτρισμένη ἀτμόσφαιρα δὲν ἄργησε νὰ ἐκραγῇ. Εἴκοσι τέσσερες μόλις ἡμέρες μετὰ τοὺς φόνους τῆς Θεσσαλονίκης πολιτικοστρατιωτικὴ στάση στὴν Κωνσταντινούπολη κατέβαζε ἀπὸ τὸ θρόνο τὸ σουλτάνο Ἀβδουλ Ἀζίζ καὶ ἀνέβαζε τὸν πρίγκιπα Μουράτ.

Ἦταν μιὰ νίκη τῶν Τούρκων πατριωτῶν, ποὺ δὲν μπορούσαν ν' ἀνεχτοῦν τὴν κακὴ διοίκηση καὶ τὴ φιλορωσικὴ πολιτικὴ τοῦ σουλτάνου. Ταυτόχρονα ἦταν καὶ νίκη τῆς Ἀγγλίας, γιατί ἡ ἀπομάκρυνση τοῦ Ἀβδουλ Ἀζίζ ἐκμηδένιζε τὴ βαρὺτητα τῆς ρωσικῆς ἐπιρροῆς στὰ ζητήματα τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ ἀνατροπὴ του ὅμως ἔφερε τὴν Τουρκία πρὶς κοντὰ πρὸς τὴ σύγκρουσίν της μὲ τὴ Ρωσία. Ἐπίσης ἦταν καὶ ἐλληνικὴ νίκη, γιατί οἱ Ἕλληνες ἦταν, ὅπως εἶδαμε, πολὺ δυσαρεστημένοι ἀπὸ τὴν πολιτείαν τοῦ Ἀβδουλ Ἀζίζ καὶ γεγονὸς εἶναι, ὅτι Ἕλληνες τῆς Κωνσταντινούπολης εἶχαν πάρει μέρος στὴ συνομωσία. Ἡ ἐλληνικὴ λοιπὸν κυβέρνηση εἶχε κάθε λόγον νὰ εἶναι εὐχαριστημένη ἀπὸ τὴ μεταβολὴ καὶ ν' ἀναγνωρίσῃ ἀμέσως τὴ νέα κατάσταση.²

Ἡ εἶδηση τῆς μεταβολῆς ἔγινε δεκτὴ μὲ χαρὰ σὲ ὅλη τὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία καὶ ἰδίως στὴ Θεσσαλονίκη, ὅπου τὰ τόσο διαφορετικὰ καὶ συγκρατημένα αἰσθήματα τῶν μουσουλμάνων καὶ χριστιανῶν βρῆκαν κοινὴ διέξοδο, γιὰ νὰ ξεπεταχτοῦν ἐλεύθερα καὶ γιορταστικά.³ Οἱ κάτοικοι, Τοῦρ-

¹ Βλ. ὑπ' ἀρ. 38)3-6-1876 ἔκθεση Chiari.

² Βλ. Driault—Lhéritier ἐνθ' ἀν. σελ. 390.

³ Βλ. ἔκθεση Blunt πρὸς Derby σελ. Correspondence σελ. 40—41.

κοι, Ἕλληνες, Ἑβραῖοι, Λεβαντῖνοι καὶ Εὐρωπαῖοι, σὰ νὰ μὴν εἶχε συμβῇ τίποτε πρὶν ἀπὸ λίγες ἡμέρες, ξεχύθησαν καὶ πλημμύρισαν συναδελφωμένοι τοὺς φωταγωγημένους κεντρικοὺς δρόμους καὶ τίς πλατεῖες τῆς πόλης. Ὅλα φαίνονταν νὰ εἶχαν ἐμπυκνωθῇ μὲ νέα ζωὴ καὶ ἐνέργεια καὶ ὅλοι περιμέναν μεγάλες καὶ ὠφέλιμες μεταβολὰς στὴ διοίκηση τῆς αὐτοκρατορίας.¹

Ὑστερ' ἀπὸ λίγες ὅμως μέρες ὁ ἐνθουσιασμοὺς αὐτὸς βαθμιαῖα χάνεται. Οἱ διάφορες ἐθνότητες ἄρχισαν νὰ προσβλέπουν μὲ διαφορετικὰς ἀσπίδας τίς ἀναμενόμενες μεταρρυθμίσεις καὶ νὰ δυσπιστοῦν στίς ἐφεργατικὰς ἐπιδράσεις τους, ἀφοῦ μάλιστα συνεχιζόταν ὁ πόλεμος στὴ Βοσνία καὶ Ἑρζεγοβίνη καὶ ὑπῆρχε φόβος νὰ ξεσπάσῃ καὶ ἕνας ἄλλος πολὺ μεγάλυτερος.² Πραγματικὰ ἡ ἀπειλὴ τοῦ προσεχοῦς ρωσοτουρκικοῦ πολέμου διαγραφόταν ὁλοένα καὶ καθαρότερα στὸν πολιτικὸν ὁρίζοντα.

Ἐπειτα ἡ χαρὰ τῶν χριστιανῶν διαρκῶς ἐπαχωροῦσε ἔμπροσς τὰς λυπηρὰ αἰσθήματα, ποὺ τοὺς γεννοῦσε ἡ ἔκρηκτὴ κατάστασις τοῦ τόπου. Νεοσύλληκτοι στρατιῶτες καὶ μπασμποζοῦκοι (ἄτακτοι) περνώντας ἀπὸ τὰ διάφορα χωριὰ λεηλατοῦσαν καὶ δολοφονοῦσαν εἰρηνικοὺς κατοίκους, χωρὶς οἱ ἄρχεες νὰ μποροῦν νὰ κάνουν τίποτε Ἰδίως ἐπικίνδυνη εἶχε γίνεαι καὶ γι' αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς σιδηροδρομικοὺς ἡ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ ἀπὸ τὰ Σκόπια ὡς τὴ Μητροβίτσα. Οἱ μπασμποζοῦκοι περνώντας ἀπὸ τοὺς διάφορους σταθμοὺς πυροβολοῦσαν τὰ σιτῖα τῶν ὑπαλλήλων.

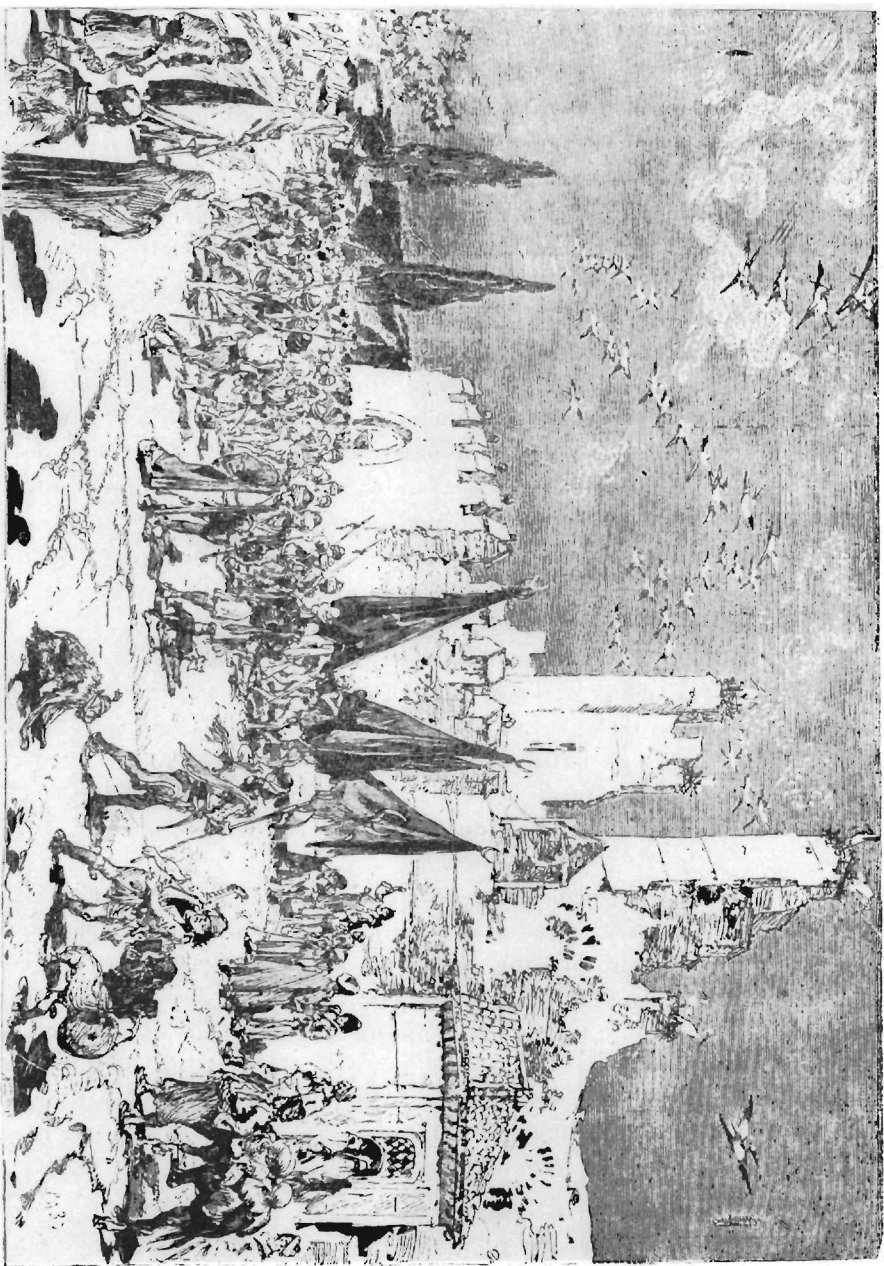
Καὶ μέσα στὴ Θεσσαλονίκη, ὅπου συνεχιζόταν ἡ στρατολογία γιὰ τὸ σχηματισμὸ ἐνὸς σώματος μπασμποζοῦκων, ἐπικρατοῦσε κάποια ἀνησυχία. Ὅλοι αὐτοὶ οἱ ἄτακτοι συγκεντρώνονταν κάθε μέρα στὴν πεδιάδα ἔξω ἀπὸ τὰ δυτικὰ τείχη καὶ ὕστερ' ἀπὸ τὰ γυμνάσια ἔμπαιναν στὴν πόλιν μὲ τύμπανα καὶ ἱερὰς σημαῖες (Εἰκ. 6). Οἱ ἐπιδεῖξεις αὐτὰς εἶχαν φοβίσει κάπως τοὺς Εὐρωπαίους. Γι' αὐτὸ δὲν τολμοῦσαν νὰ κάνουν τοὺς συνηθισμένους περιπάτους των στίς ἐξοχάς.³

Τέτοια ἦταν ἡ ἀτμόσφαιρα στὴ Θεσσαλονίκη, ὅταν τὸ πρωτὶ τῆς 21 Αὐγούστου 1876 μεταφέρονται σ' αὐτὴν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν οἱ στρατιωτικοί, ποὺ ἐνέχονταν στίς ταραχὰς καὶ ποὺ εἶχαν καταδικαστῇ στίς παρακάτω ποινάς: ὁ πρῶν διευθυντὴς τῆς ἀστυνομίας Σαλίμ μπέης σὲ ἀπώλειαν τῶν μεταλλίων καὶ παρὰσήμεων, κάθε δικαίωματος γιὰ σύνταξιν, σὲ ἀπόλυση ἀπὸ τίς τάξεις τῆς χωροφυλακῆς, σὲ τριῶν μηνῶν φυλάκιση καὶ μετὰ τὴ λήξιν τῆς σὲ 15 ἔτων καταναγκαστικὰ ἔργα· ὁ Ριζὰ μπέης, κυβερνήτης τῆς κορβέτας «Idjaliè» σὲ ἀπόλυση ἀπὸ τίς τάξεις τοῦ στρατοῦ καὶ σὲ 10 ἔτων εἰρκτὴ· ὁ Ἀλτά μπέης σὲ ἀπόλυση ἀπὸ τίς τάξεις τοῦ στρατοῦ καὶ 3 ἔτων

¹ Βλ. ἔκθεσις Blunt πρὸς Derby στὴν Correspondence σελ. 44.

² Βλ. ὑπ' ἀρ. 68)21-6-1876 ἔκθεσις Χ' Λοζάρου.

³ Βλ. ὑπ' ἀρ. 12)10-8-1876 ἔγγραφο Krajewski πρὸς Decazes.

Εἰς 6. Εἰσόδος μεταμορφωσάντων στὴ Θεοφανία τὸν Ἰωάνη 1876.
(Ἰκονογράφημα τοῦ Τάλλου ζωγράφου Robert Vierge. Μὲ τὴν εἰσηγὴν παραγύφηση τοῦ κ. Γ. Ἰωαννίδη, ἀρχιστ. τῆς «Μακεδονίας».

εἰρκτή. Καὶ οἱ τρεῖς εἶχαν καταδικαστῇ ἐπίσης καὶ σὲ στρατιωτικὴ καθαίρεση. Ὁ ἄλλοτε βαλῆς Μεχμέτ Ριφαὰτ πασάς, ποὺ εἶχε καταδικαστῇ σὲ 1 ἔτους φυλάκιση, εἶχε κρατηθῇ στὴν Κωνσταντινούπολη, γιὰ νὰ ἐκτίσῃ τὴν ποινὴ του στὴ φυλακὴ τοῦ ὑπουργείου τῶν στρατιωτικῶν.

Τὸ ἀπόγεμα τῆς ἴδιας ἡμέρας κατὰ τὶς 5^{1/2} μέσα στὸν ὑποβλητικὸ χῶρο τῆς βυζαντινῆς ἀκρόπολης τῆς Θεσσαλονίκης γράφτηκε ὁ ἐπίλογος τοῦ αἵματηροῦ δράματος. Μέσα σὲ βαθιὰ σιωπὴ καὶ μὲ μεγάλη στρατιωτικὴ παράταξη ἔγινε ἡ καθαίρεση τῶν τριῶν ἀξιωματικῶν. Κατόπιν ἀκολούθησε ἡ τελετὴ τῆς ἔπαρσης τῆς γαλλικῆς καὶ γερμανικῆς σημαίας καὶ ὁ χαιρετισμὸς τῆς καθεμιᾶς μὲ 21 κανονιές. Αἰσθητὴ ἦταν ἡ ἀπουσία τοῦ Ἀγγλου προξένου.¹

ΑΠΟΣΤ. Ε. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ

¹ Βλ. ὑπ' ἀρ. 1)22-8-1876 ἔκθεσις τοῦ νέου Γάλλου προξένου Θεσσαλονίκης Mallet πρὸς Decazes. Πρβλ. καὶ ἐγκύκλιον ἀπὸ 23-8-18-6 τῆς γαλλικῆς πρεσβείας τῆς Κωνσταντινούπολης.

ΚΕΙΜΕΝΑ ΕΚΘΕΣΕΩΝ ΤΩΝ ΕΥΡΩΠΑΙΩΝ ΠΡΟΞΕΝΩΝ

Ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ἐκθέσεων, τηλεγραφημάτων κ.λ.π. τῶν εὐρωπαϊκῶν προξένων στὴ Θεσσαλονίκη, καθὼς καὶ τῶν ὁδηγίων τῶν κυβερνητικῶν τοὺς πρὸς αὐτοὺς, δημοσιεύω ἐδῶ μόνον τὶς σπουδαιότερες καὶ ἐκτενέστερες ἐκθέσεις: δύο τοῦ προξένου τῶν Ἑν. Πολιτειῶν Περικλῆ Χ' Λαζάρου, τὴν ὑπ' ἀριθ. 62)25-5-1876 καὶ τὴν ὑπ' ἀριθ. 64)27-6-1876· τρίτη, τὴν ὑπ' ἀρ. 64)30-5-1876, ποὺ ἀνασκοπεῖ ὅλη τὴν κατάστασιν τῆς Τουρκίας, παραθέτω στὸ κείμενον μεταφρασμένη ἀπὸ τὰ γαλλικά· μία τοῦ Ἰταλοῦ προξένου Trabaudi Foscari, τὴν ὑπ' ἀριθ. CLXXII)7 καὶ 8-5-1876· καὶ δύο τοῦ Αὐστριακοῦ προξένου Gerhard Ritter von Chiari, τὴν ὑπ' ἀρ. 21)25-5-1876 καὶ τὴν ὑπ' ἀρ. 22)26-5-1876· τρίτη, τὴν ὑπ' ἀρ. 33)3-6-1876, ποὺ μιλεῖ γιὰ τοὺς Ἕλληνας τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τοὺς ἐθνικοὺς τῶν τόπων, ἔχω παραθέσει στὸ κείμενον μεταφρασμένη σχεδὸν ὁλόκληρη.

Α

1. Salonique le 25 Mai 1876
A son Excellence Horace Maynard
Ministre Président des États-Unis
C)ple

Excellence,¹

J'ai l'honneur d'accuser réception de votre dépêche datée du 18 Mai, dans laquelle Votre Excellence me fait l'honneur d'approuver la promptitude que j'ai mise à fournir à Votre Excellence par dépêche et par télégraphe les renseignements que j'ai pu obtenir sur la malheureuse affaire, dans laquelle ma famille se trouvait appelée à jouer un rôle aussi imprévu que désagréable. Je regrette profondément que mon nom en qualité d'agent américain se trouvant injustement mêlé dans une affaire, dans laquelle je n'ai pris aucune part, ait occasionné de l'inquiétude et du souci à Votre Excellence. Je remercie Votre Excellence de ce qu'elle est restée satisfaite des

¹ Ὁ Περ. Χ Λαζάρου καὶ ὁ Ἑβραῖος γραμματέας του δὲ γνώριζαν καλὰ τὰ γαλλικά, ὅπως φαίνεται ὅπου τὰ πάμπελλα ὀρθογραφικὰ λάθη, τὶς ἀσυνταξίες καὶ τὶς κακὰς ἐκφράσεις, ποὺ παρατηροῦνται στὸ γαλλικὸ κείμενον. Στὴ μεταγραφὴ μου διορθώσω μόνον τὰ ὀρθογραφικὰ λάθη, γιατί ἔχω τὴν ὑπόνοιαν, ὅτι τὸ ἀντίγραφο τῆς ἐκθεσεως, ποὺ βρίσκεται στὰ ἀρχεῖα τοῦ ἀμερικανικοῦ προξενείου, δὲν εἶναι αὐτόγραφο τοῦ Χατζῆ Λαζάρου.

éclaircissements que j'ai déjà eu l'honneur de lui donner sur ma conduite dans cette affaire, lesquels j'espère sont de nature à m'expliquer de toute participation directe ou indirecte et en même temps mettre Votre Excellence à même de pouvoir refuter les accusations calomnieuses portées contre moi par les autorités turques et autres. Je remercie également Votre Excellence pour sa bienveillante attention de prévenir le Ministre des affaires étrangères turques qu'un délégué de la part de la Légation sera envoyé ici en cas d'une investigation. J'aime à espérer qu'après les mesures prises par Votre Excellence de donner à la Porte les éclaircissements voulus sur ma conduite, celle-ci n'aura pas lieu, mais dans le cas échéant, un seul appui de la part de Votre Excellence me sera d'une grande utilité. Je dois en même temps informer Votre Excellence qu'une proposition de m'investiguer a été déjà faite dans la Commission, et mise de côté après le témoignage et les assurances formellement portées en ma faveur par Monsieur Blunt, Consul d'Angleterre.

La jeune fille bulgare, cause du malheur qui vient d'arriver à Salonique, est native du village de Bogdantza. D'après le document ci-inclus, copie de la déposition des primats de Bogdantza, cette fille est citée de n'avoir que douze ans. Cependant des renseignements plus précis lui donnent quelques années de plus.

D'après ce même document cette fille est citée d'avoir été enlevée par une bande de femmes turques pendant qu'elle était allée puiser de l'eau à la fontaine du village. La réputation de légèreté et les suppositions entretenues par les villageois de ce qu'elle avait eu des relations intimes avec un jeune turc du village me font penser, qu'elle a dû être de connivence avec ses ravisseurs pour se faire enlever. Selon la déposition de sa famille, elle avait été perdue de vue pendant trois jours et elle se trouvait cachée dans de différentes maisons turques, où, subissant l'influence exercée sur elle par ses nouveaux amis, elle se décida de se faire mahométane. Le 5 du mois C^t ayant déjà adopté le feredjeh et le yashmak et accompagnée par deux négresses et l'imam de son village elle partit pour la station de Karassouli et pris le train de Salonique, où elle devait, dit-on, faire acte de sa nouvelle foi devant les autorités locales. La mère, de son côté, depuis trois jours errant de maison en maison à la recherche de sa fille et ne la trouvant point, prit la même direction pour se rendre à Salonique et déposer sa plainte à l'Archevêché. Le hasard offrit à cette malheureuse femme ce que ses efforts lui avaient refusé. Elle retrouve sa fille et la voit dans un wagon en-

tourée de ses compagnons de voyage. Son premier soin était de s'adresser aux employés du chemin de fer leur expliquant avec profond désespoir l'enlèvement de sa fille et les suppliant de l'aider à la reprendre. Quelques jeunes têtes chaudes prirent feu et cause pour elle et promirent de la seconder. Mr Georges Abbott, frère de melle Abbott, gouvernante à mon fils, par malheur était du nombre. Mr Georges Abbott, en droit de la loi du pays qui défend la présence des hommes dans le wagon, où se trouvent des femmes turques, obligea l'imam de passer dans un autre compartiment et plaça la mère auprès de sa fille. À sa vue la fille est dite d'avoir éprouvé quelques émotions et exprimant les regrets pour ce qu'elle venait de faire elle se jeta en pleurant au cou de sa mère. Cette scène stimula le zèle de ceux qui avaient promis de la sauver. Arrivées à Salonique vers les 6 heures elles quittèrent le wagon sous l'escorte de deux zapties qui les attendirent à la station. Au même moment la mère secondée par les jeunes employés appelle de nouveau au secours. Ce jour-là, fête de Saint-Georges, beaucoup de promeneurs de toutes nationalités étaient à la station. Plusieurs personnes entre ceux-ci répondirent volontairement à l'appel et saisissant la fille lui arrachèrent son feredjeh et son yashmak. Les Turcs qui l'accompagnaient voulurent s'y opposer, et une petite escarmouche eut lieu. La police qui se trouvait en service à la station se mit au milieu pour séparer les combattants et réussit à reprendre possession d'elle. Mais pendant qu'ils s'acheminèrent pour la conduire au Konack, ils furent de nouveau assaillis par les chrétiens, reprirent possession d'elle, et trouvant ma voiture sur la route l'arrêtèrent et forcèrent la fille en dedans en compagnie d'un autre individu. Deux jeunes filles de dix ans et une ancienne servante de ma maison se trouvaient dans la voiture ayant demandé la permission à ma mère de profiter de cette occasion pour visiter la gare. Mon cocher soit par bêtise soit par un excès de zèle déplacé conduit au consulat la fille, qui fut mise par force dans ma voiture. Cette fille ainsi déposée au consulat fut plus tard rejointe par sa mère et un vieil oncle. Dans le temps toute ma famille était absente de la maison. Ma mère fut la première qui rentra. À sa vue le cocher s'avança vers elle et lui dit : «Madame, j'ai fait quelque chose, mais je ne sais, si j'ai bien fait ou non. J'ai amené au consulat une jeune fille bulgare que quelques chrétiens arrachèrent à la station des mains des Turcs, et me forcèrent de m'arrêter et la mirent dans la voiture de mon maître». Dans ma dépêche précédente j'ai déjà eu l'honneur de dire à Votre Excellence que ma voiture se

trouvait à la station par mes ordres donnés quatre jours auparavant à mon cocher au moment que je l' ai quitté en compagnie de mes amis, pour prendre le train qui nous conduit jusqu' à Topsin. Ma mère trouva la fille, l' oncle et la mère installées au consulat depuis quelque temps. Tous se jetant à ses pieds lui demandèrent la permission d' y rester. Ma mère avant de prendre un parti arrêté attendit le retour de mon frère Nicolas qui rentra sous peu. La mère de la jeune fille, entraînée par le chagrin et le désespoir de penser que son enfant bientôt ravie du sein de sa famille lui sera à jamais perdue, touche ma mère et mon frère par ses lamentations et ses prières répétées. Mon frère Nicolas, pris à l' improviste et ne sachant quel parti prendre dans une affaire qui ne le regardait point, céda aux instances de la mère et de la fille et consentit à les garder chez lui pendant la nuit de Vendredi, recommandant à ma mère de la renvoyer de la maison le lendemain. La mère et la fille furent mises à la salle à manger, qui se trouve au rez-de-chaussée, où elles passèrent la nuit ensemble. Le lendemain les deux femmes quittèrent la maison non pas par la porte du consulat, mais par une petite porte à côté, donnant à la cour de l' Église de Saint-Charalambe. C' est ainsi que ma famille se trouva débarrassée de deux hôtes qu' un pur hasard avait forcé sur son hospitalité et qu' elle dut lui accorder dans un sens purement humanitaire, et non pas dans le but de créer de désordres ni réaliser un coup politique que quelques partis mal renseignés, ici qu' ailleurs, cherchent à lui attribuer. Mon frère le lendemain sortit de bon matin et alla au comptoir. Vers 1 heure de l' après-midi on vint de la maison lui annoncer la visite de Petropoulos Effendi en compagnie d' un autre fonctionnaire de la Porte de la part du Gouverneur Général pour réclamer la fille. Mon frère rentra et répondit à ces messieurs qu' il avait donné des ordres la veille pour le renvoi de la fille et que la fille étant partie de chez lui, il ne savait pas où elle se trouvait actuellement. Aussitôt que ces messieurs partirent, mon frère n' attachant point d' importance à un fait d' une occurrence assez habituelle dans le pays, sortit aussi et alla au quartier franc pour baptiser l' enfant d' une de ses connaissances. Pendant son absence Mr Alfred Abbott vint faire visite à ma mère, et ayant déjà connaissance de l' affaire lui demande si la fille se trouvait encore chez elle. Ma mère répondit que non. Vers 3 heures Mr Alfred Abbott revint de nouveau montrant la seconde lettre de son frère et demanda à ma mère, où la fille pouvait se trouver. Ma mère répondit que d' après le bruit qui circulait, elle devait être dans la maison

de Mr Avguérinos. Là-dessus Mr A. Abbott en sortant rencontra le porteur de la première lettre attardée de Mr H. Abbott, adressée à mon frère Nicolas, copie de laquelle j'ai eu l'honneur d'envoyer à Votre Excellence dans mon premier rapport. Il partit en toute hâte pour la maison de M. Avguérinos et chemin faisant il rencontra le cavas du consulat d'Angleterre, qui se dirigeait vers notre maison avec le billet de Mr Blunt réclamant la fille qu'il croyait être encore dans notre maison. Mr A. Abbott prit le billet à l'adresse de mon frère et dit au cavas que la fille n'était point dans la maison de Mr Lazzaro et que lui ayant appris où elle se trouvait, il l'engagea de le suivre pour la lui délivrer. Le cavas du consulat d'Angleterre suivit Mr Abbott jusque devant sa propre maison; là il fit arrêter le cavas et les dix zaptiés qui l'accompagnaient, et tournant la ruelle de sa maison il revint bientôt avec la fille, disant au cavas de la prendre en toute hâte dans la mosquée. Le cavas s'acheminait avec la fille aussi vite qu'il pût se dirigeant vers la mosquée, quand non loin de mon consulat il rencontre la foule enragée qui se dirigeait avec des imprécations et des gestes furibonds sur le consulat jurant sur sa destruction pour prendre possession de la fille. La présence de la fille, quoique tardive pour sauver la vie à mes malheureux collègues, calma en partie la rage de ces effrénés, les détourna de leur but et sauva de cette façon la destruction de ma famille, ainsi que de beaucoup d'autres. Par rapport du prétendu mariage de la fille avec un jeune turc, d'après tous renseignements que j'ai pu obtenir, je puis affirmer Votre Excellence qu'il est sans fondement. Cette jeune fille d'une réputation très équivoque est accusée d'avoir eu des relations d'une nature intime avec plus d'une personne. Il est presque sûr, quoique non prouvé, qu'une des causes de son voyage à Salonique fut le but de passer dans le harem d'Emin Effendi. La présence de cet individu dans le même train que la fille, de même que beaucoup d'autres circonstances collaborèrent avec cette supposition. Cet Emin Effendi, quoiqu'un des Turcs les plus riches et les plus influents dans le pays, ne jouit point d'une bonne réputation, et c'est lui que l'opinion publique unanimement pointe comme le principal instigateur du malheur, qui a suivi l'enlèvement de la fille. Par rapport à la nouvelle qui court sur l'état intéressant de la fille, je l'ai entendu, mais je ne suis point en état de donner des renseignements sûrs là-dessus. Elle se trouve actuellement logée chez Mehmet Pacha, un homme d'une grande intégrité dans le pays, qui n'a pas voulu la recevoir chez lui qu'après avoir reçu un ordre formel de la

part de l'Autorité, l'ordonnant de lui offrir un asile. Votre Excellence me permettra de l'assurer encore une fois de la manière la plus formelle que non seulement cette fille n'a jamais été dans mon service, comme on a prétendu, mais que ni moi ni aucun membre de ma famille n'avait eu la moindre connaissance de cette affaire. Je suis fermement convaincu que ce n'était point un coup monté de part et d'autre, et que ni les chrétiens ni les Turcs avaient dans le moment songé aux monstrueuses conséquences qui en suivirent. Certes les chrétiens avaient eu tort de pousser leur zèle religieux au point d'avoir recours à des moyens illégaux pour prendre possession de la fille, mais dans un autre moment un tel événement aurait probablement passé inaperçu. Malheureusement il trouve les Turcs dans une grande effervescence. D'un côté l'état désespérant de leur gouvernement, de l'autre leurs continus revers et inaction forcée dans l'Herzégovine sont des faits qui semblent les avoir irrités au point de développer en eux ce monstrueux degré de fanatisme religieux, qui les poussa à commettre l'odieux assassinat de deux consuls.

En conclusion il me sera superflu de montrer à Votre Excellence tous les préjudices et les grands dangers que cette malheureuse affaire continue à refléter sur moi, sur ma famille et sur mes intérêts. Ces dangers et ces préjudices à mes intérêts ne pourront se modifier qu'après que Votre Excellence ayant pris en considération toutes les explications que j'ai eu l'honneur de lui donner voudrait me faire l'honneur de venir à mon appui et par le canal puissant de notre Légation refuter officiellement et officieusement tous les rapports faux et scandaleux aussi injustement qu'indignement circulés sur mon compte et celui de l'Agence Consulaire que j'ai l'honneur de représenter.

J'ai l'honneur d'être, Excellence,

Votre très-humble et obéissant serviteur

2. Salonica, June 21st 1876

Sir,

I have the honour to acknowledge the receipt of your Excellency's despatch dated June 3rd 1876 N° 84, by the contents of which I feel happy to see that your Excellency is convinced of my being entirely clear of all responsibility for the tragedy at Salonica, and has promised to write to that effect to the Department of State.

The Commission which had arrived from C)ple, in order to investigate into the case of the murder of the two Consuls, and execute punishment upon the instigators and perpetrators of the atrocious dead, was composed by Bachan Effendi, imperial Commissioner Eshref Pasha, present Governor General of Salonica, Mr. Robert and Mr. Gillet, delegates of the French and German Consulates, and one of the dragomans of the German Legation, Mr. Blunt and Mr. Foscarini on the part of the Consular body. This Commission sat on duty about thirty three days. The investigations being privately carried on have not been communicated to the Consular Corps. A list of some of the judgements and condemnations, which were notified to the Consular Corps by Mr. Foscarini, I had the honour to send to your Excellency in a previous despatch. A few days before the departure of the Commission for the Capital, it had been re-enforced by a large body of military officers of high rank, who were sent from C)ple in order to hold a court martial and judge the conduct of Reefet Pasha, Ex-Governor General of Salonica, and the other military officers that had been on duty during the perpetration of the crime. After a great deal of disputing and scrambling between the Commission and the court martial, the latter sentenced the Ex-Governor General to one year's suspension from office and loss of pay for «fautes graves.» The Ex-Chief of Police to degradation and one year's imprisonment for delit. Two other officers were sentenced for forty-five days arrest and one year's suspension from office. Considering the immense responsibility that weighed upon all these functionaries and the entire want of action that characterised the conduct of the Ex-Governor General and the rest of the officers, not to speak of the grave faults that public opinion justly attributes to them, the sentence of the court military was lenient to the extreme. The Commission itself finding it quite disproportioned to what it ought to have been proposed its conversion, the Porte having been consulted on the subject, decided upon the removal of the whole court to C)ple, where it is be hoped a final and satisfactory arrangement will obtained. Yesterday, the 20th inst., all the prisoners condemned by the Commission, some to exile and others to penal servitude of years or for life, according to the culpability of each individual, were sent to Vidin from where they will be distributed to their respective destination. On the whole the action of the commission appears to have fallen short in the realisation of its object, which according to public opinion ought to have been the infliction of a more severe pu-

nishment upon the Ex-Governor General and the rest of the officials, in whose presence the atrocious deed was perpetrated, and who did nothing to avert it, or protect the unfortunate victim.

From the twelve persons condemned to death, six have met with capital punishment, and the other six are awaiting in prison here the final decision from C)ple respecting their destiny.

The news of the dethronement of Sultan Aziz and the succession of Sultan Murad to the vacant throne was joyfully received in this place by the whole population. The state of the Government and affairs in general all over the country had come to such a point that every change would have been most welcomed. The enthusiasm occasioned by this event was great at first, and high hopes were entertained by all classes of the inhabitants respecting the future reforms so much desired and needed through the country. This enthusiasm has now partly abated, and varied are the opinion, with which the different races that are interested in them view the constitution that is to contain them. The Christians depressed and weighed down by the oppresions of the late Government can scarcely realise the hope of seeing a change so beneficial to their condition, whilst the Turks still in bad humour and discontented wait the actual state of their affairs and with a pending war over their heads, can scarcely be expected to view in a favorable light the reforms that the force of circumstances and Europe ist wresting from them. Great disorders continue to take place in the interior, owing to the passage of the recruits and the number of freebooty with whom the country is now swarming. Brigandage has increased and high way robbery and assassinations are of daily occurrence in the interior.

The accounts from Bulgaria state that very great has been the loss of life and property in that unfortunate province during the suppression of the revolts, and terrible are the atrocities said to have been perpetrated by a reckless and barbarous soldiery on the offenseless women and children. Some of these soldiers returning from there to Uscub are said to have driven before them a herd of young girls, whom they were selling in the town for ten piastres a piece. Twenty-four other Bulgarian girls were also brought as slaves into a village in the district of Salonica. The Authorities however, having received notice of this, have, I believe, taken some measures to have the girls restored.

The Authorities every where in the interior appear to have received orders to disarm the Christians, whilst the Turks are allowed

to bear arms freely even in the every towns. The disarming of the Christian population on the part of the Turks may be a precautionary measure, but to enforce it in the way it is done just now, and before the Government itself is able to execute its laws or guarantee the safety of the people, it cannot be considered otherwise, but unjustifiable and unfair. The poor peasantry terrified by exaggerated reports of massacres and wrongs daily received by their oppressive master, are in a pitiable state of anxiety and disquietude. Helpless in their condition and justly distressful in the protection they ought to receive from the Authorities, they feel themselves at the mercy of a discontented and excited Mahometan population that might at any time crush them without pity.

In conclusion from all I hear and see, I fear there is a great deal of ill-humour and excitement among the Turks, especially in the interior, and if the new Government does not take prompt and decisive measures to put down this evident ill disposition on the part of the Turks towards the Christians, much misery and even bloodshed will be the consequence.

I have taken notice of the paragraph in your Excellency's despatch concerning the Monastir business, and although I do not think it is a proper time to enforce the execution of the sentence, I will not fail, when appealed to by Russian Consulate of Monastir, to give the necessary assistance, and report the result to your Excellency.

J have the honour, Sir, to be

Very respectfully

Your Obedient Servant

B

Il R. Console a Salonico al Ministro degli Affari Esteri.

Salonico 7 maggio 1876

(Estratto)

Ric. il 22

Signor Ministro,

Vengo a confermare il mio telegramma di ieri, col riferire all' E. V. le funeste scene che l'hanno motivato.

Il giorno 5 corrente all' arrivo del treno ferroviario, verso le ore sei pomeridiane, uno strano fatto accadeva alla stazione. Una ra-

gazza bulgara, vestita alla turca, accompagnata da due turchi, scendeva da un vagone, da un altro scendeva una donna, che dicevasi madre di quella, ed altamente si doleva che «i turchi volevano far rinnegare la fede cristiana alla sua figlia». Il conduttore del treno, certo Abbott, di Salonicco, giovinotto di 18 anni, interpellava la ragazza nella sala d'aspetto, ed essa, lacerandosi i veli che le coprivano il volto, gridò che volevano farla turca per forza, ma che essa non voleva saperne e voleva rimanere cristiana. Alcuni dicono che fosse lo stesso Abbott che le strappasse i veli e la persuadesse a dichiararsi cristiana. Il fatto sta che la ragazza seguita dagli astanti e da alcuni zaptié, incamminavasi verso la città. Era quel dì la festa di San Giorgio, solenne per i greci che in gran numero erano sparsi nei vicini caffè e nelle vie. In breve i zaptié vennero a diverbio con quelli altri che seguivano la ragazza et eran greci, e vi fu uno scambio di busse, quando incontrarono a breve distanza dalla stazione una carrozza (appartenente alla famiglia Haggì-Lazzaro, di sudditanza russa); i greci che circondavano la ragazza, la sollevarono e la gettarono entro la carrozza, facendola passare sopra gli sportelli; e tosto il cocchiere frustò i cavalli, che partirono al galoppo. La ragazza venne così portata nella casa del Sig. Haggì-Lazzaro, agente consolare degli Stati Uniti d' America, il quale è assente da Salonicco da alcuni giorni (essendo egli andato a Vodina insieme al Console greco e col Signor Maurocordato, presidente del syllogo greco di Atene, testé giunto di lì.) Alla sera stessa la notizia della cosa si sparse per la città, ma raccontata in mille modi. L' autorità non pare che se ne desse pensiero. Nel giorno successivo verso il mezzogiorno, cominciò a radunarsi folla di gente mussulmana al conak, chiedendo conto della ragazza, ed il vali si contentava di far sciogliere la folla con buone parole. Questa, a misura che si scioglieva, si dirigeva verso la moschea che sta di fianco al conak. Ivi, a misura che la folla aumentava, gli spiriti si accendevano. Alcuni pubblici gridatori si diedero a correre per le vie gridando; «Chi ama Maometto deva chiudere le botteghe, prendere le armi e dirigersi alla moschea della campana.» E così questo assembramento, che da principio pareva piuttosto pacifico, prese ad un tratto un carattere rivoltoso.

Come, e perché, in tal frattempo il signor Moulin, console di Francia, ed il suo cognato, signor Enrico Abbott console di Germania (parente del predetto conduttore Abbott), si recassero alla Moschea, non si sa precisamente; ma si suppone che vi fossero attirati dal l'intento di conoscere sul luogo cosa volessero fare i «mussulmani», e se

disegnassero qualche cosa di ostile agli Haggi-Lazzaro, che sono in intima amicizia ed in parentela con gli Abbott, greci essi pure di religione. I due consoli erano in forma affatto privata e senza cavas. Essi trovaronsi nella moschea essere i soli franchi, in mezzo ad una folla di 300 turchi di Salonicco. Fu allora prevenuto il vali che nella moschea, fra codesta gente, si trovavano i due consoli, certo in critica situazione. Il vali vi si recò. Poco dopo fecero irruzione nella moschea circa sette od ottocento albanesi armati, chiamati dai gridatori pubblici. La tragica scena che seguì allora non si conosce ancora esattamente. Le urla di quell'accozzaglia, che al di fuori si udivano, indicano solo il grado di ferocia che asunsero i fatti. Intanto nelle altre parti della città correivano voci contraddittorie come al solito. Agli appelli dei pubblici gridatori, mentre i turchi si affrettavano a rispondere, gli altri, cioè cristiani ed ebrei per la maggior parte, si ritiravano, e le vie si facevano deserte. Solo nel quartiere franco si formavano capannelli di gente curiosa, che si faceva domande e si trasmetteva notizie, le quali erano lungi ancora dalla triste realtà dei fatti. Appena ebbi il primo avviso dai miei dragomanni che i due colleghi si trovavano sequestrati nella moschea, mi affrettai dal console generale d'Austria decano del corpo consolare. Io gli proposi di andare insieme al conak per vedere che cosa facesse la polizia ed imporre colla nostra presenza che si prendessero quelle misure che fossero utili; ma il signor Chiari, mostrandosi poco convinto dell'urgenza, mi consigliava ad aspettare il ritorno del vice-console da lui mandato ad assumere informazioni presso il vali. Allora deliberai andare solo col mio cavass, quando, a pochi passi dal consolato d'Austria, m'imbattei nel cancelliere francese, signor Krajewski, il quale mi disse che veniva dal conak, ove tutto era deserto, che il vali ed i consoli non potevano uscire dalla moschea. Ritornai allora col signor Krajewski presso il collega d'Austria, e vedendo che egli persisteva a credere che non si potesse prendere alcuna misura, mentre d'altra il signor Krajewski diceva che non vi era alcuna truppa alla moschea, deliberai con lui di recarci presso il comandante della fortezza, affinché si mandasse della forza armata per ristabilire le comunicazioni. E così abbiamo fatto, prendendo con me pure l'interprete signor Lazzaridis. Trovammo alla fortezza il colonello col comandante dello stazionario ottomano, e la soldatesca stava inoperosa nel cortile. Alla richiesta di mandare forza alla moschea, il comandante dello stazionario, rivolgendosi a me, disse «che l'affare dei consoli era di protestare contro il consolato d'America per il ratto della ragazza». Risposi «che questo era un

fatto da esaminarsi fra tutti i consoli e col vali, che sul momento occorreva ristabilire le comunicazioni coi colleghi che erano nella moschea col vali stesso, e che il dovere di essi militari era di trasportare sul luogo senza indugio tutta la truppa di cui potevano disporre per aprire il passo al vali ed ai consoli. Ciò lo volevamo subito e mettevamo sulla loro responsabilità qualunque indugio.»

Allora il comandante salì a cavallo e dietro di lui a passo di corsa partì tutto l'equipaggio armato dello stazionario, nonché altri soldati. Dietro alla truppa seguivamo il signor Krajewski ed io. Appena arrivati sul luogo incontrammo il vali che rientrava al conak, sparuto ed incapace di proferire parola.

La truppa era arrivata troppo tardi, i nostri sventurati colleghi erano già trucidati, ed il grosso della folla erasi dileguato. Strada facendo, mi era imbattuto nel console inglese, il quale non si sapeva precisamente ove si trovasse; chi diceva che era alla moschea, chi al consolato americano. Una circostanza che omisi di dire più sopra, e che complicava le cose, era che non si poteva sapere ove fosse nascosta la ragazza. Al consolato americano si assicurava formalmente che non c'era, e non si sapeva a chi fare capo. Gli Haggi-Lazzaro non si trovavano. Infine, quando già tutto era perduto, la ragazza venne restituita.

Stando al conak, ho telegrafato alla regia legazione, e così pure fece il console inglese, che domandò anche dalla legazione britannica di Atene l'invio di una nave da guerra inglese. Appena ebbi telegrafato, chiesi cosa ne fosse dei cadaveri; mi fu risposto che si credeva fossero sempre nella moschea. Volendo sapere a cosa attemnermi in proposito, presi con me un capitano dei zaptié e col dragomanno mi recai ad assicurarmene. L'accesso alla moschea era ingombro di turchi del paese, non armati. Costoro erano arrampicati alla cancellata dell'edificio, guardando nell'interno. Alle intimazioni energiche dell'ufficiale, si scostavano, avevano nella fisionomia un'aria di trionfo che non nascondevano punto. Apertaci alla fine la porta della moschea da uno dei tre zaptié che vi stavano di guardia, vidi in un lato del cortile alcuni softas che facevano abluzioni per la preghiera della sera, ed a pochi passi dalla porta, in un angolo del cortile, due forme umane irriconoscibili e scomposte. Erano le due vittime. A mala pena pur sapendo che erano dessi, potei, chinandomi sopra di loro, riconoscere l'uno dall'altro. L'infelice Moulin aveva la testa in uno stato indescrivibile, la gola a mezzo tagliata, una larga ferita di yatagan ad una gamba, i vestiti a brani,

quasi privo della camicia Abbott aveva il cranio spaccato e gli occhi fuori dell' orbite. Orrenda cosa! Essi erano stati trucidati in una sala della moschea in presenza del vali e del medgiliss, poscia trascinati a furia di popolo nel cortile, ove coperte di ferite, di sangue e polvere erano le loro spoglie lasciate come corpi di malfattori. Uscii di là: non so di qual cosa fossi più indignato. I turchi dal di fuori facevano a gara a sputare fino sui cadaveri. Ritornai in cerca del vali, e lo trovai in pieno medgiliss che combinava il suo telegramma per Costantinopoli.

Cli dissi che i cadaveri dei due consoli erano lasciati come cani esposti alle ingiurie di quei manigoldi; gli chiesi se non pensava che ciò avrebbe aggiunto qualche cosa all'essasperazione pubblica. Egli allora mandò due degli astanti a farli togliere e ricoverare in una stanza della moschea e ricoprirli di un tappeto.

Mandai, per tranquillare gli animi, a chiedere se volevano zap-tié a quelle case di Italiani che stavano più discoste dal consolato. La notte fu quieta. Vi furono pattuglie per la città.

A sera inoltrata, il padre Bonetti, superiore dei lazzaristi, andò con due carrozze a prendere i corpi; quello del signor Abbott fu portato alla sua casa presso la vecchia madre. Quello dell'infelice Moulin fu portato all'ospedale delle suore di carità, attiguo al consolato.

Questa mattina, verso le sei, venne da me il signor Krajewski; esibendomi un telegramma della sua ambasciata, che gli annunciava la partenza per Salonico d'una fregata turca con due commissari ottomani e due delegati, l' uno francese, l' altro tedesco.

P.S. 8 maggio

Questa mattina, di buon'ora, riceveva il telegramma di V. E. che mi dava il confortante annunzio della disposizione data da S.M. dell' invio di due navi da guerra. In seguito vi fu una riunione consolare al consolato di Francia, ed ivi fu messa avanti la questione dei funerali. Osservai che nello stato di sovreccitazione degli animi noi saremmo imperdonabili se andassimo incontro a qualche nuova complicazione con l' organizzare una dimostrazione solenne che riescirebbe immensa e clamorosa con imprevedibili conseguenze, non essendovi punto forza sufficiente in paese e non essendo noi padroni della situazione. Noi dovevamo tener presente che ci erano annunziate spedizioni di navi da guerra. Questa dimostrazione dei nostri governi esprimeva la parte che essi prendono alle nostre luttuose circostanze e ci fornisce i mezzi di provvedere alla tutela degli interessi affidati alla

nostra responsabilità; che pertanto i funerali dovevano ritardarsi fino all'arrivo delle navi annunziate. Se però si voleva farli subito, io, tuttochè di opposto parere, vi avrei concorso del pari che tutti i colleghi, ma dichiarando prima che non doveva pesare su di me alcuna parte di quella responsabilità che cadrebbe sul corpo consolare per le conseguenze eventuali.

Il signor Krajewski propose di differire la decisione all'imminente arrivo della commissione.

Nella stessa riunione si venne in chiaro di queste circostanze circa il tragico avvenimento di sabato. Quando il vali, sul mezzogiorno aveva fatto rinviare dal conak la folla che veniva a chiedere la restituzione della ragazza, aveva mandato il dragomano del vilayet, certo Jorgaki Petropoulos effendi, all'agenzia consolare d'America per chiedere «verbalmente» che fosse restituita. Gli fu risposto che il titolare era assente da Salonico e che la ragazza non era punto colà, nè se ne sapeva altro. Egli poi passò al consolato di Russia, ove fece una lunga visita, chiedendo se si avevano notizie dove fosse nascosta la ragazza. Ed intanto un tempo prezioso era passato. Però non si può appurare come siasi effettuata l'andata dei due infelici colleghi alla moschea. E' certo che il signor Abbott era andato al consolato di Francia ed aveva persuaso il console, suo cognato, ad andare al conak, senza dubbio, per dare consigli ed influire in qualche senso circa l'affare della ragazza. I due consoli si presentarono al conak e deve essere stato loro risposto che il vali non c'era, mentre invece egli vi era. Si può supporre, che, prevedendo qualche visita relativamente all'affare della ragazza, egli avesse date simili disposizioni. Difatti, alla folla che erasi presentata, così pure era stato risposto. Allora essi, vedendo molti musulmani dirigersi in massa alla moschea, (che è adiacente al conak) sono forse venuti in desiderio di sapere che cosa vi accadesse. Stento però a credere che avessero voluto spingersi fino alla moschea (a meno che avessero dubitato che il vali fosse là entro), ma ben piuttosto che, appressatisi al luogo, siano stati dalla folla impediti di retrocedere, e così spinti dentro la moschea.

Poco dopo venne il vali, più tardi vi fu l'irruzione degli albanesi, infine si cominciò ad inveire di fatto contro i due consoli, dopo che il muezzin dall'alto del minareto aveva fatta la preghiera del chindil, cioè verso le quattro e mezza. La truppa mandata dal comandante della fortezza sulle mie intimazioni, era giunta verso le cinque, cioè poco dopo che ogni cosa era finita. La tragedia avrebbe

cominciato quando, essendo stata rintracciata la ragazza questa era giunta trascinata a corsa da alcuni turchi fino al conak. Allora parecchi si misero a gridare che la ragazza non era duella, che si voleva ingannarli e fu allora che i due infelici, i quali pare fino allora fossero propriamente trattieneuti come ostaggi per la ragazza, passarono invece alla condizione di vittime sacrificate a fanatismo. E' quasi certo, però, che non si arriverà a sollevare intieramente il velo che ricopre questa brutta tragedia e le sue cause.

Gradisca, etc.

Firmato: **TRABAUDI FOSCARINI**

Γ

1. Chiari an Andrassy, Salonich 25. Mai 1876) N^{ro} 21

Im Nachhange zu meinen bisherigen gehorsamsten Berichten über die zu Salonich am 6. I. M. stattgefundene Ermordung der beiden Consuln von Frankreich und Deutschland erlaube ich mir den ganzen mittlerweile in den Hauptzügen festgestellten Sachverhalt, welcher in den hieher gelangten Wiener-Journals, insbesondere jedoch in der «Neuen Freien Presse» vollkommen entstellt ist, darzulegen.

Ein bulgarisches Christenmädchen, welches erklärt haben soll, zum Jslam übertreten zu wollen, ist am 5. I. M. in Begleitung einiger Türken aus der 54 Chilometer von Salonich entfernten Eisenbahnstation «Karasuli» mittelst der Bahn nach Salonich gekommen. In demselben Zuge befanden sich die christlichen Eltern und Anverwandten dieses Mädchens, welche den definitiven Uebertritt desselben zum Jslam womöglich verhindern wollten.

Auf dem hiesigen Bahnhofe fanden sich beim Eintreffen des Zuges einige Zuschauer jedoch in durchaus nicht auffallender Zahl vor.

Die Eltern des Mädchens—einige behaupten sogar dieses selbst—wendeten sich an die Umstehenden um Beistand. Verschiedene Griechen, insbesondere ein Eisenbahnconducteur Namens Abbott, welcher ein natürlicher Sohn des verstorbenen Onkels des gemordeten deutschen Consuls Henry Abbott ist, nahmen sich der Beistandsuchenden an, und letzterer soll dem Mädchen den als Unterscheidungs-Zeichen der muhamedanischen Frauen dienenden Schleier vor dem Gesichte (Jaschmak genannt) weggerissen haben.

Es entstand nun eine Balgereizzwischen Türken und Griechen,

ohne dass jedoch von irgend einer Waffe Gebrauch gemacht worden wäre.

Der Menschenknäuel zog sich vom Bahnhofs beiläufig 200 Schritte gegen die Stadt hin und wurde durch die offenbar zufällig in den benachbarten Kaffeehäusern befindliche und auf den Lärm herbeieilende Griechen (es war gerade Skt. Georgstag) vergrössert.

Der ganze Auflauf machte auf die unbetheiligten Zuseher (ich selbst sah ihn aus der Ferne;— der k.u.k. Vice Consul Herr Gsiller, der k. russische Consulatssekretär, Herr Eichler, und der französische Consulatscommis, Herr Fornier de la Rochelle, aus geringer Entfernung) den Eindruck des Zufälligen und Ungeplanten.

Am selben Tage hatte der hiesige nordamerikanische Vice Consul, Herr Hadschi Lazzaro, welcher in Begleitung des griechischen General Consuls Vatikiotis einen Ausflug nach Vodena gemacht hatte, von Vodena aus telegrafisch seine Equipage auf den Salonicher Bahnhof bestellt, da er am selben Tage noch nach der Eisenbahnstation «Toptschin» und von dort mittelst der Bahn nach Salonich zu gelangen gedachte.

Herr Hadschi Lazzaro verschob jedoch seine Abreise aus Vodena und so geschah es, dass sein Wagen leer der Eisenbahnstation nach der Stadt fuhr.

Dieser Wagen gerieth in die Menschenmenge und einige Griechen benützten die Gelegenheit, um das Mädchen und ihre christlichen Angehörigen in den leeren Wagen zu drängen, worauf der Kutscher von den Umstehenden ermuntert in die Pferde hieb und eiligst der Stadt zufuhr.

Die im Wagen befindlichen Personen sollen nun von der Mutter des abwesenden nordamerikanischen Vice Consuls, Herrn Perikles Hadschi Lazzaro, und dem Bruder desselben über Nacht in ihr Haus aufgenommen worden sein.

Die Familie Hadschi Lazzaro ist russischer Nationalität, ihre Mitglieder sind jedoch in diesem Lande geboren und durch ihre Erziehung in Athen hellenisirt. Herr Perikles Hadschi Lazzaro steht weder mit Herrn Moulin noch mit Herrn Abbott im Verwandtschafts- oder Schwägerungsverhältnisse; wohl aber ist sein in Volo ansässiger Cousin P. Hadschi Lazzaro (er war auch während dieser Begebenheit in Volo) mit der Schwester des Herrn Henry Abbott, welche zugleich Schwester der Madame Moulin ist, verheirathet.

Alles, was in den Zeitungen von einem Liebesverhältnisse ir-

gend eines Mitgliedes der Familie Hadschi Lazzaro mit dem besagten Mädchen gesprochen wrd, entbehrt jeden Beweise und ist im höchsten Grade unwahr scheinlich.

Zur Erklärung der nachfolgenden Ereignisse muss ich mir erlauben eine Schilderung der hierortigen besondern Verhältnisse vorzuschicken.

Die muhammedanische Bevölkerung dieses Landes ist seit längerer Zeit sehr aufgeregter Stimmung sowohl gegen die christliche Bevölkerung im Allgemeinen als auch insbesondere gegen die europäische Colonie und ihre Vertreter, die Consuln.

Die Muhammedaner leiden nämlich trotz aller Bevorzugung von Seite der Regierungsorgane nicht minder, als ihre christlichen Mitbürger, unter der seit Jahren herrschenden Missregierung. Ihre Jugend erlitt durch die verfehlten militärischen Operationen in der Herzegowina und Bosnien, durch die beständigen Strapazen und schlechte Verpflegung bedeutenden Einbusse. Zu dieser ausschliesslich auf ihnen lastenden Blutsteuer kamen die vielen drückenden, ohne Nachsicht eingetriebenen Geldabgaben und endlich der Verlust durch die Reduction der Zinsen der Staatsschuld.

Die Organe der türkischen Regierung schoben die Schuld an diesen widrigen Verhältnissen auf die Unbothmässigkeit der einheimischen christlichen Bevölkerung und insbesondere auf die Unterstützung, welche letztere angeblich von den fremden Mächten (Russland und Oesterreich-Ungarn in erster Linie) erfahren haben soll.

Der religiöse Fanatismus erhielt hiedurch reichliche Nahrung. Hiezu kam noch, dass die türkischen Regierungsorgane der allgemeinen Bewaffnung der muhammedanischen Bevölkerung nicht die mindeste Schwierigkeit in den Weg legten.

Die muhammedanische Bevölkerung dieser Provinzen steht auf der niedrigsten Bildungsstufe, was bei dem Mangel aller vernünftiger Schuleinrichtungen wohl erklärlich ist.

Die türkischen Machthaber glaubten in der allgemeinen Bewaffnung und dem Fanatismus der Muhammedaner ein Element der Kraft zu finden, übersahen jedoch die Gefahren für die öffentliche Ruhe und Ordnung, die darin gelegen waren.

Die Spannung zwischen Muhammedanern und Christen wuchs dadurch immer mehr und der geringste Anlass konnte zu Conflicten führen.

Die oberwähnte Entführung des bulgarischen Mädchens war

der zufällige Anlass des Conflictes, welcher— bei Abgang dieses Umstandes— ganz gewiss aus irgend einem andern zufälligen und unbedeutenden Grunde entstanden wäre.

Die Muhammedaner Salonichs kaum von diesem Vorfalle unterrichtet, hielten noch in der Nacht vom 5 auf den 6 Mai über Anordnung ihrer Führer (der ehemalige Mufti Ibram-Bey und der ehemalige Sekretär des Mollah und Beisitzer des grossen Vilajetrathes, Namens Emin Effendi werden von der Volksstimme als solche bezeichnet) Versammlungen ab und beschlossen, die Rückgabe des Mädchens im Nothfalle mit Gewalt zu erzwingen.

Der General Gouverneur Mehmed Rifaat Pascha wurde desshalb am darauffolgenden Vormittage des 6 Mai mit Petitionen bestürmt und unterliess es die wenigen ihm zu Gebote stehenden, aber immerhin bei zweckmässiger Verwendung zur Herhaltung der öffentlichen Ruhe hinreichenden Polizei-Mannschaften und Abtheilungen von Artillerie- und Marinetruppen rechtzeitig aufzubiethen, sondern beschränkte sich darauf seinen Dragoman, Namens Petropulos, in das nordamerikanische Vice-Consulat zu entsenden und die Rückgabe des Mädchen zu verlangen.

Da der Titular Perikles Hadschi Lazzaro von Salonich abwesend war, so wendete sich Herr Petropulos an den Bruder des Erstern, Namens Nikolaus Hadschi Lazzaro.

Dieser antwortete hierauf, dass er mit dem nordamerikanischen Consulatsgeschäften nichts zu thun habe und persönlich als russischer Unterthan dem russischen Consulate unterstehe.

Mittlerweile versammelten sich viele Muhammedaner in der nächst dem Regierungsgebäude gelegenen Moschee Saatli (Glockenthurmmoschee) und beschlossen von ihren Führern aufgereizt alle Muhammedaner zu den Waffen aufzufordern. Gesagt, gethan! Oeffentliche Ausrufer durchzogen die Strassen und forderten alle Moslim auf, sich zu bewaffnen und in die genannte Moschee zu eilen.

Der General Gouverneur, welchem diese Vorgänge wohl nicht unbekannt bleiben konnten, verhielt sich vollkommen unthätig und that nicht das Geringste im Interesse der öffentlichen Ordnung.

Die bewaffnete und fanatisirte Menge hatte alle Zugänge zu der Moschee besetzt (es war diess beiläufig um 1)2 3 Uhr Nachmittags) als der französische Consul Moulin und der deutsche Consul Abbott ohne Begleitung eines Cavassen sich zum General Gouverneur begaben, wie es scheint, in der Absicht denselben aufzufor-

dern, die zur Herstellung der Ordnung dienlichen Massregeln zu ergreifen.

Im Regierungsgebäude angelangt, wurden die beiden Consuln von einigen anwesenden Muhammedanern, offenbar in böser Absicht, unter der falschen Angabem dass der Vali sich in der Moschee befinde, dorthin gelockt.

Unglücklicherweise liessen sich dieselben verleiten in den Vorhof der Moschee einzutreten, welchen sie, von der fanatischen Menge umringt, nicht mehr verlassen konnten.

Der General Gouverneur von dem Eintritte der Consuln in die Moschee verständigt, begab sich in Begleitung des Gendarmerie - Obersten Sali Bey und einiger türkischen Notablen in die Moschee und kurze Zeit darauf scheint die Mordscene stattgefunden zu haben.

Während die Consuln in der Moschee eingeschlossen waren entsendete Herr Abbott durch einen der anwesenden Gendarmen ein Schreiben an seinen Bruder Alfred Abbott, worin er denselben beschwor das Mädchen zu Stande zu bringen, da sonst die Folgen sehr bedenklich sein könnten. Alfred Abbott suchte hierauf den Nikolaus Hadschi Lazzaro auf, erfuhr von ihm den momentanen Unterstandsort des Mädchens, fand dasselbe auf und schickte es in Begleitung eines Cavassen des englischen Consulates nach der Moschee.

Leider war es jedoch zu spät; der fanatisirte Pöbel hatte die beiden Consuln in Gegenwart des General Gouverneurs, Mehmet Rifaat Pascha des Cendarmerie - Obersten Sali Bey, der Medschliss - Mitglieder Ibram Bey, Mehmed Pascha und anderer türkischer Notablen, mehrerer Gendarmerie - Offiziere und Gendarmen auf die grausamste Weise mit Eisenbarren, Aexten Hieb- und Stichwaffen aller Art getödtet, bis zur Unkenntlichkeit verstümmelt, durch den Moscheehof geschleppt und in einen Winkel desselben zum Spotte der ausgelassenen mohammedanischen Jugend hingeworfen.

Charakteristisch ist, dass keiner der anwesenden hohen Functionäre, Notablen und Gendarmen (mit Ausnahme eines Gendarmielieutenants Namens Giaur Ali, welcher in Vertheidigung des Herrn Moulin Contusionen erlitten haben soll) auch nur die geringste Verletzung davon getragen hat.

Wer die Achtung kennt, in welcher die hohen Regierungsfunktionäre und geistlichen Würdenträger bei den Türken stehen, kann sich der Ueberzeugung nicht verschliessen, dass es den

anwesenden türkischen Notablen ein Leichtes gewesen wäre, die armen Consuln durch ihren moralischen Einfluss zu retten, und dass sich dieselben nicht nur der ärgsten Pflichtverletzung, sondern der offenbaren Connivenz zu Gunsten der Mörder schuldig gemacht haben.

Die zweite Version, wornach die türkischen Würdenträger und Notablen die gefangenen Consuln im Augenblicke des Mordanfalles schnöde verlassen haben, lässt wohl auch keine günstigere Auslegung zu.

Mehmed Rigaat Pascha wolle die Leichen der beiden Opfer wenige Stunden später durch den Archimandriten der griechisch-orientalischen Metropole in aller Stille zur Erde bestatten lassen; welches Vorhaben nur durch die diessfällige Weigerung des besagten Archimandriten verhindert wurde.

Nach dem entsetzlichen Vorfalle rückten endlich einige hundert schnell eingekleidete Redifs und beiläufig 150 Mann Marine-
truppen der im Hafen gelegenen 2 türkischen Kriegsschiffe aus, jedes Consulat wurde mit 10 Mann besetzt und der Rest der Truppen patrouillirte in der Stadt.

Es ist notorisch und wurde mir von einem der angesehensten Franken, welcher mit den Türken in beständigen freundschaftlichen Geschäftsverkehre steht, mitgetheilt: dass die Meuterer für den Fall, als ihnen das Mädchen nicht ausgefolgt worden wäre, das Griechen- und das Frankenviertel in Brand gesteckt und geplündert hätten. Sie scheinen zu diesem Behufe selbst nach dem Morde und nach der Auslieferung des Mädchens nur auf das mot d'ordre von Seite ihrer Führer gewartet zu haben.

Glücklicherweise scheinen diese letztern doch den Muth verloren zu haben oder die Plünderung und das Gemetzel auf die ihrer Meinung nach am nächsten Tage vorzunehmende Bestattungsfeier der beiden Opfer verschoben zu haben.

Der Widerstand, den wir Europeer in diesem Falle hätten leisten können, wäre sehr gering gewesen, da es uns an eigentlichen Kriegswaffen und an Organisation mangelte, und uns ausserdem die Feuersbrunst sammt Frauen und Kindern auf die Strasse getrieben hätte.

Ich habe den oesterreichisch-ungarischen Unterthanen angetragen sie in das Consulat aufzunehmen, von welchem Antrage auch einige durch mehrere Tage Gebrauch gemacht haben.

Die nach Salonich entsendete Pforten-Commission, bestehend aus dem neuen General Gouverneur Eschref Pascha und dem Mü-

steschar Vahan Effendi, welchen die Herrn Gillet und Robert als Delegierte der deutschen und der französischen Bothschaft zugetheilt waren, ist am 9. 1. M. mit ein Paar hundert Mann regulärer Truppen hier eingetroffen und wurde sogleich nach dem Regierungsgebäude geführt, woselbst ihr das gesammte Consularcorps den ersten Besuch abstattete.

Die Commission begann zwar gleich ihre Thätigkeit, konnte jedoch in den ersten Tagen ihres Zusammentrittes wegen des Mangels ausreichender Truppenkräfte nicht zur Verhaftung der Uebelthäter schreiten. Diese letztern bewegten sich daher zum Entsetzen der Franken durch mehrere Tage ganz ungenirt in den Strassen Salonichs. Erst nach Eintreffen weiterer Verstärkungen an Marine- und Arsenaltruppen aus Constantinopel konnte am 12. 1. M. mit den Verhaftungen begonnen werden, und am 13. 1. M. wurden, nachdem mittlerweile, zahlreiche Kriegsschiffe aller Grossmächte und auch Griechenlands im hiesigen Hafen eingetroffen waren, einige fünfzig Verhaftungen vorgenommen, 6 der unmittelbaren Thäter am 16. 1. M. auf dem hiesigen Hafenquai durch den Strang hingerichtet und die Untersuchung gegen die übrigen Compromittirten fortgesetzt.

Die Hinrichtungen haben unter der musulmännischen Bevölkerung und selbst unter den aus Constantinopel eingetroffenen Elite-Truppen grosse Erbitterung und Aufregung hervorgerufen; die mächtigen europäischen Kriegsflotten, die im hiesigen Hafen vor Anker liegen, flossen jedoch eine heilsame Furcht ein und verhindern fanatische Ausbrüche des Volksunwillens.

So konnte auch die Begräbnissfeier der beiden Opfer am 19. 1. M. unter Theilnahme des General Gouverneurs, der Pforten-Commission, des türkischen Brigadegenerals und des türkischen Contre-Admirals, der Delegirten Frankreichs und Deutschlands, des französischen Contre-Admirals Jaurès, des russischen Contre-Admirals Boutakow, des Consularcorps, der Commandanten und Stäbe der fremden Kriegsschiffe und zahlreicher Franken und Griechen mit grossen Gepränge ohne die mindeste Ruhestörung vor sich gehen. Die türkischen Truppen waren dazu ausgerückt und Abtheilungen französischer und deutscher Marinetruppen und Detachements der übrigen fremden Kriegsschiffe begleiteten den imposanten Zug, und Kanonensalven aus den mächtigen Schiffsgeschützen bildeten den Schluss der Trauerfeier.

Die Untersuchungs-Commission setzt ihre Arbeiten fort; über ihre bisherige Thätigkeit behalte ich mir vor, abgesonderten gehorsamsten Bericht zu erstatten.

Exemplarische Bestrafung aller an der Frevelthat mittelbar oder unmittelbar beteiligten Personen ist unumgänglich nothwendig, denn sonst werden Ruhe und Ordnung beständigen Störungen unterliegen, Leben und Eigenthum der hier befindlichen Europeer immer bedroht sein, Handel und Verkehr unmöglich werden.

Es ist ferner absolut nothwendig, dass die fanatisirte muselmännische Bevölkerung Salonichs und seiner Umgebung entwaffnet werde, wenn anders die Rückkehr geordneter Zustände stattfinden soll.

Ich habe mich heute auf einem kleinen Spaziergange gegen die Eisenbahnstation selbst überzeugt, dass es ausserhalb der Stadt von mit Gewehr, Pistolen und Handschar bewaffneten Arnauten wimmelt, welche gewiss jeden Anlass benützen würden um ihrer Raubgier zu fröhnen.

Alle in das Innere des Landes führenden Heerstrassen sind von derlei Wegelagerern besetzt, welche sich vorläufig darauf beschränken, den Caravanen Lebensmittel abzufordern.

Die dauernde Stationirung mehrerer grossen europäischen Kriegsschiffe im Hafen von Salonich ist im Interesse der hier wohnenden fremden Unterthanen absolut nothwendig; ihre Zurückziehung hätte die traurigsten Folgen für die fremden und einheimischen Christen.

Im Interesse der österreichisch - ungarischen Colonie kann ich nur den unterthänigsten Antrag stellen, dass stets ein grösseres Kriegsschiff Seiner Kaiserlichen und Königlichen Apostolischen Majestät in diesem Hafe stationirt bleiben möge.

2. Chiari an Andrassy, Salonich 26. Mai 1876)N°. 22

Ich habe die Ehre Eurer Excellenz Abschrift eines Berichtes, welchen ich gleichzeitig an Seine Excellenz den Herrn Grafen von Zichy über die Thätigkeit der aus Anlass der jüngsten Vorfälle hieher gesendeten Pforten - Commission erstatte, zur hochgeneigten Kenntnissnahme gehorsamst vorzulegen.

ad. N°. 22)Salonich 26. Mai 1876

Abschrift eines Berichtes des k.u.k. General Consuls zu Salonich Herrn Gerhard Ritter von Chiari, d.d. 25. Mai 1876 Z.41 an Seine Excellenz den Herrn k.u.k. Bothschafter Grafen von Zichy in Constantinopel. Hochgeborner Graf! Die am 9.1. M. hier eingetroffene aus Eschref Pascha, Vahan Effendi und den Delegirten der französischen und deutschen Bothschaft Robert und Gillet bestehende Commission hat gleich bei ihrer Ankunft erklärt, sie wolle ohne

Rücksicht auf die Stellung der Schuldigen vorgehen und nicht nur die unmittelbaren Thäter, sondern auch die Anstifter streng zur Verantwortung ziehen.

Dennoch konnte die Commission nicht sofort an's Werk gehen da die Lokalregierung erklärt hatte, sie könne für die Ruhe der Stadt nicht einstehen, wenn man mit den Verhaftungen der Schuldigen warte, bis Truppen - Verstärkungen eingetroffen wären.

Von Seite des Consular - Corps, wie ich bereits zu berichten die Ehre hatte, der italienische Consul, Herr Foscarini gewählt worden, um den Sitzungen der Commission jedoch ohne beschliessende oder beratende Stimme beizuwohnen und jene Aufschlüsse zu liefern, die das Consular - Corps zu bieten im Stande wäre.

Als nun mit den Verhaftungen vorgegangen werden konnte, wurden in wenigen Tagen 58 Individuen arretirt und auf das ottomanische Panzerschiff gebracht, wo die Sitzungen der Commission stattfinden.

Alle diese Verhafteten gehören den geringen Ständen an und wurden am 16. 1. M. 6 derselben, sämmtlich der allerniedersten Volksclassen angehörig, als unmittelbare Theilnehmer am Morde, durch den Strang hingerichtet.

In den letzten Tagen wurden 11 der Verhafteten in Freiheit gesetzt, dagegen 8 Personen darunter 3 Softa's verhaftet.

Während, wie ich in meinem diessfälligen ehrfurchtsvollsten Berichte vom 18. 1. M. Z. 34 (für das hohe Ministerium Nr. 15) hervorzuheben nicht ermangelte, die vorgenommenen Hinrichtungen unter der muselmännischen Bevölkerung und selbst unter den Soldaten grosse Aufregung und Unwillen hervorriefen, so betrachten hingegen die Europeer dieselben keineswegs als hinreichende Genugthuung und hört man vielfach darüber spötteln, dass ein Consul 3 Bana - bak (Va - nupieds) werth sei.

In der am 19. Mai abgehaltenen Versammlung des Consular - Corps, welche den Gegenstand meines gehorsamsten Berichtes vom 20. 1. Z. 35 (für das hohe Ministerium Z. 16) bildet, haben die beiden delegirten Gillet und Robert die Eröffnung gemacht, dass sie officiell in der Commission erklärt hätten, die bisherigen Executionen als keine hinreichende Genugthuung ansehen zu können und auf Bestrafung der Anstifter dringen zu müssen.

Die beiden Delegirten haben jedoch weiters erklärt, dass es sich nur um die Anstifter des an den Consuln verübten Mordes, nicht aber um die Anstifter des Aufstandes als solchen handeln könne, da der Aufstand als gegen die ottomanische Regierung gerichtet, ausschliesslich in die Competenz der letzteren falle.

Ich halte diesen Standpunkt nicht für den richtigen, da schon der Aufstand, indem er sich um ein Christenmädchen handelte, in seiner Spitze gegen die Christen und Franken gerichtet war und darauf abzielte, sich mit Gewalt gegen dieselben Recht zu verschaffen.

Die Schnelligkeit mit der die ganze Emeute in Scene gesetzt wurde, der Umstand, dass Alles sofort bis an die Zähne bewaffnet war, das Entfalten der grünen Fahne, das Hervorkehren des religiösen Motivs, die Bereitwilligkeit mit der die Bevölkerung sofort dem an sie ergangenen Aufrufe folgte, endlich die ohne jeden Grund geschehene grauenhafte Hinschlachtung zweier Consuln, alles diess beweist, dass die Muselmänner schon längst auf einen Fall vorbereitet waren und dass der Fanatismus gegen die Christen durch längere Zeit aufgestachelt worden sein musste.

Wenn nun nicht nach den Hetzern geforscht werden soll, die durch ihre verderbliche gegen die Christen und Fremden gerichtete Thätigkeit die geschehenen Verbrechen und den jetzigen noch immer gefährlichen Zustand herbeigeführt haben, so wird es wohl mit der Hinrichtung einiger Landstreicher und Lastträger sein Bewenden haben, denn schwerlich werden die Verhetzer unvorsichtig genug gewesen sein, direct zum Morde der Consuln aufzufordern, denn sie wissen wohl nur zu gut, dass die bis auf einen gewissen Grad erhitzte Volkswuth, auch sich selbst überlassen, ihre Opfer findet.

Was die Functionäre betrifft, die wie der frühere Valy und der Gendarmerie-Oberst ihre Pflicht jedenfalls auf große Art vernachlässigt haben, so werden dieselben auf eine so milde Art in Haft gehalten, dass ihnen der Verkehr mit aller Welt freisteht, was gewiss nicht den Regeln eines guten Untersuchungsverfahrens entspricht.

Jedenfalls scheint der in meinem obenerwähnten gehorsamsten Berichte vom 20. I. M. Z. 35 (für das hohe Ministerium Z. 16) zur hohen Kenntniss Eurer Excellenz gebrachte Schritt der Herrn Gillet und Robert das Consular-Corps um Beweise anzugehen, darauf hinzudeuten, dass sie von der ganzen Untersuchung keinen befriedigenden Ausgang hoffen und daher bedacht sind, ihre Verantwortung auf jede mögliche Weise zu decken.

Diess ist im Wesentlichen der augenblickliche Stand der Dinge. Ueber die Details der obschwebenden Untersuchung ist mir nichts weiter bekannt, da Herr Foscarini nicht berufen ist, darüber seinen Collegen Mittheilungen zu machen und auch, wenn er dazu autorisirt wäre, kaum im Stande sein dürfte, einen genauen Bericht zu

erstatten, da er ohne Dolmetsch in den Sitzungen erscheint und der türkischen Sprache nicht im Geringsten mächtig ist.

Jedenfalls herrschen in der Commission zwei einander entgegengesetzte Stimmungen, von denen die eine durch die Herrn Gillet und Robert, die andere durch Vahan Effendi und den hiesigen englischen Consul Blunt repräsentirt wird, welcher letzterer bei dem Umstande, als der getödtete deutsche Consul englischer Unterthane war, in die Commission aufgenommen musste.

Die Herrn Gillet und Robert wollen ernstlich und aufrichtig eine entsprechende Genugthuung für den verübten Frevel, allein es zu befürchten, dass ihre Bemühungen durch Vahan Effendi und Blunt durchkreuzt werden dürften.

Charakteristisch für Vahan Effendi ist gewiss der von ihm angestellte von mir unter dem 13. I. M. Z. 31 (für das hohe Ministerium Z. 13) zur hohen Kenntniss Excellenz gebrachte Versuch, dem Consular-Corps hinter den Rücken der beiden Delegirten die Zustimmung zur Freilassung Emin Effendi's abzulisten.

Auch der als Zeuge vernommene Bruder des ermordeten deutschen Consuls, Herr Alfred Abbott, hat mir erklärt, dass Vahan Effendi seine Aussage auf ganz entstellte Weise habe zu Protokoll dictiren wollen, wogegen jedoch er, Alfred Abbott, als der türkischen Sprache vollkommen kundig, Einsprache erhoben habe.

Ueber Herrn Blunt hatte ich bereits in meinem ehrfurchtsvollsten Berichte vom 15. Jänner I. Z. 8 Anlass mich auszusprechen.

Herr Blunt hat bisher den Intentionen seiner eigenen Regierung dadurch entsprochen geglaubt, dass er sowohl jedem einzelnen, als auch der Gesamtheit seiner Collegen gegenüber stets und unter allen Verhältnissen den Ansichten der ottomanischen Functionäre unbedingt beigestimmt hat.

Postscriptum. Eben berichtet mir der vom Regierungsgebäude zurückkommende hierämthliche Dragoman, Herr Baglamali, dass der schon auf freien Fuss gesetzte Emin Effendi neuerdings in Haft genommen worden ist.

Emin Effendi sprach Herrn Baglamali vom Fenster des Arrestes aus an und bat ihn, sich für ihn bei mir zu verwenden, da er ganz unschuldig wäre und nichts wisse, während hingegen Jbram Bey Alles wisse.

Ich ermäge nicht von diesen Umstände die Herrn Gillet und Robert in Kenntniss zu setzen.